

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 31 ΜΑΡΤΙΟΥ 2002

Ομηρος και Τροία

ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΙΑ

Ερήμην του Ομήρου

Του Αντώνη Ρεγκάκου

Επη και συλλογική μνήμη

Του Karl-J. Hoelkeskamp

Μεταξύ αρχαιολογίας και ιστορίας

Του Justus Cobet

Ομηρική αφήγηση και ιστορική αλήθεια

Του Manfred Korfmann

Πέρα από την Τροία...

Της Ουρανίας Κουκά

Μικρά Ασία και Αχαιοί

Του Wolf-Dietrich Niemeier

Εικονογραφία ομηρικών επών

Του Μιχάλη Τιβέριου

Ο Ομηρος στο Βυζάντιο

Του Βασίλη Κατσαρού

Η ηττημένη Τροία του Καβάφη

Του Δανιήλ Ι. Ιακώβ

Η Ιλιάδα στη Νεοελληνική Τέχνη

Του Γιάννη Γαλεριδώνη

Εξώφυλλο

Η «Αποθέωση του Ομήρου» (1827), έργο του Γάλλου κλασικιστή ζωγράφου Ζαν Ογκίστ Ντομινίκ Ενγκρ, το οποίο καταδεικνύει τη σημασία του Ομήρου για τα ευρωπαϊκά γράμματα της εποχής (Παρίσι, Λούβρο)

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Ερήμην του Ομήρου

Η ΜΕΓΑΛΗ απήχηση των ομηρικών επών από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας αποτελεί κοινό τόπο, ούτως ώστε να μη χρειάζε-

ται περαιτέρω ανάλυση γιατί ο Ομηρος αξίζει τουλάχιστον ένα αφιέρω-

μα στις «Επτά Ημέρες». Η αφορμή, όμως, για την επιλογή αυτών των θεμάτων τη συγκεκριμένη περίοδο, ήταν μια επιστημονική διαμάχη και μια μεγάλη έκθεση στη Γερμανία, την πατρίδα του πρώτου ανασκαφέα της Τροίας, Ερρίκου Σλήμαν. Χωρίς να επιδιώκεται να μεταφερθεί η διαμάχη σε ελληνικό έδαφος, μια που όλες οι παράμετροι του ζητήματος δεν μας αφορούν, η ουσία μας βάζει σε σκέψεις: Σε μια εποχή, δηλαδή, κατά την οποία οι κλασικές

σπουδές αντιμετωπίζονται παγκοσμίως απαξιωτικά, η αντιδικία, για την ιστορική αξιοπιστία του Ομήρου και τον πολιτισμικό χαρακτήρα

της Τροίας, μπορεί να τραβά τα φώτα της δημοσιότητας για μήνες ολό-

κληρους σε μια χώρα με μακρά παράδοση στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Ακόμα κι αν στις αιτίες της αντιπαράθεσης υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες πέραν των επιστημονικών, μπορεί κανείς να τρέφει βέβαιες ελπίδες, ότι ο Ομηρος μπορεί τελικά να μην σκοτώθηκε, όπως διατείνονται οι δύο συγγραφείς του πρόσφατου πολυσυζητημένου βιβλίου. Ίσως χρειάζεται κι αυτός λίγο χρόνο πού και πού να ξαποσταίνει...

Δ. Δ.

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΑΣΚΟΣ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΡΕΓΚΑΚΟΣ

Του ΑΝΤΩΝΗ ΡΕΓΚΑΚΟΥ

Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο ΑΠΘ

ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ κανείς να περιγράψει όσα διαδραματίστηκαν τη χρονιά που μόλις πέρασε σαν μια οξεία υποτροπή της «ελληνομανίας» (Graekomanie) που είχε ενσκήψει στη Γερμανία το πρώτο μισό του 19ου αι. Τόσο πρωτόγνωρη σε πάθος και ένταση για τα μεταπολεμικά χρονικά της χώρας ήταν η συζήτηση μεταξύ των κλασικών αρχαιολόγων, ιστορικών και φι-

λολόγων. Η νηφαλιότητα και οι χαμπλοί τόνοι που κυριαρχούσαν έως σήμερα στον χώρο των αρχαιογνωστικών σπουδών στη Γερμανία εγκαταλείφθηκαν σαν να μην υπήρξαν ποτέ. Πολεμικές, μεροληπτικές αντιπαράθεσεις και αντεγκλήσεις, ακόμη και προσωπικές επιθέσεις και προσβολές δηλητηρίασαν την ατμόσφαιρα, καθιστώντας προφανές ότι το ζήτημα υπερέβαινε τα όρια μιας απλής «ακαδημαϊκής» έριδας.

Το έναυσμα για αυτόν τον «νέο Τρωικό πόλεμο» αποτέλεσε η ερμηνεία των πρόσφατων αρχαιολογικών ευρημάτων στο τουρκικό

Hisarlik, όπου τοποθετείται και το αρχαίο Ιλιον. Η ένταση κορυφώθηκε με την παρουσίαση αυτών των ευρημάτων στην μεγάλη και άκρως επιτυχημένη έκθεση υπό τον τίτλο «Τροία: Ονειρο και πραγματικότητα», η οποία οργανώθηκε υπό την αιγίδα και με την υποστήριξη τόσο του γερμανικού όσο και του τουρκικού επίσημου κράτους.

Η ερμηνεία που προβλήθηκε μέσω της έκθεσης στην ακραία της εκδοχή υποστηρίζει σχηματικά ότι ο Ομηρος γνώριζε καλά την τοπογραφία της Τροίας και αποτελεί πηγή για πραγματικά ιστορικά γεγονότα που συντελέστηκαν αιώνες πριν

επίσης ότι η Τροία ήταν ένα μεγάλο και πλούσιο εμπορικό κέντρο που είχε τον έλεγχο του Ελλησπόντου, ήταν ενταγμένο σε μια ευρύτερη χεττιτική κρατική οντότητα με προηγμένο πολιτισμό και ότι την ακμάζουσα αυτή πόλη κατέλαβαν οι Έλληνες αιώνες πριν από τη σύνθεση της Ιλιάδας. Τα ευρήματα επιβάλλουν επομένως τη ριζική αναθεώρηση της ιστορίας του αρχαίου κόσμου, επειδή «ο ευρωπαϊκός πολιτισμός έχει τις βαθύτερες ρίζες του στην Ανατολία» και όχι στην Ελλάδα, όπως γράφει τόσο ο Πρόεδρος της τουρκικής Δημοκρατίας όσο και ένας γνωστός ομηριστής φιλόλογος. Ο «ελληνοκεντρισμός» και κατά προέκταση

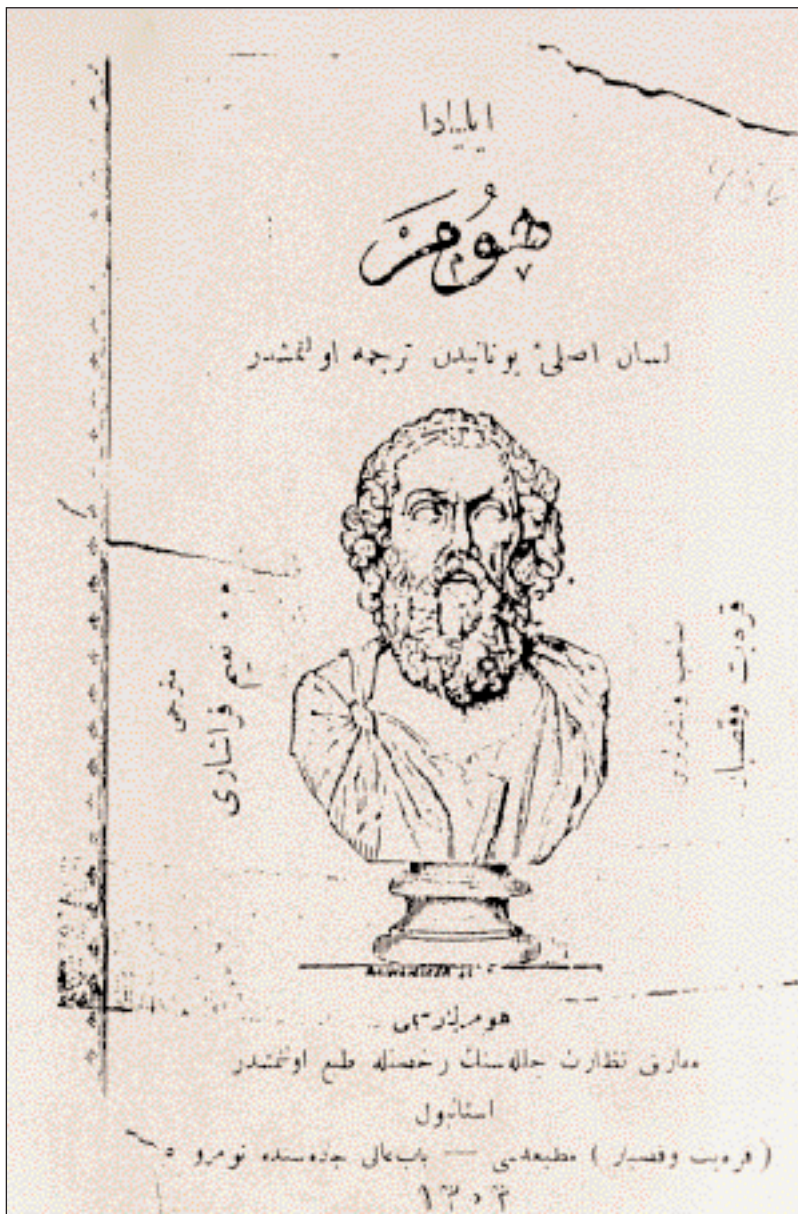
ο «ευρωκεντρισμός» παραποιούν επομένως την ιστορική πραγματικότητα που πρέπει να αναπροσδιορισθεί υπό το φως των νέων δεδομένων.

Η άλλη πλευρά είναι πιο επιφυλακτική και εμμένει στις παραδοσιακές «ελληνοκεντρικές» ερμηνείες, επισημαίνοντας ότι όλα αυτά ήταν ήδη γνωστά και τονίζοντας τα κενά στην επιχειρηματολογία των αντιπάλων της. Δεν θα σταθούμε εδώ σε αυτά τα επιχειρήματα και τα αντεπιχειρήματα, αλλά θα προσπαθήσουμε να θίξουμε ορισμένες άλλες πτυχές αυτής της διαμάχης.

Η ένταση που χαρακτηρίζει αυτή τη διαμάχη οφείλεται σε πολλούς παρά-

γοντες. Η βαθύτερη και για την Ελλάδα πιο ενδιαφέρουσα πηγή της είναι η εξής: Η ερμηνεία και η αξιολόγηση των Τρωικών ευρημάτων που προτείνεται φαίνεται να ανατρέπει, αν όχι να ακυρώνει ολόκληρη τη μεγάλη γερμανική παράδοση των κλασικών αρχαιολογικών σπουδών που δέσποσε στην Ευρώπη τους δύο τελευταίους αιώνες. Η παράδοση αυτή παρουσιάστηκε τα τελευταία χρόνια, από Αμερικανούς κατά κύριο λόγο ερευνητές, ως συστατικό στοιχείο της «παθολογικής ιδιαιτερότητας της γερμανικής ιστορίας» που κορυφώθηκε με τον ναζισμό. Τις θέσεις αυτές, καθώς και τις «πολυπολιτισμικές» και «κοσμοπολιτι-

▲ *Σχεδιαστική αναπαράσταση της Τροίας VI (1700-1250 π.Χ.), εποχή της ακμής του τρωικού πολιτισμού. Είσι ερμηνεύεται από τους σύγχρονους ανασκαφείς, όχι χωρίς αντιδράσεις, όσον αφορά την ορθότητά της. Στην ακρόπολη ήταν χτισμένα τα βασιλικά παλάτια, στις παρυφές της η πόλη.*

▲ Το εξώφυλλο της πρώτης μετάφρασης τμήματος της Ιλιάδας στα τουρκικά (1895).

κές» αντιλήψεις που τις συνοδεύουν φαίνεται να υιοθετούν και να εφαρμόζουν οι Γερμανοί «αναθεωρητικοί» ερευνητές και στην περίπτωση των Τρωικών ευρημάτων αποτασσόμενοι έτσι με κάπως υπερβάλλοντα ζήλο τον «ελληνοκεντρισμό» και «ευρωκεντρισμό» των προπατόρων τους ως ψευδή και ολέθρια ιδεολογία. Προφανώς δεν μπορεί κανείς να χρησιμοποιεί πλέον χωρίς ένοχη συνείδηση τις λέξεις «ελληνοκεντρισμός» και «ευρωκεντρισμός», και από την άποψη αυτή οι επίσημοι εκπρόσωποι του τουρκικού κράτους είναι συνεπέστεροι, καθώς στον κατάλογο της έκθεσης αποφεύγουν με κάθε τρόπο την λέξη Ομηρος ή αρχαίοι Έλληνες. Στην προσπάθειά τους να «εκδυτικιστούν» στον τομέα τους μερικοί Γερμανοί αρχαιοελληνιστές βρίσκονται ξαφνικά στην καρδιά του «ανατολικισμού» ορισμένων Τούρκων επιστημόνων και του επίσημου τουρκικού κράτους, το οποίο εμφανίζεται ως κληρονόμος των μικρασιατικών πολιτισμών.

Μια άλλη πλευρά

Θα ήταν άδικο ωστόσο να αποσιωπη-

θεί και μια άλλη πλευρά της Τουρκίας. Υπάρχει και μια τουρκική πρόσληψη του Ομήρου και του ελληνισμού που αρχίζει ήδη με τον Μωάμεθ Β', τον πορθητή της Πόλης, ο οποίος ερμηνεύει την καταστροφή της ως εκδίκηση για τους Τρώες, και συνεχίζεται ως τον Κεμάλ Ατατούρκ που προώθησε τη μετάφραση του Ομήρου αλλά και άλλων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στα τουρκικά. Δεν είναι λοιπόν μόνο ο Ξέρξης, ο Μέγας Αλέξανδρος, Ρωμαίοι, Βυζαντινοί και Δυτικοί ευγενείς και αυτοκράτορες που αυτοπροσδιορίστηκαν με αναφορά στον Ομηρο.

Η ιστορία της πρόσληψης του Ομήρου είναι όμως και το κρίσιμο μέγεθος που επαναφέρει τη διαμάχη για την ερμηνεία των νέων Τρωικών ευρημάτων στις πραγματικές της διαστάσεις. Διότι όσο σπουδαία και μεγάλη πόλη και αν ήταν το Ιlion, δεν μπορεί να αναχθεί ο Ομηρος και ό,τι αυτός αντιπροσωπεύει στην Τροία, αλλά αντίστροφα η Τροία οφείλει τη σημασία και τη θέση που έχει καταλάβει στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια πολιτιστική μνήμη αποκλειστικά και μόνο στον Ομηρο.

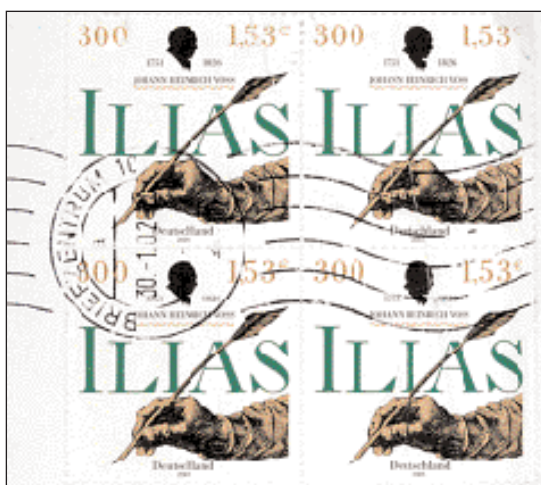
Σε ένα από τα στοιχεία του πνεύματος που διέπει την ομηρική ποίηση αξίζει να σταθεί κανείς. Η ομηρική ποίηση δεν απεικονίζει απλώς, αλλά δημιουργεί και ορίζει μια πραγματικότητα, η οποία υφίσταται έως σήμερα, και αυτό στο μέτρο που χαράζει εκείνες τις συντεταγμένες όπως π.χ. Έλληνες-Τρώες, Ευρώπη-Ασία, Ανατολή-Δύση, σε συνάρτηση με τις οποίες ερμήνευσαν, νοηματοδότησαν και αξιολόγησαν τη θέση και τις πράξεις τους πρόσωπα, χώρες, λαοί και πολιτισμοί. Το μεγαλείο του Ομήρου, και ειδικότερα της Ιλιάδας δεν έγκειται όμως τόσο στον σχηματισμό αυτών των αντιθετικών εκ πρώτης όψεως όρων και κατηγοριών, αλλά πολύ περισσότερο στο ότι οι διακρίσεις και οι αντιδιαστολές αυτές δεν αντιστοιχούν σε μονοσήμαντες αξιολογήσεις του τύπου θετικό-αρνητικό, καλό-κακό, οικείο-ανοίκιο, πολιτισμός-βαρβαρότητα, ομόδοξος-αλλόδοξος. Πώς θα μπορούσε λ.χ. κανείς να χαρακτηρίσει τον Ομηρικό Πρίαμο, τον Εκτορα ή την Ανδρομάχη με τα δεύτερα μέλη αυτών των ζευγών, χωρίς να παραμορφώσει και να παρανοήσει ριζικά το πνεύμα και το γράμμα της Ιλιάδας;

Αυτή η ικανότητα ειδικά του Ομήρου, αλλά και του αρχαίου ελληνισμού γενικότερα να οικειοποιείται το ανοίκιο αναγνωρίζοντας και τιμώντας τους άλλους λαούς, χωρίς να υποτιμά και να αδικεί τον εαυτό του, οδήγησε τον Νίτσε, ίσως τον φιλόσοφο αλλά και τον κλασικό φιλόλογο του 21ου αι., να συμπυκνώσει τη θεωρία αλλά και την κατηγορική προσταγή του για έναν κοσμοπολιτισμό του πνεύματος στην εξής πρόταση: «Να γινόμαστε βήμα προς βήμα ευρύτεροι, υπερεθνικότεροι, ευρωπαϊκότεροι, υπερευρωπαϊκότεροι, ανατολικότεροι, τελικά ελληνικότεροι –διότι η ελληνικότητα είναι η πρώτη μεγάλη σύνδεση και σύνθεση όλης της ανατολικότητας και ακριβώς για αυτόν τον λόγο η αρχή της ευρωπαϊκής ψυχής, η ανακάλυψη του δικού μας «Νέου Κόσμου» .

▼ Ο Ερρίκος Σλήμαν (1822-1890), ο πρώτος ανασκαφέας της Τροίας και θεμελιωτής της «τροϊκής» αρχαιολογίας.

◀ Ο Γερμανός Johann Heinrich Voss, οικοδιδάσκαλος εκεί όπου 50 χρόνια αργότερα μεγάλωσε ο Ερρίκος Σλήμαν, μετέφρασε τα ομηρικά έπη το 1793. Το γερμανικό κράτος γιόρτασε τα 250 χρόνια από τη γέννησή του (1751) με την έκδοση γραμματιστήμων, τιμώντας παράλληλα την κλασική παράδοση της Γερμανίας...

► Η «Αποθέωση του Ομήρου». Μαρμάρινο ανάγλυφο των μέσων του 2ου αι. π.Χ., το οποίο απεικονίζει, στην κάτω ζώνη, τον Ομηρο καθιστό να τιμάται ως θεός. Εύγλωττη απόδειξη του σεβασμού που έτρεφαν οι μεταγενέστεροι στο έργο του. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

Τα ευρήματα της Τροίας αφορμή για νέες έριδες

Είναι μάλλον απίθανο πως τέτοιες φωνές όσο έγκυρες και αν είναι θα μπορέσουν να αλλάξουν το πνεύμα της εποχής, το περιβόητο Zeitgeist. Ίσως ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός να είναι πράγματι ένας μεταξύ άλλων –αυτό μπορεί να ισχύει για όλους τους άλλους, όχι όμως και για μας, προπαντός σε μια εποχή που επαναπροσδιορίζονται «εθνικές» και «υπερεθνικές» ταυτότητες, με όρους εντελώς διαφορετικούς από αυτούς του 19ου αι. και αναμε-

τριέται η συνεισφορά του κάθε λαού στην υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκή συνείδηση. Το ιστορικό παρελθόν δεν είναι όμως κάτι δεδομένο και αμετάβλητο, αλλά διαπλάθεται και σημασιοδοτείται από το εκάστοτε παρόν. Η ανάδειξη, ο προσδιορισμός της σημασίας του αρχαίου (αλλά και του βυζαντινού και του νεότερου) πολιτισμού ήταν έως πρόσφατα η υπόθεση πρωτίστως των ξένων. Η σημερινή συγκυρία φαίνεται να εναποθέτει το έργο αυτό στα χέρια μας. Είμαστε πρόθυμοι και επαρκείς να το αναλάβουμε; Το ανύπαρκτο ως υποτυπώδες ενδιαφέρον

για συζητήσεις όπως αυτές για τα ευρήματα της Τροίας αλλά και για άλλα παρόμοια θέματα κάθε άλλο παρά αισιοδοξία εμπνέει. Να υποθέσουμε ότι για μια ακόμη φορά ερωτήματα που αφορούν αυτό που είμαστε ή ισχυριζόμαστε ότι είμαστε θα κριθούν ερήμην μας;

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Ειδικό αφιέρωμα με θέμα «Ο θησαυρός του Πριάμου» έχει γίνει στις 21 Μαΐου 1995.

► Ο Μενέλαος κι ο Έκτορας μάχονται πάνω από το πτώμα του Εύφορβου. Το συμβάν δεν περιγράφεται στην Ιλιάδα, κάτι που σημαίνει ότι ο ζωγράφος ίσως ακολουθεί άλλη λογοτεχνική παράδοση. Ανατολικοϊωνικό πινάκιο τον τέλους του 7ου αι. π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

Έπη και συλλογική μνήμη

Τον **KARL** – **J. HOELKESKAMP**

Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας

ΑΠΟ ΤΟΤΕ που δημοσιεύτηκε το κλασικό πλέον βιβλίο του Moses Finley για τον «κόσμο του Οδυσσέα», δεν έπαψε να απασχολεί τους ιστορικούς το εξής ερώτημα: άραγε μια «ερμηνεία» των ομηρικών επών από την άποψη ενός «ιστορικού των κοινωνιών» είναι μεθοδολογικά επιτρεπτή; Και αν ναι, ποιος είναι ο ρόλος που διαδραματίζουν τα έπη στην περίπλοκη διαδικασία του μετασχηματισμού του παρελθόντος, των ασήμαντων περιστατικών και των διάσπαρτων υπολειμμάτων του, σε σημαντική ιστορία και εύγλωττα μνημεία,

τα οποία στηρίζουν τη συλλογική ταυτότητα;

Σήμερα φαίνεται ότι μπορούμε να προτείνουμε μερικές πειραματικές απαντήσεις –ακόμη και αν ο καταγισμός των ανθρωπολογικών μελετών για τις προφορικές κοινωνίες, τις ανάλογες πρακτικές τους και τα μέσα μετάδοσης παραδόσεων, γνώσης και αξιών μας έχουν κληροδοτήσει νέα προβλήματα. Ωστόσο, είμαστε πια βέβαιοι ότι τα έπη ήταν το κύριο μέσο αυτής της μετάδοσης, η οποία συνεπαγόταν απαραίτητα διαρκή μεταμόρφωση. Τα έπη είχαν τις ρίζες τους στην παράδοση της προφορικής ποίησης. Αυτό σημαίνει ότι οι μύθοι και οι ιστορίες είχαν απαγγελθεί και ερμηνευθεί επανειλημμένα από γενιές αειδών μπροστά σε διαφορετικά ακροατήρια. Γνωρίζουμε ότι αυτή η διαδικασία σχετιζόταν με τον ανασχηματισμό

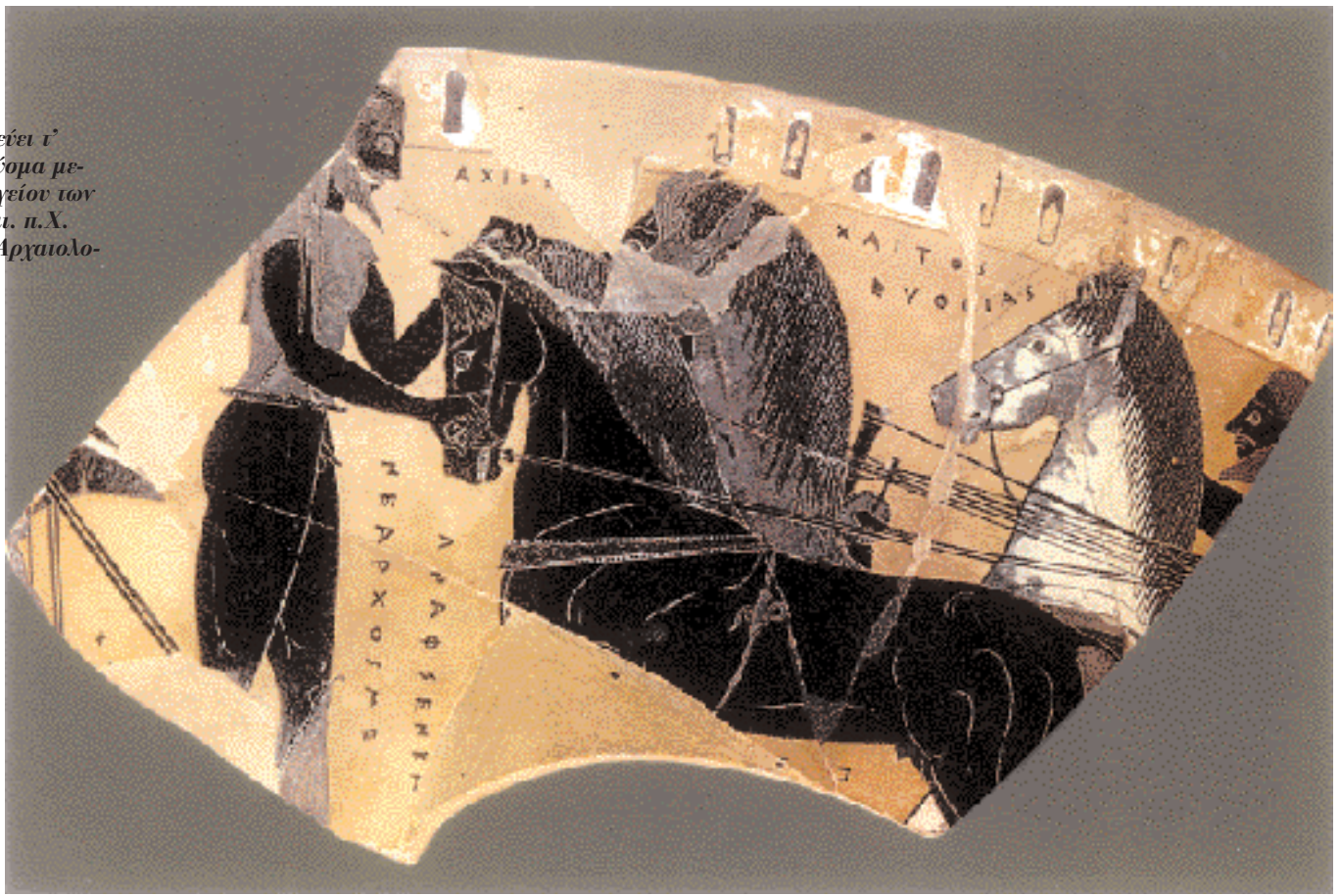
του επικού κόσμου υπό το φως του εκάστοτε μεταβαλλόμενου παρόντος—με άλλα λόγια οι ιστορίες είχαν υποστεί μια συνεχή διεργασία αφομοίωσης των νέων συνθηκών, των ενδιαφερόντων και των ζητούμενων στον ελληνικό κόσμο του όψιμου 8ου αι.

Επιπλέον, πρόσφατες έρευνες έχουν προσφέρει νέες απαντήσεις στο ερώτημα, πώς αντιμετωπίζουν οι προφορικές κοινωνίες παρόμοια ζητούμενα, δημιουργούν τη δική τους «ιστορία» και ενδιαφέρονται για τη διαρκή παρουσία αυτού του παρελθόντος στο εκάστοτε παρόν. Αυτές οι θεωρίες δίνουν έμφαση στη σημασία της «συλλογικής μνήμης» ως βάσης της συλλογικής ταυτότητας κάθε κοινωνίας μέσω της καλλιέργειας μιας κοινής γνωστικής παρακαταθήκης σχετικά με τις καταβολές της. Επιπλέον διευκρινίζουν τη διαχείριση του παρελθόντος

ως ενός πολύτιμου «κοινωνικού πόρου». Αυτή η «διαχείριση» περιλαμβάνει διαδικασίες επιλογής γεγονότων ανάλογα με τη σημασία τους και διαδικασίες ανασύνθεσης του παρελθόντος υπό το φως του παρόντος.

Με βάση αυτά τα δεδομένα, μοιάζει τώρα να προκύπτει ομοφωνία όσον αφορά τον τρόπο, με τον οποίο ερμηνεύουμε τα έπη ως «ιστορία». Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια περιγράφουν έναν ηρωικό κόσμο που τοποθετείται σε περασμένες εποχές, και η θηλεημένα αρχαϊζουσα γλώσσα λογοτύπων, εικόνων και σκηνών ανταποκρίνεται στο περιεχόμενό τους. Ο κόσμος αυτός είναι ένας άγνωστος χώρος, και οι ήρωες ενεργούν με πολύ διαφορετικό τρόπο: μπαίνουν στη μάχη με άρματα, ζουν σε υπέροχα παλάτια και απολαμβάνουν αρίφνητα πλούτη, αλλά και κουβεντιάζουν ανεμπόδιστα με τους

► *Ο Αχιλλέας ζέει τ' αλόγά του. Θραύσμα μελανόμορφον αγγείου των μέσων του βου αι. π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.*

θεούς, πρέπει να αντιμετωπίσουν τέρατα, γίγαντες και ομιλούσες ποτάμιες θεότητες –είναι κυριολεκτικά «ανώτεροι από ό,τι στην πραγματικότητα» και έτσι αξίζει «πολυτραγουδημένο | με τους ανθρώπους τους μελλούμενους να μείνει τ' όνομά» τους.

Αυτοί οι «μελλούμενοι άνθρωποι» είναι το παρόν των ποιητών και του ακροατηρίου τους που ζουν σε έναν πραγματικό, καθημερινό και προσγειωμένο κόσμο: είναι η σιδερένια, σύμφωνα με τον Ησίοδο, γενιά των θνητών που πολιορκείται από τον μόχθο, τη θλίψη και τα προβλήματα. Αυτό ήταν το ακροατήριο στο οποίο απευθύνονταν τα έπη: κυρίως αριστοκράτες-πολεμιστές, ιδιοκτήτες εύπορων οίκων και αρχηγό κοινοτήτων με αριστοκρατικές φιλοδοξίες, με έναν ανταγωνιστικό κώδικα συμπεριφοράς και ένα ανταγωνιστικό σύστημα αξιών.

Αυτό σημαίνει ότι η τεχνική κατασκευής της «επικής απόστασης» χρειάζεται ένα σημείο αναφοράς με βάση το οποίο η απόσταση αποκτά υπόσταση: ο χαρακτήρας του ηρωικού κόσμου μπορεί να γίνει αντιληπτός μόνο όταν αντιπαρατεθεί με τον πραγματικό κόσμο του ακροατηρίου του ύστερου 8ου αι. Είναι αδύνατον οι ηρωικές πράξεις να έχουν προβληθεί στο πραγματικό σκηνικό ενός κόσμου που είχε εκλείψει έξι γενιές πριν –ένα σκηνικό κοινωνικών δομών και θεσμών που είχαν εξαφανιστεί τελείως εδώ και καιρό (όπως το σύστημα των μυκηναϊκών ανακτόρων), και ένα σκηνικό αντιλήψεων και αξιών που έδειχναν αραιωμένες στους Έλληνες του τέλους του 8ου αιώνα, όπως είναι η ιδέα ενός συνασπισμού δεκάδων πριγκίπων για τη διεξαγωγή ενός πολέμου στη Μικρά Ασία.

Μη εγγράμματη κοινωνία

Αυτός ο κόσμος του Ομήρου ήταν μια ουσιαστικά μη εγγράμματη κοινωνία, η οποία δεν γνώριζε ακόμη αρχεία, χρονικά, γραπτούς νόμους, ιερά κείμενα ή κάποιο άλλο μέσο που μπορούσε να λειτουργήσει ως παρακαταθήκη παλιών θεσμών και απολιθωμένων κανόνων. Σε αυτήν την κοινωνία, το παρελθόν μπορούσε να επιβιώσει μόνο ως τμήμα του παρόντος, σε κοινωνικά συμφραζόμενα στα οποία το παρελθόν αυτό μεταμορφωνόταν σε ιστορία που έπρεπε να έχει νόημα στο πλαίσιο του παρόντος.

Συνεπώς, τα έπη ως το σημαντικότερο μέσο της πανελληνίας «συλλογικής μνήμης» έπρεπε να ανταποκριθούν σε ποικίλα ζητούμενα –κατά πρώτον να κάνουν τον πραγματικό

κόσμο του παρόντος πιο κατανοητό στους Έλληνες της εποχής. Οι τελευταίοι ζητούσαν προσανατολισμό στον δικό τους κόσμο, και αυτός ο προσανατολισμός έπρεπε να περιλαμβάνει όχι μόνο συλλήψεις του θείου, του κόσμου και της φύσης, αλλά επίσης συλλήψεις του μικρόκοσμου του οίκου και της πόλεως: έπρεπε να χαράσσει κατευθυντήριες γραμμές για την καθημερινή ζωή, συγκεκριμένα πρότυπα απρεπούς και κόσμιας συμπεριφοράς. Έτσι τα έπη ήταν «μια μαζική προσπάθεια να συγκεντρωθεί ένα προφορικό απόθεμα πολιτισμικών π λ η ρ ο ρ ι ώ ν

προς νέα χρήση» πράγμα που τα καθιστά έναν απαραίτητο «θησαυρό χρήσιμης γνώσης» σχετικά με μύθους, μνήμες και μνημεία και επιπλέον «ένα είδος εγκυκλοπαιδείας της ηθικής».

Ο κόσμος μέσα στον οποίον ζούσαν οι ποιητές και το κοινό τους και τον οποίο προσπαθούσαν να νοηματοδοτήσουν είχε ως επίκεντρό του συγκεκριμένες ιδέες και ιδανικά της πόλεως. Αυτές οι ιδέες είναι διαφορετικές από εκείνες που ενέπνευσαν την αριστοτελική αντίληψη περί πόλεως ως μιας κοινότητας ελεύθερων και ίσων πολιτών και επηρεάζουν τον σύγχρονο ιδανικό τύπο της πόλεως ως ενός συνόλου «πολιτών» που βασίζεται σε αφηρημένες έννοιες συμμετοχής, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του πολίτη, πολιτειακής ταυτότητας και ιδεολογίας. Η ομηρική πόλις είναι μια συγκεκριμένη, απτή πραγματικότητα, σημαίνει όντως «μια περιτειχισμένη τοποθεσία, μια πόλη» με τείχη, λιμάνια, ναούς και την «κεντρική πλατεία

της που λειτουργούσε ως «χώρος συγκεντρώσεων».

Η πόλις στην ολοκληρωμένη μορφή

Γύρω στα 700, εξελίξεις και διαδικασίες συντελούν στην άνοδο της πόλεως με την ολοκληρωμένη της μορφή

–αύξηση του πληθυσμού, ίδρυση νέων εγκαταστάσεων και επέκταση των υπαρχουσών: διάκριση ιδιωτικών και δημόσιων χώρων, της πόλεως και της χώρας, των χώρων για τους ζωντα-

νοούς και των χώρων για τους νεκρούς: διαφοροποίηση ιδιωτικών και δημόσιων κτιρίων και ανέγερση λειτουργικών και αυτόνομων ναών: χωροταξική διάκριση αυτών των ναών ως ιερών πόλων της πόλεως και σχεδιασμός της αγοράς για «πολιτικούς» σκοπούς. Αυτή η διαδικασία οριοθέτησης των ιερών και «πολιτικών» χώρων ήταν ένας βασικός παράγοντας διαμόρφωσης της αρχαϊκής πόλεως. Υπήρξε τέλος πολλαπλασιασμός των συλλογικών τελετουργιών με τη μορφή λατρειών που σχετιζόνταν με τάφους και ήρωες, εθίμων, πομπών και άλλων γιορτών που τώρα χρησιμοποιούν στην αναπαραγωγή της ταυτότητας της κοινότητας, καθώς αναφέρονταν στις καταβολές της, και με αυτόν τον τρόπο δημιουργούσαν την ιστορία της και την εναπόθεταν στη συλλογική μνήμη.

Ο ποιητικός πολιτισμός ως η ραχοκοκκαλιά της πολιτισμικής μνήμης ευνοούν την αντανάκλαση της εμπειρίας αυτού του νέου κόσμου. Αντανακλά

στάσεις και ιδανικά, αλλά επίσης αμβολία, περίσκεψη ακόμη και σκεπτικισμό τόσο από την πλευρά των ποιητών όσο και από την πλευρά των ακροατών. Προπαντός, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του έπους, η τέχνη της ύφανσης ενός ιστού κειμένων και αναφορών, συμφραζομένων και σημασιών στην αφήγηση, την περιγραφή και τις μεταφορές το καθιστά το κατάλληλο μέσο για τους Έλληνες του ύστερου 8ου αι. προκειμένου να αντιμετωπίσουν την πολυπλοκότητα αυτού του νέου κόσμου. Τα έπη μπορούν να ιεραρχήσουν τα ποικίλα στοιχεία τους, παλιά και νέα, και να κατασκευάσουν ένα νοηματοδοτημένο πλαίσιο για αυτά. Με τη μορφή που έχουν, τα έπη το κατορθώνουν ερμηνεύοντας και αναδιατυπώνοντας το παρελθόν υπό το φως του παρόντος στα τέλη του 8ου αι.

Συνεπώς, τα έπη είναι προπαντός μέσο για να αποκτήσει η πόλις προοπτική. Γύρω στον 7ο αι. πρέπει επίσης να υπήρχε μια έντονη ανάγκη για ερμηνεία, εξήγηση και επιβεβαίωση της πόλεως, αυτού που υποτίθεται ότι ήταν και εκπροσωπούσε. Ούτως ή άλλως, η πόλις ήταν ένα πρόσφατο επίτευγμα, επισφαλές ακόμη, το οποίο όμως έπρεπε να προστατευθεί. Η τυπική δομή της απείχε ακόμη πολύ από την πλήρη παγίωση, οι προσδοκίες όμως ήταν ήδη υψηλές: στο τέλος των σκοτεινών χρόνων, η πόλις και οι θεσμοί της επρόκειτο να παράσχουν έναν νέο βαθμό ασφάλειας σε έναν εχθρικό κόσμο, εσωτερική ειρήνη, δικαιοσύνη και μια κοινωνική ζωή μεστή νοήματος. Αυτό αντικατοπτρίζουν τα έπη, επειδή προσφέρουν το μέσο για τη δημιουργία συμφραζομένων και έτσι παρέχουν μια μοναδική ευκαιρία να κατανοηθεί ο ρόλος της πόλεως σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο.

Τα έπη ως γνώμονας ηθικών συμπεριφορών και θησαυρός πρακτικών γνώσεων

Μεταξύ αρχαιο

Τον JUSTUS COBET

Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο του Essen

ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ήταν μόνο ένα βιβλίο – τώρα είναι και η αρχαιολογία. Ποια είναι η θέση του ιστορικού απέναντι στη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα και το κείμενο του Ομήρου; Συνομιλητές του δεν είναι πια άραγε οι ομηριστές αλλά οι αρχαιολόγοι; Ο δρόμος από το κείμενο στη σκαπάνη ήταν μακρύς.

Ο κόμης Choiseul-Gouffier που διέτελεσε Γάλλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη έφερε μαζί του μια ολόκληρη στρατιά από λόγιους, τοπογράφους και σχεδιαστές. Έτσι δημιουργήθηκαν οι πρώτοι ακριβείς χάρτες της Τρωάδας. Η ύπαρξη του αντικειμένου της ρομαντικής φαντασίας επιβεβαιωνόταν κατά κάποιον τρόπο την ίδια στιγμή που η ομηρική κριτική άρχισε να τεμαχίζει το έπος και να είναι έτσι ορατός ο κίνδυνος διάσπασης του έργου του ιδιοφυούς ποιητή (Friedrich August Wolf, Prolegomena ad Homerum, 1795). Τα ερείπια μπορούσαν σε αυτή τη διαμάχη να προσφέρουν βεβαιότητα και επιχειρήματα για την ενότητα του έπους.

«Αν αποδειχθεί ότι το κείμενο της Ιλιάδας και η τοποθεσία συμφωνούν, τότε εξουδετερώνεται το επιχειρήμα που αντλούν από τις αντιφάσεις του ποιητή όσοι πρόσφατα αμφισβήτησαν την ύπαρξη του αρχαίου Ιλίου» (Hammer-Purgstall 1811).

Ο Σλήμαν συνδύαζε την τέχνη της ανασκαφής που είχε αρχίσει να τελειοποιείται στην εποχή του με την ρομαντική φαντασία. Η φαντασία αυτή είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει έναν ιδιαίτερο ρόλο ως επιχειρήμα κατά της «ανάλυσης» των ομηρικών επών, εξακολουθούσε ωστόσο να έχει στοιχεία αφέλειας. Όταν ο Σλήμαν ανακάλυψε τον Απρίλιο του 1870 το πρώτο τείχος, έτρεξε στον Frank Calvert, που τον είχε μυήσει στα μυστικά της αναζήτησης της Τροίας, και αναφώνησε: Three cheers for Troy. I have discovered Priam's Palace (Τρία ζήτω για την Τροία. Ανακάλυψα το παλάτι του Πριάμου). Κάτι από την αφέλεια αυτήν έχει διατηρηθεί έως σήμερα τόσο στους αρχαιολόγους όσο και στο κοινό τους.

Προλεγόμενα του Wolf

Όσον αφορά το κείμενο, η αφέλεια είχε εξαφανισθεί από το 1795, το έτος δημοσίευσης των Προλεγομένων του Friedrich August Wolf. Έως τα τέλη του 19ου αι. η λεγόμενη αναλυτική μέθοδος αναπτύχθηκε παράλληλα προς την ιστορική κριτική των πηγών. Η

▲ Από τις πρωιμότερες παραστάσεις του Δούρειου Ιππου στην αρχαία ελληνική τέχνη είναι η εικονιζόμενη σε Λαίμο ανάγλυφον αμφορέα, 8ος-7ος αι. π.Χ. Μουσείο Μπρόκνιου.

«Ελληνική Ιστορία» του Γκρότε ενσυνείδητα απέφυγε να ανασυνθέσει την πρώιμη ελληνική ιστορία με βάση την ελληνική μυθολογική παράδοση. Η ομηρική φιλολογία οφείλει στην αναλυτική σχολή την κατανόηση του γεγονότος ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι πολύπλοκες αφηγήσεις που έχουν δημιουργηθεί από πολλά μοτίβα και πηγές που συνενώθηκαν σε μια μεγάλη σύνθεση μόνο στην τελική της φάση. Η φιλολογική δουλειά αποτελεί συνεπώς την αρχαιολογική έρευνα του κειμένου. Αυτό σημαίνει ωστόσο ότι δεν έχουμε να κάνουμε με την απεικόνιση ενός συγκεκριμένου, μεμονωμένου γεγονότος, παρόλο που ενδέχεται γεγονότα να αποτέλεσαν το υπόστρωμα κάποιου από τα μοτίβα της αφήγησης.

Ο Σλήμαν επέκρινε τον Γκρότε και θεώρησε ότι η αρχαιολογική σκαπάνη ήταν ένα όπλο εναντίον της κριτικής των πηγών: η αρχαιολογία φέρνει στο

φως γεγονότα. Εφόσον υπάρχουν πράγματι τείχη, τότε η αφήγηση είναι αληθινή ιστορία με λίγες ίσως ποιητικές υπερβολές. Με τον τρόπο αυτόν εξουδετέρωσε την ιστορική-κριτική μέθοδο που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται και είχε διδάξει τους μελετητές να ερμηνεύουν με νέο τρόπο την παράδοση. Το γεγονός αυτό αποτελεί κατά έναν τρόπο ένα τραγικό προηγούμενο, οι συνέπειες του οποίου είναι αισθητές έως σήμερα. Ο Σλήμαν και οι διάδοχοί του εξέλαβαν το τέλος ενός μακρού δρόμου για την αρχή. Τη στιγμή της ανασκαφής τη θέση του κειμένου, της ομηρικής ποίησης, πήρε η αρχαιολογική πραγματικότητα ενός ιστορικού τόπου: «Είθε αυτή η έρευνα με την σκαπάνη να αποδεικνύει ολοένα και περισσότερο ότι τα γεγονότα που περιγράφουν τα θεία ομηρικά ποιήματα δεν αποτελούν μυθικές αφηγήσεις, αλλά βασίζονται σε πραγματικά γεγονότα» (Ιλιον 1881).

Λογίας και Ιστορίας

◀ Τα σωζόμενα τείχη της Τροίας. Το αρχικό ύψος τους (12 μ.) δικαιολογούν τον ομηρικό χαρακτηρισμό «εν-τείχεος/εἰπυργος» πόλη

Το κείμενο του Ομήρου μετατράπηκε σε όνειρο, από το οποίο μας ξυπνούν τα ευρήματα της αρχαιολογίας και μας επαναφέρουν στην πραγματικότητα. Η αποκάλυψη των ερειπίων απέκτησε μια δικιά της δυναμική που δεν εξαντλείται με τον Όμηρο, αλλά αφορά τις ποικίλες πλευρές των ιστορικών σχέσεων που φαίνεται να μαρτυρούν τα εννέα στρώματα της Τροίας τα οποία ανήκουν σε μια εποχή 3.000 και πλέον ετών. Από την άποψη αυτήν ο Σλήμαν είναι η αρχή ενός δρόμου στον οποίον συνέχισαν οι W. Dörpfeld, C. Blegen και M. Korfmann: η απόκτηση γνώσεων για τον υλικό πολιτισμό του αιγαίου κόσμου στην εποχή του χαλκού.

Ο Σλήμαν αναμφίβολα είχε δώσει απάντηση στο ερώτημα πού βρίσκεται ο τόπος γύρω από τον οποίον διαδραματίζεται ο τρωικός μύθος. Το λάθος του έγκειται στην υπόθεση που του υπέβαλε η παράδοση αυτού του ερωτήματος, ότι με την απάντηση αυτήν όλα είχαν τελειώσει. Το πρόβλημα όμως του αν ο τρωικός μύθος βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα είναι πολύ πιο περίπλοκο. Τι σημαίνει λ.χ. «γεγονότα»; Ο πυρήνας της ιλιαδικής αφήγησης χωρίς τις ποιητικές υπερβολές; Η εξορθολογισμένη εκδοχή ενός μεγάλου πολέμου των Μυκηναίων εναντίον του οχυρού των Δαρδανελίων; Επρόκειτο για επεκτατικό ή για εμπορικό πόλεμο; Μήπως ορισμένα στοιχεία του μύθου αποτελούν το υπόστρωμα των γεγονότων; Πώς μπόρεσε

η γνώση αυτών των γεγονότων να διασωθεί διά μέσου των «σκοτεινών αιώνων» ανάμεσα στην εποχή των μυκηναϊκών ανακτόρων και την ομηρική ποίηση;

Η αμφιλεγόμενη βάση του ερωτήματος γύρω από το ποια είναι η σχέση των πορισμάτων των ανασκαφών με τα ομηρικά έπη συνίσταται στην άποψη ότι τα τείχη της Τροίας VI/VII που ανάγονται στην εποχή του χαλκού ήταν ακόμη καλά διατηρημένα τον 8ο αι. και ότι συνεπώς οι σύγχρονοι του ποιητή μπορούσαν να τα επισκεφθούν. Τα τείχη αυτά ήταν τόσο εντυπωσιακά, συνεχίζει η θεωρία αυτή, ώστε να αποτελούν για τους Έλληνες της ύστερης γεωμετρικής εποχής την απόδειξη της σημαντικής ιστορίας που είχε συνδεθεί με αυτά. Είναι όμως άραγε η εν λόγω ιστορία εκείνη που κατέστρεψε τα τείχη; Οποιοσδήποτε ισχυρίζεται κάτι τέτοιο φέρει το βάρος της απόδειξης.

Οι αρχαϊζουσες λεπτομέρειες του έπους όπως λ.χ. η περικεφαλαία η καλυμμένη με δόντια αγριογούρουνου, το όνομα των Αχαιών ή τα δύο ονόματα της πόλης, Τροία και Ιλιος, ίσως και λογοτυπικά ημιστίχια ενδέχεται να αποτελούν απόηχο της εποχής του χαλκού, δεν μας ανοίγουν όμως τον δρόμο για τη διερεύνηση της πολιτιστικής ή της πολιτικής ιστορίας ή ακόμη και της ιστορίας των ιδεών της μυκηναϊκής εποχής. Όταν ο Αχιλλέας καταδιώκει τον Εκτορα, γύρω από τα τείχη της πόλης και δίπλα στις πηγές,

εκεί όπου τον καιρό της ειρήνης οι γυναίκες έπλεναν τα ρούχα τους (X 147-156), η εικόνα αυτή αποτελεί την αντίθεση στην αιματηρή σκηνή. Ίσως ο ποιητής να είχε δει την πηγή: το γεγονός ότι ξαναβρέθηκε η πηγή, όπως υπερηφανεύονται οι ανασκαφείς, δεν καθιστά τη μονομαχία Αχιλλέα και Εκτορα ιστορικό γεγονός.

Οι ανασκαφείς ανασυνέθεσαν πρόσφατα μια εκτεταμένη Κάτω Πόλη που περιβάλλεται από τείχος. Η εμπειρική βάση της ανασύνθεσης αυτής φαίνεται ακόμη ισχνή, και πολλοί δεν έχουν πεισθεί –και δικαιολογημένα. Προκειμένου η Τροία να ενταχθεί στο σύστημα των πόλεων της Ανατολής θα έπρεπε να είναι ορατό ένα μεγάλο οικοδομικό πρόγραμμα, η λειτουργική διαφοροποίηση των τμημάτων της πόλης, οι ναοί, οι αποθήκες, τα αρχεία, οι σειρές των παλατιών – και όλα αυτά λείπουν. Η ιδέα επίσης ενός μεγάλου μητροπολιτικού εμπορικού κέντρου βασίζεται περισσότερο σε συλλογισμούς παρά σε απτά ευρήματα που να τεκμηριώνουν εκτεταμένες εμπορικές ανταλλαγές. Κυρίως δεν έχουμε μαρτυρίες για εμπόριο στον Εύξεινο Πόντο την εποχή του χαλκού.

Όσο περισσότερο όμως επαληθεύονται αυτά τα πορίσματα, και κυρίως το χεττιτικό σενάριο, τόσο περισσότερο απομακρύνεται η Τροία αυτή από την αφήγηση του Ομήρου. Στον Όμηρο ο βασιλιάς λέγεται Πρίαμος και όχι Alaksandu. Οι Χετταίοι δεν εμφανίζο-

νται πουθενά. Οι Αχαιοί δεν επιτίθενται σε δύο τείχη, το τείχος της Κάτω Πόλης και το τείχος της ακρόπολης: τα άρματα τους δεν έβρισκαν εμπόδιο σε μια τάφρο. Η αντίληψη ενός εμπορικού πολέμου ακολουθεί αναχρονιστικά μοντέλα του Μεσαίωνα (Latacz: οι κανσεατικές πόλεις) ή του βρετανικού ιμπεριαλισμού (έλεγχος των Στενών), προκειμένου να μετατρέψει για την εποχή μας την αρπαγή της Ελένης σε μια εύλογη πολεμική αιτία.

Η Ιλιάδα τοποθετεί μάχες και συγκρούσεις στην ιδιαίτερη σφαίρα ενός εξυψωμένου ηρωικού παρελθόντος, η οποία αντικατοπτρίζει αντιλήψεις της εποχής του ποιητή εξιδανικευόντάς τις, διαθλώντας τις σαν μέσα από ένα φακό και μελετώντας τις παράλληλα μέσα από αυτό το κάτοπτρο. Με τον τρόπο αυτόν μεταφέρει μια κοσμοεικόνα και ένα συγκεκριμένο ήθος που συστήνει ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό πλέγμα σχέσεων. Άλλοι μελετητές τόνισαν τον πανελλήνιο χαρακτήρα του μύθου της Τροίας, των Αργοναυτών ή των Επτά επί Θήβας, που είναι τεκμήρια της γένεσης του ελληνικού έθνους την εποχή του ποιητή, όχι από βιολογική αλλά από πολιτιστική άποψη. Η ιστορική αυτή αλήθεια παραγνωρίζεται παντελώς αν βασικά στοιχεία της αφήγησης ερμηνευθούν ως υπολείμματα της αιγαϊκής εποχής του χαλκού που ο υλικός πολιτισμός της έχει ανακαλυφθεί με τη βοήθεια της αρχαιολογίας.

Το έπος έχει αντλήσει σημαντικά στοιχεία από την αρχαία Ανατολή –μέχρι το έπος του Γκιλγκαμές. Αν περιορίσουμε τις σχέσεις αυτές στον ανατολικό χαρακτήρα της Τροίας VI/VII, υποβιβάζουμε τα συμφραζόμενα στα οποία φαίνεται πως αναπτύχθηκε ο πρώιμος ελληνικός πολιτισμός στο κατώφλι της αρχαϊκής εποχής. Οι επικές αφηγήσεις της Ιλιάδας και της Οδύσσειας μαρτυρούν έναν τόσο σύνθετο και πυκνό προβληματισμό που μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο αν θεωρηθεί ότι βασίζεται στην κοινωνία που γεννά τον προβληματισμό αυτόν. Οι ιστορικοί αναρωτιούνται τι θα μπορούσε να εξηγήσει πιο συγκεκριμένα αυτή την κατάσταση. Ένας πραγματικός Τρωικός πόλεμος στον οποίο να καταστράφηκε η Τροία VIIa γύρω στα 1200 π.Χ. είναι η λιγότερο ευλογηφανής εξήγηση. Τα ομηρικά έπη της εποχής γύρω στο 700 π.Χ. αποτελούν κυριολεκτικά την αρχή της ιστορίας της Αρχαίας Ελλάδας. ❁

Ομηρική αφήγηση και ιστορική αλήθεια

Τον **MANFRED KORFMANN**

Καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας
στο Πανεπιστήμιο του Tuebingen

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ στον λόφο Hisarlik που ο Ερρίκος Σλήμαν (1822-1890) ύστερα από υπόδειξη του Αγγλου πρόξενου Frank Calvert ταυτίζει με το ομηρικό Ιλιον διεξάγονται σε επτά συνολικά περιόδους το 1871-73, 1878, 1879, 1882 και 1890. Μετά τον θάνατο του Σλήμαν ο συνεργάτης του Wilhelm Doerpfeld ολοκληρώνει προσωρινά το ανασκαφικό έργο το 1893 και 1894. Νέες ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 1932-1938 από τον Αμερικανό Carl Blegen. Οι ανασκαφές στην Τροία προκαλούν αίσθηση στην παγκόσμια κοινή γνώμη ήδη από την εποχή του Σλήμαν, αν και πολλά από τα πορίσματα του έχουν έκτοτε αναθεωρηθεί: η Τροία II που ο Σλήμαν πίστεψε αμέσως πως ήταν η ομηρική απέχει 1.250 περίπου χρόνια από την εποχή του Τρωικού πολέμου (1200 π.Χ.), ενώ ο περίφημος «θησαυρός του Πριάμου» που επίσης ανήκει στην Τροία II δεν έχει καμιά σχέση με τον Τρώα βασιλιά, αλλά χρονολογείται γύρω στα 2500 π.Χ. ή λίγο πριν. Ο Dörpfeld από την πλευρά του είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι από τις 9 επάλληλες πόλεις που αποκαλύφθηκαν η ομηρική Τροία ήταν η Τροία VI (φαίνεται πως καταστράφηκε από σεισμό), ενώ κατά τον Blegen η Τροία VIIa (που καταστράφηκε από πυρκαγιά).

Το 1988 μια πολυμελής διεθνής ομάδα (με τη συμμετοχή κυρίως Τούρκων, Γερμανών και Αμερικανών επιστημόνων) υπό τη διεύθυνσή του γράφοντος αρχίζει εκ νέου τις ανασκαφές. Οσον αφορά τις «ομηρικές» πόλεις Τροία VI και Τροία VIIa (1700-1250, 1250-1040 π.Χ.) το σημαντικότερο εύρημα των ανασκαφών αυτών είναι η απόδειξη ότι η Τροία VI διαθέτει μια Κάτω Πόλη, εκτείνεται δηλαδή έξω από την οχυρωμένη ακρόπολη στην οποία είχαν κυρίως περιοριστεί οι μέχρι τώρα ανασκαφές. Η συνολική έκταση της Τροίας υπολογίζεται πια σε περίπου 200.000 τ.μ., ο πληθυσμός της πρέπει να ανερχόταν σε 5.000 κατοίκους. Αλλα σημαντικά ευρήματα είναι η τάφος και το τείχος που περιβάλλουν την Κάτω Πόλη (η τάφος είχε χωρίς αμφιβολία ως στόχο να προστατεύει από τις επιθέσεις των αρμά-

των). Όλα αυτά αποδεικνύουν ότι η Τροία ήταν ένα από τα μεγαλύτερα εμπορικά και αστικά κέντρα της Μικράς Ασίας και της Εγγύς Ανατολής αυτής της εποχής.

Στο παρόν άρθρο θα επικεντρώσω την προσοχή μου στο ερώτημα της αξιοπιστίας της ομηρικής περιγραφής σε σχέση με τα ερείπια της Τροίας που υπήρχαν την εποχή του επικού ποιητή. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ο Ομηρος επεδίωκε να περιγράψει την ιστορία του Τρωικού Πολέμου με αληθοφανή τρόπο ακόμη και για έναν ακροατή της Ιλιάδας που είχε άμεση γνώση της περιοχής της Τροίας. Κάτι τέτοιο ήταν όμως δυνατό μόνο αν τα γεγονότα που περιγράφει ταιριάζουν σε γενικές γραμμές –ίσως ενίοτε και σε λεπτομέρειες– με την τοποθεσία στην οποία εκτυλίσσονται.

Αυτή η ερμηνεία της Ιλιάδας ως σύγχρονης πηγής για την τοπογραφία της Τροίας εγκαινιάσθηκε στην έρευνα με αφορμή τα πορίσματα των νέων ανασκαφών μας. Στην παρούσα συμβολή θα προσπαθήσω να την τεκμηριώσω με λεπτομέρειες.

Σχετικά με την ακριβή τοποθεσία

της πόλης υπάρχει από παλιά ομοφωνία. Οσον αφορά τον εντοπισμό του στρατοπέδου των Αχαιών οι ανασκαφές που πραγματοποιήσαμε κατά τη δεκαετία του 1980 υπέδειξαν τον όρμο του Besik. As ξαναγυρίσουμε όμως στην τοπογραφία της ίδιας της πόλης. Τόσο η Τροία του Σλήμαν (του Τρωικού πολέμου, Τροία II) όσο και η Τροία του Doerpfeld (Τροία VI) ή του Blegen (Τροία VIIa) ήταν πολύ μικρές. Το γεγονός αυτό, καθώς και οι διστάμενες απόψεις όσον αφορά την χρονολόγηση των διαφόρων στρωμάτων και συνακόλουθα την χρονολόγηση και του υποτιθέμενου γεγονότος δεν συνέβαλαν ασφαλώς στην ενίσχυση της άποψης ότι ο Τρωικός πόλεμος ήταν ένα ιστορικό γεγονός. Μελέτη του Rolf Hachmann συνέκρινε τα πορίσματα των έως τότε ανασκαφών με τα στοιχεία που προσφέρει η Ιλιάδα και κατέληγε στο κατηγορηματικό συμπέρασμα ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν είχαν καμιά σχέση με την περιγραφή της πόλης που κάνει ο Ομηρος.

Γνωρίζουμε ότι η Τροία/Ιλιος ήταν επί πολλούς αιώνες πριν και μετά τον Ομηρο ερείπια που ανήκαν κυρίως

▲ Σύγχρονη αναπαράσταση του Δούρειου Ιππών στον αρχαιολογικό χώρο της Τροίας τραβά το ενδιαφέρον και τα ποικίλα οχόλια των επισκεπτών.

► *Μερικές εκατοντάδες μέτρα από την Τροία και πολύ κοντά στη θάλασσα ανασκάφτηκε νεοεποικονομικό νεκροταφείο. Η περιοχή συνδέθηκε με την ομηρική περιγραφή για το σημείο αποβίβασης των Αχαιών. Στο βάθος η νήσος Τένεδος.*

στην ύστερη εποχή του χαλκού. Ο επισκέπτης της εποχής του Ομήρου είναι βέβαιο πως μπορούσε να θαυμάσει το εντυπωσιακό τείχος της ακρόπολης ύψους τουλάχιστον 8 μ. (όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε ακόμη και σήμερα), και για πολλούς η τοποθεσία ήταν ιερή. Ένα σημείο όπου τελούνταν θρησκευτικές τελετές στην Τροία γνωρίζουμε ότι χρονολογείται στον 7ο αι. Βρισκόταν σε μια φυσική κλίση του εδάφους στα νοτιοδυτικά, στην οποία ο παλιός κεντρικός δρόμος προς την ακρόπολη είχε διατηρηθεί ανάμεσα στα ερείπια σαν χαντάκι.

Ο Ομηρος όμως μνημονεύει δύο ναούς στην ακρόπολη, έναν του Απόλλωνα και έναν της Αθηνάς. Κατά την άποψή μας το 700 π.Χ. ήταν ορατοί τουλάχιστον σαν ερείπια, αν όχι στην πραγματική τους μορφή. Στην κορυφή του λόφου που έγινε επίπεδο στην ελληνιστική εποχή μπορούμε εύκολα να φανταστούμε ότι υπήρχαν ένα ή δύο τέτοια κτίρια. Εν πάση περιπτώσει το Ιλιον ήταν ένας τόπος με ιερά την εποχή του Ομήρου. Άλλο όμως τίποτα.

Πριν από τον Ομηρο

Πότε τέλειωσε από αρχαιολογική άποψη η ακμή της Τροίας που ύμνησε ο Ομηρος; Μια απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να δώσει λ.χ. ο πύργος στα βορειοανατολικά της ακρόπολης. Στον πύργο αυτόν βρέθηκε μια μεγάλη και βαθιά δεξαμενή, καθώς και ένας υδάτινος ορίζοντας. Τη δεξαμενή αυτή την εγκαταλείπει κανείς μόνο όταν στην πόλη δεν υπήρχε πια ζωή, όταν δηλαδή δεν υπήρχε ανάγκη για ένα τόσο μεγάλο έργο και όταν δεν υπήρχε πια η δυνατότητα συντήρησής του. Το αργότερο στην εποχή της Τροίας VIIβ, δηλαδή πριν από το 1100 π.Χ. η δεξαμενή εγκαταλείφθηκε. Αυτό σημαίνει ότι τότε ήλθε το τέλος της υδροδότησης της ανώτερης τάξης στο εσωτερικό της ακρόπολης. Στα τέλη

του 12ου και κατά τον 11ο αι. στην Τροία κυριαρχούσαν επιδράσεις από τη Βαλκανική. Στους λεγόμενους σκοτεινούς αιώνες η Ιλίου ήταν μια πολιτικά και πολιτιστικά ασήμαντη πόλη. Αργότερα, από το 950 π.Χ. και μετά η πόλη παρουσιάζονταν συνειδητά σαν μνημείο. Τα ερείπια της ακρόπολης από την ύστερη εποχή του χαλκού με τις τόσο επιμελημένα λαξευμένες πέτρες της ήταν ορατά σε όλους.

Ποια ήταν η έκταση αυτών των ερειπίων; Σήμερα μπορούμε να πούμε ότι ο Ομηρος είχε δίκιο, όταν κάνει λόγο για μια μεγάλη πόλη στην οποία μπορούσε να καταλύσει ολόκληρος ο στρατός των Τρώων. Γιατί, όπως είπαμε, τα αποτελέσματα των νέων ανασκαφών απέδειξαν ότι ο οικισμός αυτός το 1200 π.Χ. είχε μια έκταση δεκαπλάσια από αυτή που οι μελετητές υπέθεταν έως τώρα. Τα ίχνη της ερήμωσης ήταν αναμφίβολα ορατά παντού, και θα πρέπει να αποτέλεσαν ένα μεγαλόπρεπο σκηνικό για τον ποιητή Ομηρο, όταν συνέθετε την ιστορία του Τρωικού πολέμου. Οι νέοι κάτοικοι στο Σίγειο και τις άλλες τοποθεσίες βρήκαν μια μεγάλη έκταση με ερείπια και ανάμεσα δρομάκια που συνέπιπταν με τους παλιούς δρόμους της πόλης. Ακόμη και το νεότερο τείχος της Κάτω Πόλης της Τροίας VI/VIIa θα πρέπει να ήταν ένα εμφανές στοιχείο του τοπίου 500 χρόνια μετά την εγκατάλειψή της.

Τα κυριότερα αξιοθέατα

Κατά τη διάρκεια των εργασιών στο τμήμα της Κάτω Πόλης νοτιοδυτικά από την ακρόπολη φάνηκε ότι τόσο στο τέλος της Τροίας VI όσο και στο τέλος της Τροίας VIIa σημειώθηκε πυρκαγιά. Ενώ η πρώτη οφείλεται προφανώς σε σεισμό, η δεύτερη είχε κατά τη γνώμη μας ως αιτία έναν πόλεμο—έναν από τους πολλούς που γνώρισε η Τροία. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή στο τέλος της Τροίας VIIa

(γύρω στα 1200 π.Χ.), ήταν ένας πόλεμος που έχασαν οι κάτοικοι της πόλης, όπως αποδεικνύουν λ.χ. οι άταφοι ή πρόχειρα θαμμένοι νεκροί μέσα στο στρώμα της καταστροφής, καθώς και σωροί από μη χρησιμοποιηθέντα βλήματα των υπερασπιστών της πόλης, για τα οποία οι νικητές δεν έδειξαν ενδιαφέρον.

Στο τέλος της Τροίας VI ή στην αρχή της Τροίας VIIa, δηλαδή ακριβώς πριν από τον χαμένο πόλεμο (13ος αι.) έκλεισε η πύλη VI U της Τροίας VI. Το παλιό τείχος ήταν έτσι κι αλλιώς στο σημείο αυτό σε κακή κατάσταση. Από μακριά μπορούσε κανείς να διακρίνει ότι αποτελούσε το αδύνατο σημείο της οχύρωσης της πόλης. Κατά την άποψή μας δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και ο επισκέπτης του 700 π.Χ. μπορούσε να το διακρίνει καθαρά, και έτσι είναι εύλογο που το τμήμα αυτό του τείχους ταυτίστηκε συχνά (με πρώτο τον Dörpfeld) με το τμήμα εκείνο του τείχους που η Ανδρομάχη θεωρεί το πιο επικίνδυνο, αφού στο παρελθόν είχε ήδη υποστεί τρεις φορές επίθεση. Για τον λόγο αυτόν παρακαλεί τον Εκτορα να παραμείνει σε αυτό το σημείο και να μην πάει στη μάχη που είναι πολύ πιο επικίνδυνη (Z 434-5).

Από τοπογραφική άποψη πρόκειται αναμφίβολα για το μόνο σημείο που προσφερόταν για επίθεση εναντίον της πόλης και της ακρόπολης της Τροίας, αφού αποτελεί την φυσική πρόσβαση από την πεδιάδα. Στο σημείο αυτό η απόσταση ανάμεσα στο τείχος της Κάτω Πόλης και το τείχος της ακρόπολης είναι μικρή, κάτι περισσότερο από 80 μ. Το βελανκές ωστόσο ενός βέλους ήταν μικρότερο, και έτσι οι επιτιθέμενοι δεν μπορούσαν να στοχεύσουν μέσα στην ακρόπολη. Για τον λόγο αυτόν δεν βρέθηκαν αιχμές βελών εκεί.

Ακόμη και η θέση της λεγόμενης

Τα ευρήματα της Τροίας και η αξιοπιστία της περιγραφής του Ομήρου

▲ Αποψη του βορειοανατολικού πύργου των τειχών της Τροίας, με μια βαθιά δεξαμενή νερού.

«Τειχοσκοπίας» (ραψωδία Γ της Ιλιάδας) πρέπει να ήταν ορατή στον επισκέπτη της Τροίας γύρω στο 700 π.Χ. σε εκείνο ακριβώς το σημείο που προσφέρει ανεμπόδιστη ορατότητα προς την πεδιάδα μέχρι την Τένεδο, προς την κατεύθυνση δηλαδή που βρισκόταν το στρατόπεδο των Αχαιών, στον όρμο του Besik. Μόνο στο σημείο αυτό μπορούσαν να πλησιάσουν οι ήρωες των Αχαιών αρκετά κοντά στην αμυντική γραμμή της ακρόπολης ώστε η Ελένη να είναι σε θέση να τους αναγνωρίσει.

Οι μόνο οι αρχικοί ακροατές της Ιλιάδας αλλά και ο σημερινός επισκέπτης της Τροίας μπορούν να αναπαραστήσουν νοερά, αν σταθούν πάνω στα ερείπια ενός σπιτιού ή του δυτικού πύργου και κοιτάξουν προς τα νοτιοδυτικά, εκείνη τη δραματική σκηνή στην πεδιάδα στην οποία ο Αχιλλέας κυνηγάει για να σκοτώσει τον Εκτορά. Δεν τον κυνηγούσε γύρω από την πόλη αλλά κάτω από αυτήν (Χ 195 κ.ε.). Μετά την ανακάλυψη της Κάτω Πόλης μπορεί να κατανοηθεί και αυτός ο τόπος δράσης της Ιλιάδας.

Εξάλλου το επίπεδο έδαφος της πεδιάδας αποτελούσε μόνο προς αυτή την νότια κατεύθυνση το ιδανικό πεδίο για άρματα. Προς τον Βορρά υπήρχε ένα έλος, όπως απέδειξαν περισσότερες από 270 γεωτρήσεις που πραγματοποιήθηκαν. Τα άρματα μνημονεύονται στην Ιλιάδα μεταξύ άλλων και ως μεταφορικά μέσα προς το πεδίο της μάχης: βγαίνουν από την ακρόπολη και τις Σκαιές Πύλες και επιστρέφουν από τον ίδιο δρόμο. Στο σημείο

λοιπόν αυτό ήταν στην φαντασία του επισκέπτη του 700 π.Χ. (και αργότερα) η κεντρική πύλη.

Εύστοχες περιγραφές

Οι λεπτομέρειες που περιγράφει η Ιλιάδα δεν αφορούν συνεπώς μόνο τον άνεμο που φυσά συνεχώς, τους ποταμούς Σκάμανδρο (Ξάνθο) και Σιμόντα, τα νησιά Τένεδο, Λέσβο κλπ. ή έναν λόφο που μπορούσε να δει κανείς από τη θάλασσα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα συμπίπτουν και με τις τοπογραφικές ενδείξεις έτσι όπως τις αντιλαμβάνονταν ο ποιητής ή οι πληροφοριοδότες του. Το ίδιο ισχύει και για τα εξής 17 επίθετα που χρησιμοποιούνται στην Ιλιάδα για την Τροία: α) επίθετα που χρησιμοποιούνται για πολλές τοποθεσίες και συνεπώς απαντούν συχνά: ευκτίμενον, ερίβωλος, ερατεινή, ιρή· β) επίθετα που χρησιμοποιούνται ειδικά για την πόλη και την ακρόπολη της Τροίας και απαντούν σπάνια σε σχέση με άλλες τοποθεσίες: απεινή, υψίπυλος, ανεμόεσσα, ευρυάγεια, ευτείχεος, εσ ναιόμενον· γ) επίθετα που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την πόλη και την ακρόπολη της Τροίας (σε Ιλιάδα και Οδύσσεια): εύδμητος, εύπυργος, οφρυόεσσα, άστυ μέγα, εύπυλος.

Τέτοια επίθετα πρέπει να γίνονταν αποδεκτά από τους σύγχρονους ακροατές των επών, μόνο εφόσον τους ήταν ήδη γνωστά από τη γνώση της περιοχής και της πόλης και εφόσον δεν έρχονταν σε ανοικτή τουλάχιστον αντίθεση με τα ερείπια που έβλεπαν.

Ο Ομηρος ασφαλώς και δεν συνέθεσε την Ιλιάδα για τους ντόπιους κατοίκους της Τρωάδας, αφού έγραφε στην ιωνική διάλεκτο, ενώ στην Τρωάδα ζούσαν Αιολείς. Είναι όμως εύλογο να υποθέσουμε ότι δεν ήταν πρόθεσή του να τους προσφέρει φανταστικές περιγραφές. Δεν υπάρχει λ.χ. αντίφαση, όταν στην Ιλιάδα η πόλη μνημονεύεται 21 φορές ως ιερή. Το επίθετο αυτό, παρόλο που είναι πολύ συχνό, δεν διακρίνει την Τροία από άλλες πόλεις, παραπέμπει όμως έμμεσα στο γεγονός ότι την εποχή εκείνη υπήρχε εκεί ένα ιερό. Το ίδιο ισχύει και για το επίθετο εύπυλος εν όψει του πλήθους των οστών αλόγων που βρέθηκαν για τις περιόδους της Τροίας VI κ.ε. Οι δυνατοί και συνεχείς άνεμοι που φυσούν, για να αναφέρουμε άλλο ένα επίθετο (ανεμόεσσα) αποτελούν το καλοκαιρι την σωτηρία από τον καύσωνα και τα κουνούπια. Οι άνεμοι αυτοί αποτέλεσαν ταυτόχρονα πηγή πλούτου για την πόλη, αφού ανάγκαζαν τα πλοία να παραμείνουν αγκυροβολημένα για πολύν καιρό στον όρμο του Besik.

Οι πηγές της Τροίας

Όσον αφορά την τοπογραφία αξίζει να σταθούμε και στις πηγές της Τροίας – μια από τις βάσεις της διαβίωσης στην πόλη. Οι πηγές ήταν ορατές σύμφωνα με τον Ομηρο από το σημείο της τειχοσκοπίας (Ιλιάδα Χ 153 κ.ε.). Από την περιγραφή του Ομήρου πρέπει να συμπεράνουμε ότι στην εποχή του οι λαξευμένες στην πέτρα γούρνες ήταν

▲ *Αεροφωτογραφία του Λόφου Χισσαρλίκ, εκεί όπου βρίσκονται τα ερείπια της Τροίας.*

ακόμη ορατές. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε ενισχύεται η υπόθεση που διατυπώσαμε εδώ, ότι δηλαδή η Ιλιάδα συντέθηκε με τη βοήθεια αυτοψίας, κυρίως επειδή ο ποιητής τονίζει με ιδιαίτερη έμφαση τις ορατές από την κύρια πύλη γούρνες, στο σημείο που ο Έκτορας βρήκε τον θάνατο.

Η μνεία θερμών και ψυχρών πηγών που ρέουν στον Σκάμανδρο ενδέχεται να αποτελεί επική υπερβολή, κυρίως όσον αφορά την πρώτη. Ωστόσο τόσο για μια πολύ κοντινή κοιτή του Σκάμανδρου όσο και για το ενδεχόμενο να υπάρχουν θερμές πηγές στην περιοχή της Τροίας υπάρχουν ενδείξεις από τις νέες έρευνες του İlhan Kaya. Αν αποδειχθεί η ύπαρξη σπηλιάς με πηγή πολύ κοντά στην πόλη Ιλιος, τότε ενισχύεται η ταύτιση της Τροίας, δηλαδή του Ιλίου με την λουβική πόλη των Χετταίων Wilusa. Κατά τα έτη 1997 έως 2000 πραγματοποιήσαμε ανασκαφές στην περιοχή μιας σπηλιάς με πηγή, εκεί που σήμερα στέκεται μια συκιά. Πρόκειται για μια τεχνητή εγκατάσταση, ένα υδραγωγείο με τρεις υπόγειες στοές και άλλα παρακλάδια. Είναι φανερό ότι αυτού του είδους οι υπόγειες

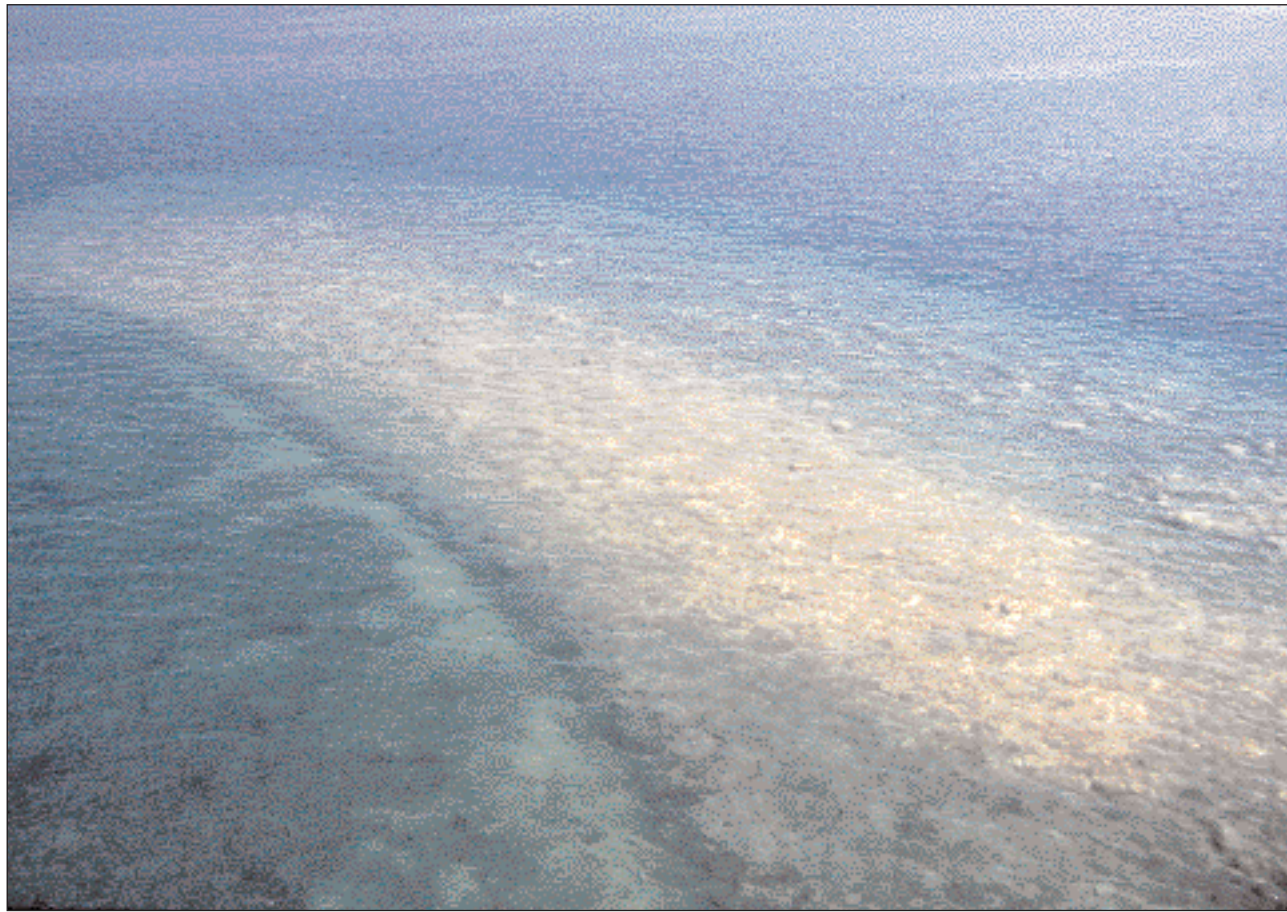
εγκαταστάσεις είναι κατ' αρχήν δυνατές στην Τροία, και μάλιστα, λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους, στην δυτική πλευρά του υψώματος στο οποίο βρισκόταν η Κάτω Πόλη. Σημαντικό για την υπόθεσή μας είναι το εξής στοιχείο: το νερό από την σπηλιά έρρεε αρχικά πάνω στην επιφάνεια ενός βράχου μέσα από ένα αυλάκι προς τα έξω· το αυλάκι αυτό κατέληγε σε ένα σύστημα τεσσάρων τουλάχιστον στρογγυλών λάκκων διαμέτρου μέχρι 1 μ. που είχαν λαξευθεί στον βράχο και συνδέονταν μεταξύ τους. Χωρίς αμφιβολία αυτή η θέση μπορεί να ονομασθεί πλυσταριό, οπωσδήποτε όμως να χρησιμοποιηθεί για αυτόν τον σκοπό. Συνεπώς το σκηνικό της καταδίωξης του Έκτορα από τον Αχιλλέα επαληθεύεται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάτι τέτοιο αποτελεί ένδειξη της «ιστορικότητας» του Τρωικού πολέμου.

Μετά τις τελευταίες ανασκαφές

Στα τελευταία 13 έτη των ανασκαφών (1988-2000) η εικόνα της Τροίας άλλα-

ξε ριζικά όχι μόνο όσον αφορά την ύστερη εποχή του χαλκού γύρω στα 1200 π.Χ. αλλά και ως προς την εποχή γύρω στα 700 π.Χ. Διαπιστώνουμε ότι όλες οι τοπογραφικές ενδείξεις που προσφέρει το ομηρικό κείμενο και μπορούν να χρησιμοποιηθούν από την αρχαιολογία είναι ακριβείς. Πιο συγκεκριμένες λεπτομέρειες δεν θα μπορούσε κανείς -εννοώ τον Ομηρο ως παρατηρητή και/ή τους πληροφοριοδότες του, αλλά και τους τότε επισκέπτες- να περιμένει για μια ερειπωμένη τοποθεσία. Όλα τα στοιχεία είναι διατυπωμένα με όση σαφήνεια ή όση ασάφεια χρειάζεται. Αυτή όμως μπορεί να είναι μόνο η ελάχιστη πραγμάτευση του θέματος. Το ερώτημα αν και κατά πόσο η Ιλιάδα εμπεριέχει στοιχεία ιστορικής αλήθειας -όπως υποστηρίζουν έγκριτοι μελετητές- μπορεί να απαντηθεί μόνο από ειδικούς της ομηρικής ποίησης και των αρχαίων πολιτισμών της Ανατολής όχι από την αρχαιολογία. Η αρχαιολογία ωστόσο με τη μορφή των νέων ανασκαφών στην Τροία απετέλεσε την αφορμή να ασχοληθεί η έρευνα εκ νέου εντατικά με το πρόβλημα. ❁

► *Ο Λιμενοβραχίονας των αρχαίων Κλαζομενών, του παλαιότερου λιμανιού του Αιγαίου (φωτ.: Izmir Region Excavations and Research Project, U. Schendzielorz).*

Πέρα από την Τροία...

Της **ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΚΟΥΚΑ**

*Δρ Προϊστορικής Αρχαιολογίας
του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης*

ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ Αιγαίο εγκαινιάστηκε, με τις ανασκαφές του Ε. Σλήμαν στην Τροία (1870-1890), η έρευνα της Αιγαιακής Προϊστορίας. Τις ανασκαφές στην Τροία ακολούθησαν πολυάριθμες ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες, κυρίως στην κεντρική και νότια ηπειρωτική Ελλάδα, την Κρήτη και τις Κυκλάδες. Συγκριτικά περιορισμένη παρέμεινε όμως, ως τη δεκαετία του '80, η ερευνητική δραστηριότητα τόσο στην Ηπειρο, τη Μακεδονία, την αιγαιακή Θράκη και τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου όσο και στην παράκτια ζώνη της δυτικής Μικράς Ασίας.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα καταγράφηκαν και ερμηνεύτηκαν με κριτήρια που καθορίστηκαν από τις διαφορετικές θεωρητικές αναζητήσεις, οι οποίες κυριάρχησαν στην αρχαιολογική επιστήμη κατά τη διάρκεια του 20ού αι. Κοινό πόρισμα όλων των παραπάνω επιστημονικών προσεγγίσεων είναι, ότι η πολιτιστική διαδικασία δεν διαγράφει κοινή τροχιά σε ολόκληρο το Αιγαίο, αλλά προχωρεί με

διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης και παρουσιάζει πολλές ιδιαιτερότητες στις επί μέρους γεωγραφικές του ζώνες.

Τούτο είναι εμφανές ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3200-2000 π.Χ.), κατά την οποία διαμορφώνονται νέες και σύνθετες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές, που τη διαφοροποιούν από τη Νεολιθική Εποχή (6800-3200 π.Χ.). Ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας, εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής και του θαλάσσιου εμπορίου, έλεγχος παραγωγής και διανομής αγαθών, εξειδίκευση στην εργασία, αύξηση του πληθυσμού, μεταβολές στο μέγεθος και τη μορφή των οικισμών, καθώς επίσης νέα οικιστικά σχήματα και τοπικές ιεραρχίες είναι τα σημαντικότερα στοιχεία, τα οποία συνθέτουν την πολιτιστική φυσιογνωμία του Αιγαίου κατά την 3η χιλιετία π.Χ.

Πρωτοπόροι στις καινοτόμες εξελίξεις της Πρώιμης Χαλκοκρατίας ήταν οι οικισμοί που αναπτύχθηκαν στα νησιά του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου και τα παράλια της δυτικής Μικράς Ασίας. Οι εκτεταμένες ανασκαφές αρχικά στην Τροία και στη συνέχεια, έως και τη δεκαετία του '50, στην Πολιόχνη Λήμνου (φάσεις Κουανή-Κιτρινη), τη Θερμή Λέσβου (φάσεις I-V), το Εμποριό Χίου (φάσεις V-I) και το Ηραίο Σάμου (φάσεις I-V) οδήγησαν

στη διάγνωση της πολιτιστικής συνάφειας των οικισμών αυτών, η οποία αποδόθηκε με τον όρο «Τρωικός πολιτισμός».

Σημαντικές έρευνες διεξήχθησαν από τη δεκαετία του '80 και εξής σε θέσεις στη Θάσο, τη Σαμοθράκη, την Ίμβρο, την Τένεδο, τη Λήμνο, τη Σκύρο, την Κω, τη Ρόδο, την περιοχή της Σμύρνης (Liman Tepe, Kale Tepe, Bakla Tepe) και τη Μίλητο. Τα πορίσματα των ερευνών μαρτυρούν κοινές οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές, εμφανείς στην αρχιτεκτονική και τα ευρήματα σε μια ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου και υπαγορεύουν τη διεύρυνση του λεγόμενου «Τρωικού πολιτισμού» προς Βορρά, Δύση και Νότο και την περαιτέρω θεώρησή του ως «πολιτισμική ενότητα βόρειου και ανατολικού Αιγαίου», που περιλαμβάνει τόσο τους νησιωτικούς, όσο και τους παράκτιους οικισμούς της Μικράς Ασίας.

Η Τροία

Η Τροία ήταν στη φάση I (2920-2600 π.Χ.), όπως και το γειτονικό Besik-Tepe, ένας σχετικά μικρός, παράλιος, αγροτικός οικισμός στην είσοδο των Δαρδανελλίων, αποτελούμενος από ορθογώνια, στενόμακρα οικήματα σε

Τα πρώτα αστικά κέντρα στο Βόρειο και Ανατολικό Αιγαίο αναπτύχθηκαν την τρίτη χιλιετία π.Χ.

ακτινωτή διάταξη, προστατευμένος από λιθόκτιστο τείχος με πλινθόκτιστη ανωδομή, ενισχυμένο με προμαχώνες. Στη φάση If το τείχος επεκτάθηκε και διέθετε προμαχώνες και προστατευμένες πύλες, στις οποίες οδηγούσαν πλακοστρωμένες ράμπες. Πυρήνας του τειχισμένου οικισμού ήταν το μνημειώδες Μέγαρο ΙΑ (30x14 μ), χρονολογούμενο παλαιότερα στη φάση ΙΑ, για τη θεμελίωση του οποίου χρειάστηκε να εγκαταλειφθούν τα οικήματα της φάσης I και να διαμορφωθεί ένα τεράστιο ανάλημμα. Η αναχρονολόγηση της ίδρυσης του Μεγάρου και των φάσεων της Τροίας II εν γένει, κατά τις νεότερες ανασκαφές στην Τροία, η δεσπίζουσα θέση του στην τειχισμένη Τροία και η μακροχρόνια χρήση του ως διοικητηρίου ή και χώρου συναθροίσεων (τελική Τροία I-Τροία ΙΙg: 2800-2450 π.Χ.), η περιστοιχισή του από ομάδες δύο ή τριών μικρότερων μεγαρόσκημων κτηρίων (Τροία ΙΙc), καθώς και η διαμόρφωση προπύλου μπροστά από την είσοδό του (Τροία ΙΙd) υποδηλώνουν μια σημαντική τομή στην αρχιτεκτονική ιστορία του οικισμού, η οποία αντανακλά νέες κοινωνικοπολιτικές δομές. Αυτές επέτρεπαν κατά τις πρωιμότερες φάσεις της Τροίας II (ΙΙa-ΙΙf) μόνο στην πολιτική και οικονομική ελίτ να κατοικούν την τειχισμένη περιοχή (9.000 τ.μ.) και να νέμονται τον συνεχώς συσσωρευόμενο πλούτο, μια και η Τροία ήταν πλέον το μοναδικό οικιστικό και εμπορικό κέντρο στην Τρωάδα, ενώ το μέγιστο τμήμα του πληθυσμού κατοικούσε έξω από τα τείχη.

Κατά τη φάση ΙΙg σημειώνεται η δεύτερη σοβαρή πληθυσμιακή και

κοινωνικο-πολιτική αλλαγή, η οποία είναι εμφανής στη ριζική αρχιτεκτονική αναδιάρθρωση της τειχισμένης Τροίας. Τη θέση των μεγαλοπρεπών μεγάρων, πλην του μεγάρου ΙΑ, καταλαμβάνουν οικοδομικές νησίδες, ικανές να φιλοξενήσουν μεγάλο αριθμό κατοίκων. Κατά τη χρονική αυτή στιγμή η Τροία έφτασε στο απόγειο της οικονομικής ευμάρειας, την οποία, όπως διαφαίνεται από την κατανομή των «θησαυρών», αποτελούμενων από τιμαλφή κοσμήματα, αγγεία, όπλα κ.λπ., απολάμβαναν περισσότερες οικογένειες, απ' ό,τι παλαιότερα. Η πολυμορφία των υλικών και ευρημάτων της Τροίας ΙΙg δείχνει, ότι η Τροία εκμεταλλευόταν την πλούσια ασιατική ενδοχώρα, που διέθετε οψιανό, χαλκό, μόλυβδο, ασήμι, χρυσό, πολύτιμους και ημιπολύτιμους λίθους κ.ά. Στην Τροία και τη δυτική μικρασιατική παραλία κατέληγαν οι κερσαίοι εμπορικοί δρόμοι, που ξεκινούσαν από τη βορειοανατολική, ανατολική και νότια Μ. Ασία, οι οποίοι δεν έφερναν μόνο πρώτες ύλες και προϊόντα, αλλά και τεχνικές (κεραμικός τροχός-Τροία ΙΙb), το μετρικό σύστημα (σταθμά αιματίτη), ιδέες (σχήματα αγγείων), μα και τεχνίτες (χρυσοχοΐα). Η απόκτηση όμως ιδεών και αγαθών δεν έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στον χαρακτήρα του εντόπιου υλικού πολιτισμού. Τούτο διαπιστώνεται τόσο στην αρχιτεκτονική, όσο και στην κεραμική, η οποία παραμένει μέτρια σε ποιότητα και συντηρητική σε σχήματα μέχρι την Τροία ΙΙΙ. Η ευμάρεια της Τροίας ΙΙg και η καταστροφή της από πυρκαγιά οδήγησαν τον Σλήμαν στην ταύτιση της Τροίας ΙΙg με την ομηρική Τροία, που στην πραγματικότητα χρονολο-

γείται 1.250 χρόνια αργότερα και ταυτίζεται με την Τροία VIIA (1250-1150 π.Χ.).

Νησιά και Δυτική Μ. Ασία

Στα νησιά του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου και τη δυτική Μ. Ασία αναπτύχθηκαν σε παράκτιες πεδιάδες ή σε βραχώδεις κερσονήσους, οικισμοί, οι οποίοι αποτελούσαν ασφαλή αγκυροβόλια και εκμεταλλεύονταν τις παρακείμενες εύφορες εκτάσεις. Είχαν έκταση 10-35 στρέμματα και πληθυσμό 300-1.500 κατοίκους. Διέθεταν ισόγεια, εν μέρει ή εξ ολοκλήρου λιθόκτιστα κτήρια, κυρίως ορθογώνια και τραπεζιόσχημα, ενταγμένα σε πυκνό πολεοδομικό ιστό, συστήματα οχυρώσεων, λειτουργικό οδικό δίκτυο και πλατείες, αποχετευτικό σύστημα, κοινοτικά κτίσματα και κτήρια για τη στέγαση του συντονιστικού τους οργάνου.

Στην Πολιόχνη (Κυανή-Κίτρινη), καθώς και την Τροία ΙΙg, αναγνωρίζεται το «γραμμικό» πολεοδομικό σχήμα, συγκροτούμενο από ανισομεγέθεις οικοδομικές νησίδες. Στη Θερμή I-IIIΒ εφαρμόζεται η «ακτινωτή» διάταξη πανομοιότυπων οικημάτων γύρω από ένα δομημένο κέντρο, το οποίο στις φάσεις ΙVΑ/ΙVΒ αντικαθίσταται από το ευέλικτο «ορθογωνικό» σύστημα ισομέγεθων οικοδομικών νησίδων, που απαντάται για πρώτη φορά στο Αιγαίο πριν την εφαρμογή του «ιπποδάμειου» συστήματος των ιστορικών χρόνων. Το σύστημα αυτό αντικαθίσταται στη Θερμή V από το «γραμμικό» πολεοδομικό σχήμα. Ακτινωτή διάταξη μεμονωμένων κτηρίων και νησίδων επικρατεί και στο Ηραίο, την Τροία I-III,

▲ *Αποψη του ανασκαφικού χώρου στο Λιμάνι Τεπέ (Κλαζομενές). Το παλαιότερο οχυρωμένο λιμάνι του Αιγαίου είχε άμεσες εμπορικές επαφές με τις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα (φωτ.: Izmir Region Excavations and Research Project).*

◀ Σχεδιαστική αναπαράσταση της Τροίας II (περ. 2500 π.Χ.).

◀ Οχυρωματικός περίβολος και πλακόστρωτη ανοφερής είσοδος προς τη νοτιοδυτική πύλη της Τροίας, περ. 2600-2450 π.Χ.

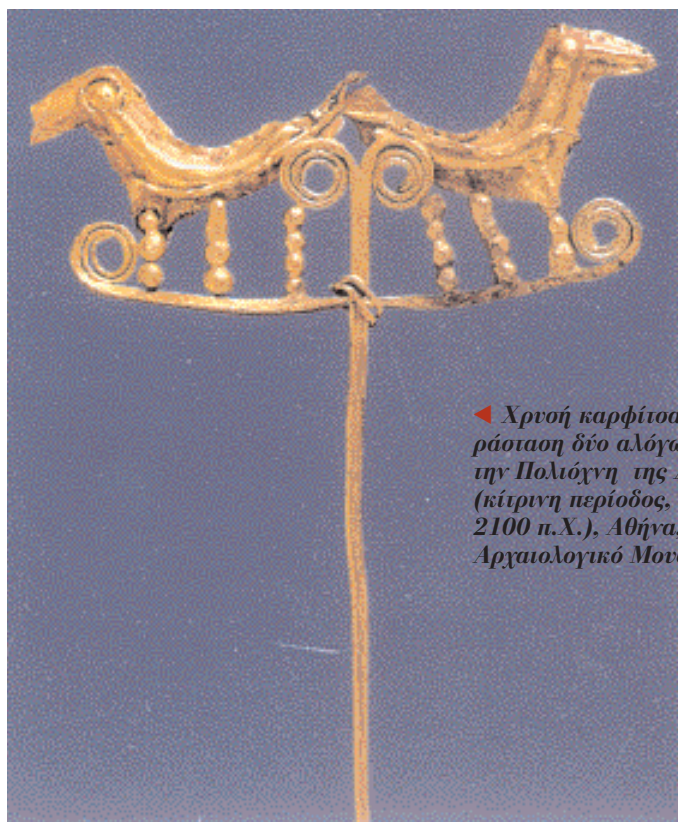
το Besik-Tepe, το Liman Tepe (Πρώιμη Χαλκοκρατία I), το Bakla Tepe και τον Ασώματο, ενώ στο Εμποριό, το Παλαμάρι και το Liman Tepe-ΠΧ II φαίνεται πως εφαρμόζεται η οικοδόμηση ανισομεγεθών νησίδων σε «προσθετική» διάταξη.

Λίθινοι περίβολοι με αντιπλημμυρικό και αμυντικό χαρακτήρα σε όλους ανεξαιρέτως τους οικισμούς, κοινοτικά κτήρια (Πολιόχνη, Ηραίο I, Liman Tepe-ΠΧ II), κτήρια με πολιτικό-οικονομικό χαρακτήρα (Πολιόχνη, Θερμή, Ηραίο III, Τροία II), δημόσια πηγάδια, αποχετευτικοί αγωγοί, πλακοστρωμένοι δρόμοι και πλατείες καθώς και σαφείς ενδείξεις πλήρους ανοικοδόμησής οικισμών βάσει νέου πολεοδομικού σχεδίου (Θερμή), τεκμηριώνουν την κοινοτική συνεργασία και την ύπαρξη μιας πολιτικής εξουσίας που οργάνωνε, συντόνιζε και επέβλεπε τα κοινοτικά έργα ήδη από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η οικονομία των οικισμών βασίστηκε στην αγροτική παραγωγή, τη βιοτεχνία και το εμπόριο, τους εξασφάλισε ευμάρεια, και τους ανέδειξε ισχυρούς και ανταγωνιστικούς. Η οικονομική ευρωστία των οικισμών είναι εμφανής στις αποθηκευτικές πρακτικές, στη χρήση σφραγίδων, την κατοχή κοσμημάτων από χαλκό, μπρούντζο, άργυρο, κασίτερο και χρυσό, τους «θησαυρούς» μπρούντζινων εργαλείων (Ερυθρά Πολιόχνη, Θερμή IVB) και κοσμημάτων (Liman Tepe-ΠΧ I, Κίτρινη Πολιόχνη) και τα εισαγμένα αντικείμενα (αγγεία, σφραγίσματα, κυκλαδικά ειδώλια και αγγεία, χρωστικές ύλες, σταθμά αιματίτη). Ο εντοπισμός περισσότερων του ενός εργαστηρίων μεταλλοτεχνίας στην Πολιόχνη, τη Θερμή και το Liman Tepe υποδηλώνει, ότι η τέχνη αυτή ασκούνταν από περισσότερες οικογένειες και δεν είχε μονοπωλιακό χαρακτήρα. Η διαπιστωμένη άσκηση μεταλλοτεχνίας στον τομέα Ε της Θερμής από την φάση I έως και τη φάση IVA, που για τούτο χαρακτηρίστηκε «συννοικία του μεταλλουργού», καθώς και οι μεταλλουργικές δραστηριότητες στις νησίδες VIII και XIII της Πολιόχνης από την Κουανή μέχρι και την Κίτρινη φάση υποδηλώνουν, ότι στις κοινωνίες αυτές λειτουργούσαν οι άγραφες αρ-

◀ Χρυσά κρεμασιτά σκουλαρίκια από την Πολιόχνη της Λήμνου (κίτρινη περίοδος, 2200-2100 π.Χ.). Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

◀ Χρυσή καρφίτσα με παράσταση δύο αλόγων από την Πολιόχνη της Λήμνου (κίτρινη περίοδος, 2200-2100 π.Χ.). Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

◀ Το επονομαζόμενο «Βουλευτήριο» της Πολίχνης Λήμνου, λόγω των εδράνων που φέρει στη μία μακρά πλευρά του. Μέσα τρίτης χιλιετίας π.Χ. (φωτ. Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή).

χές ιδιοκτησίας γης, «επαγγέλματος» και πλούτου.

Χαρακτηριστική είναι η παρουσία αντικειμένων κύρους-κοινωνικού γοήτρου σε περιοχές των οικισμών, όπου εντοπίστηκαν μεταλλουργικές δραστηριότητες. Το γεγονός αποδεικνύει, ότι οι οικογένειες των μεταλλοτεχνιτών, που μεριμνούσαν παράλληλα και για την εξασφάλιση των απαραίτητων πρώτων υλών, συγκέντρωναν πλούτο και κατείχαν μια ιδιαίτερη θέση στην οικονομική και την κοινωνική ζωή της κοινότητας, και συγκροτούσαν, πέρα από τη διοικητική εξουσία, μια περαιτέρω κοινωνική ομάδα, εκείνη των εύπορων μεταλλουργών-εμπόρων.

Σημαντικότερη υπήρξε η συμβολή, ιδιαίτερα της Τροίας και της Λήμνου, στην τεχνογνωσία και προώθηση της μεταλλοτεχνίας του ορείχαλκου, που εδώ χρησιμοποιείται για την κατασκευή ανθεκτικών εργαλείων ήδη από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. Ο κασσίτερος, βασικό μέταλλο για την παραγωγή ορείχαλκου, δεν υπάρχει στο Αιγαίο, αλλά στην Κεντρική Ασία, το Αφγανιστάν ή τη Μικρά Ασία (οροσειρά Ταύρου) και έφτανε στις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα, εν μέρει σε μορφή έτοιμου κράματος, μέσω των εμπορικών οδών της Μικράς Ασίας και των παρακείμενων σε αυτήν νησιών.

Liman Tepe

Ιδιαίτερη σημασία στις εμπορικές και εν γένει πολιτιστικές επαφές μεταξύ μικρασιατικής ενδοχώρας και κεντρικού και νότιου Αιγαίου διαδραμάτισε, αναμφισβήτητα λόγω της γεωγραφικής του θέσης στον κόλπο της Σμύρνης, ο οικισμός στο Liman Tepe. Ήταν πυκνοκτισμένος, οχυρωμένος και πλούσιος ήδη από τις αρχές της 3ης χιλιετίας. Γύρω στα 2800 π.Χ. η οχύ-

ρωση επεκτάθηκε και ενισχύθηκε με ισχυρούς πεταλόσχημους προμαχώνες, όμοιους, αλλά πολύ ισχυρότερους (μήκος 15 μ., ύψος τουλάχιστον 6 μ.) από εκείνους του Παλαμαρίου στη Σκύρο. Η οχύρωση περιέκλειε μόνο το τμήμα του οικισμού που εκτεινόταν

στη βραχώδη χερσόνησο, διέθετε τουλάχιστον ένα κοινοτικό κτίσμα (λεγόμενο «κτήριο με διάδρομο») και είχε άμεση πρόσβαση στο λιμάνι, ενώ μεγάλο τμήμα του οικισμού εκτεινόταν έξω από το τείχος. Το κοινοτικό πρόγραμμα της οχύρωσης προέβλεψε και

την οχύρωση του λιμανιού, μοναδικού τεχνικού επιτεύγματος στο Αιγαίο της Πρώιμης Χαλκοκρατίας. Το λιμενικό αυτό έργο περιελάμβανε λιμενοβραχίονα μήκους 100 και πάχους 40 μ., στο βόρειο άκρο του οποίου κτίστηκε για μεγαλύτερη ασφάλεια ένα δεύτερο σκέλος, μήκους 30 και πάχους 5 μ. Τα μνημειώδη αρχιτεκτονικά λείψανα στο Liman Tepe δείχνουν ότι η Τροία δεν ήταν ο μοναδικός ισχυρός οικισμός της μικρασιατικής παραλίας κατά την 3η χιλιετία π.Χ.

Η πολεοδομική οργάνωση, οι οχυρώσεις και τα λοιπά κοινοτικά έργα, η κατανομή εργασιών, η ανάπτυξη της βιοτεχνίας, του εμπορίου και της ναυσιπλοΐας, και οι εξελιγμένες κοινωνικές και πολιτικές δομές, ήδη από τις αρχές της Πρώιμης Χαλκοκρατίας, δικαιώνουν τον χαρακτηρισμό των οικισμών του βόρειου και του ανατολικού Αιγαίου ως πρωτοαστικών. Τα πρωτοαστικά αυτά κέντρα συντελούν στο πρώτο της 3ης χιλιετίας στη δημιουργία μιας «πολιτισμικής κοινής» στη ζώνη αυτή του Αιγαίου, αλλά και στην επικράτηση, λόγω των εντατικών διαθαλάσσιων επαφών με τις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα, του λεγόμενου «διεθνούς πνεύματος» στο Αιγαίο γύρω στο 2500 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Doumas, Chr.G. & La Rosa, V. (εκδ.), «Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο βόρειο Αιγαίο», Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα, 22-25 Απριλίου 1996 (Αθήνα 1997).

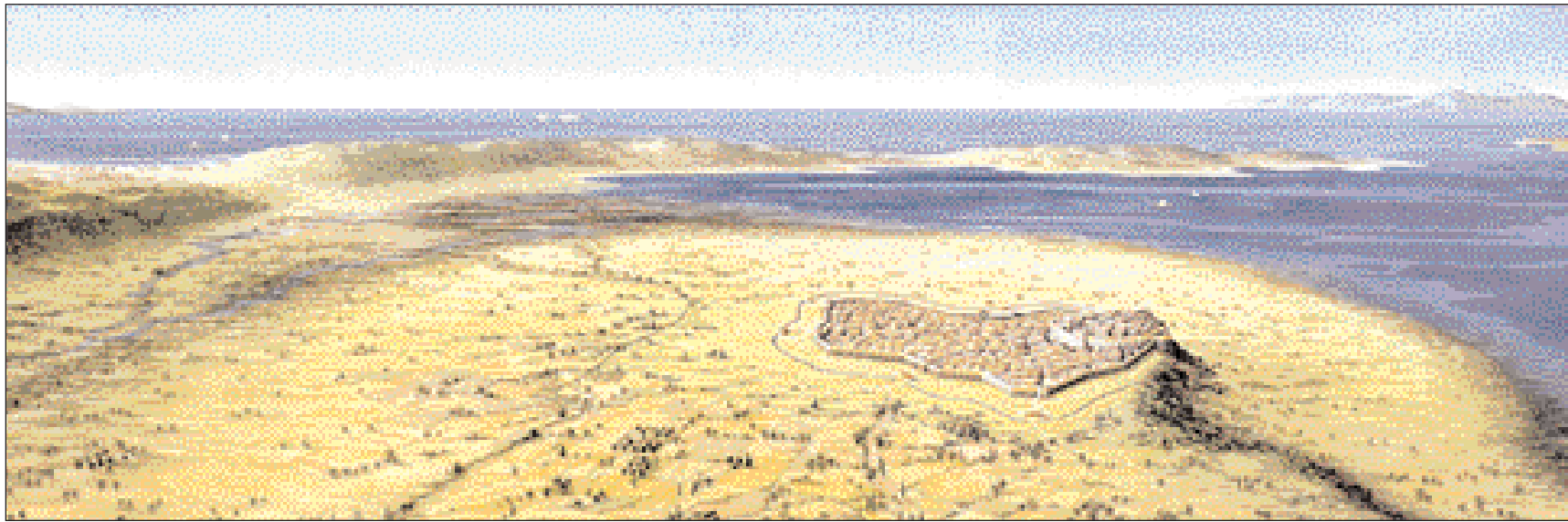
Erkanal, H. & Hauptmann, H. (εκδ.), «The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age, International Symposium, 13-19 October 1997, Urla/Izmir» (υπό έκδοση).

Korfmann, M. & Mannsperger, D., «Troia: Ein historischer Überblick und Rundgang» (Stuttgart 1998).

Kouka, O., «Siedlungsorganisation in der Nord- und Ostaegeais während der Frühbronzezeit (3. Jt. v. Chr.)» (Rahden/Westf. 2002).

◀ Χάρτης του Αιγαίου και της Δυτικής Μικράς Ασίας της τρίτης χιλιετίας π.Χ., με σημειωμένες τις αρχαιολογικές θέσεις.

Μικρά Ασία και Αχαιοί

Τον **WOLF-DIETRICH NIEMEIER**

Διευθυντή του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών

ΣΤΟ ΒΑΣΙΛΙΚΌ ΠΑΛΑΤΙ και το μεγάλο ιερό της Χαττούσα, πρωτεύουσας του βασιλείου των Χετταίων ανακαλύφθηκαν στις αρχές του 20ού αι. εκτενή αρχαία πλινθινά πινακίδια με κείμενα γραμμένα σε σφηνοειδή γραφή, τα οποία παρέχουν πληροφορίες για τη θρησκεία, την οικονομία, την ιστορία και τις εξωτερικές σχέσεις των Χετταίων από το 1600 έως το 1200 π.Χ. Τα κείμενα αυτά μαρτυρούν ότι το βασίλειο των Χετταίων, ισχυρή διεθνούς δυνάμεις της εποχής, εκτεινόταν όχι μόνον ανατολικά και νοτιοανατολικά προς τη Συρία, όπου βρισκόταν σε σύγκρουση με το διαρκώς επεκτεινόμενο βασίλειο της Αιγύπτου, αλλά και στη Δ. Μ. Ασία. Το 1924 ο νεαρός μελετητής ανατολικών πολιτισμών E. Forrer συσχέτισε τη χώρα των Ahhiyawa, που σύμφωνα με τα κείμενα της Χαττούσα βρίσκονταν σε συνεχείς έριδες με το χεττιτικό βασίλειο στη Δυτική Μ. Ασία, με τους Αχαιοί του Ομήρου, δηλαδή με τους μυκηναίους Έλληνες, και ταύτισε τη χώρα Wilusa των χεττιτικών κειμένων με το ομηρικό (W)ilios=Ιλιον=Τροία. Η θεωρία του Forrer αποδοκίμαστηκε από το επιστημονικό κατεστημένο. Η ταύτιση χωρών ευρισκόμενων στη Δυτική Μ. Ασία, όπως Lukka, Millawanda, Arzawa, Mira, παράθια Seha, Wilusa κ.λπ., αναφερόμενων

στις χεττιτικές πηγές, παρέμεινε αμφιλεγόμενη. Υπήρξαν μάλιστα τόσες εναλλακτικές προτάσεις για την πολιτική χαρτογράφηση της Δ. Μ. Ασίας της Υστερης Χαλκαιρατίας, όσοι και οι μελετητές που ασχολήθηκαν με το εν λόγω πρόβλημα. Το γεγονός δε ότι η Δ. Μ. Ασία παρέμενε, με εξαίρεση την Τροία, επί μακρόν αρχαιολογικά άγνωστη δυσχαιρένε ακόμη περισσότερο την προσέγγιση του προβλήματος.

Οι ανασκαφές θέσεων της Εποχής του Χαλκού στη Δ. Μ. Ασία κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αι., η ανεύρεση τριών νέων χεττιτικών-λουβικών επιγραφών και η αποκρυπτογράφηση μιας παλαιότερης, όπου αναφέρονται γεωγραφικά στοιχεία, ήρθαν να καλύψουν τα κενά της έρευνας. Ανασκαφές έγιναν εκ νέου σε δύο σημαντικές θέσεις, στην Τροία (βλ. κείμενο Korfmann) και τη Μίλπητο. Οι ανασκαφές των φάσεων της Εποχής του Χαλκού, από τον υπογράφοντα και τη σύζυγό του, στην περιοχή του ναού της Αθηνάς στη Μίλπητο αποδεικνύουν ότι ο μύθος περί ίδρύσεως της πόλης κρύβει μια ιστορική αλήθεια. Ο μύθος συνδέει τη Μίλπητο με την κρητική Μίλατο, από την οποία ξεκίνησε ο Σαρπηδών, αδελφός του βασιλιά της Κνωσσού Μίνωα, και έφτασε οικιστής στη Μίλπητο, την οποία ονόμασε έτσι κατά το κρητικό τοπωνύμιο Μίλατος. Οι ανασκαφές μάς αποδεικνύουν την παρουσία των Μινωιτών από τον 19ο ως τον 15ο αι. π.Χ. Από τον 15ο ως τον 12ο αι. π.Χ. τη Μίλπητο κατοίκησαν μυκηναίοι Έλληνες. Οι ανασκαφές στην παράλια ζώνη βόρεια της Μίλπητο

▲ Σχεδιαστική αναπαράσταση της Τροίας την εποχή της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Το κατά πόσον τα πορίσματα των νέων ανασκαφών ανταποκρίνονται στην περιγραφή του Ομήρου, αποτελεί σήμερα αιτία αντιπαράθεσης στην επιστημονική κοινότητα.

▼ Χάρτης της Μικράς Ασίας της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Με λατινικούς χαρακτήρες σημειώνονται οι πόλεις και περιοχές με τη χεττική τους ονομασία.

από τον M. Bueyuekkolanci στην ακρόπολη Ayasuluk της Εφέσου/Selcuk και από το ζεύγος A. και H. Erkanal στο Bakla Tepe, τις Κλαζομενές-Liman Tepe και το Panaztepe έφεραν στο φως οικισμούς της Υστερης Χαλκοκρατίας, που είχαν σχέσεις

—όπως και η Τροία VI-VIIA— με τον μυκηναϊκό κόσμο, και στους οποίους κατοικούσαν πιθανότατα λίγες οικογένειες μυκηναίων Ελλήνων, ίσως εμπόρων. Οι οικισμοί αυτοί δεν ήταν μυκηναϊκοί, αλλά εντόπιοι, και διέφεραν από τους μυκηναϊκούς στην αρχιτε-

► Τμήμα των ερειπίων της Χατιούσας, της πρωτεύουσας των Χετταίων, κοντά στην πόλη Μιογάζκι, ανατολικά της Αγκερας. Οι Χετταίοι κυριάρχησαν στα ενδότερα της Μ. Ασίας, ανάμεσα στα 1600-1200 π.Χ.

κτονική, την κεραμική, τα ταφικά έθιμα κ.λπ. Οι κάτοικοί τους μιλούσαν λουβικά, όπως δείχνουν επιγραφές, χαραγμένες σε βράχους.

Οι χεττιτικές μαρτυρίες

Δύο από τις νέες επιγραφές ανάγονται στα χρόνια διακυβέρνησης του Χετταίου βασιλιά Tuthalija IV (περ. 1240-1215 π.Χ.). Η πρώτη, σε χεττιτική σφηνοειδή, γράφτηκε σε ορειχάλκινη πινακίδα που βρέθηκε στη Χαττούσα,

και η δεύτερη, σε λουβικά ιερογλυφικά, διασώθηκε στο Yalburt, κοντά στο Ικόνιο. Στην ορειχάλκινη πινακίδα καταχωρείται η συνθήκη μεταξύ του Tuthalija και του εξάδελφού του Kurunta, αντιβασιλέα της Tarhuntassa, και ορίζονται τα όρια της Tarhuntassa, που βρισκόταν στην Ορεινή Κιλικία. Δυτικό της όριο ήταν ο ποταμός Kastaraja με την πόλη Parha, που ταυτίζονται αντιστοίχα με τον Κάιστρο και την Πέργη. Η δεύτερη επιγραφή περιγράφει δύο εκστρα-

τείες του Tuthalija κατά της Lukka. Με βάση τις αναφερόμενες πόλεις, μεταξύ των οποίων και η Awarna, δηλ. η Εάνθος, η Lukka βρισκόταν δυτικά της Tarhuntassa, στη δυτική Παμφυλία και τη Λυκία, και όχι στη Β.Α. Μ. Ασία, όπως πιστευόταν παλαιότερα.

Η τρίτη, πρόσφατη επιγραφή ανακαλύφθηκε μόλις το 2000 από την Α. Peschlow. Βρίσκεται στο βράχο Suratcaya της οροσειράς της Λάτμου, ανατολικά της Μιλήτου και χρονολογείται στην εποχή του Mursili II (περ.

1318-1290 π.Χ.). Συγγραφέας της ήταν κάποιος πρίγκιπας της χώρας Mira. Τέλος, η επιγραφή που αποκρυπτογραφήθηκε πρόσφατα ανήκει στο ανάγλυφο Α του περάσματος Karabel της οροσειράς του Τμώλου, ανατολικά της Σμύρνης. Σύμφωνα με τον χεττιτολόγο D. Hawkins, την επιγραφή υπογράφει ο «Tarkasnawa, βασιλιάς της Mira», που κυβερνούσε ως Χετταίος υποτέλης στο δεύτερο μισό του 13ου αι. π.Χ. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η οροσειρά του Τμώλου

◄ Η «Πύλη των Λεόντων», μία από τις πύλες του τείχους της Χατιούσας, φελλάσσεται από δύο λιοντάρια τοποθετημένα στις παραστάδες του σιβαρού οικοδομήματος.

αποτελούσε το βόρειο όριο της Arzawa/Mira, η οποία προς νότον εκτεινόταν ως την οροσειρά του Λάτμου. Αυτό δικαιώνει την παλαιότερη ταύτιση της πρωτεύουσας της χώρας Arzawa/Mira, Apasa, με την Εφεσο. Συνεπώς η οχυρωμένη εγκατάσταση, που αποκαλύφθηκε πρόσφατα στην ακρόπολη Ayasoluk, της οποίας το τείχος παρουσιάζει τεχνολογικές ομοιότητες με το τείχος της Τροίας VI, ήταν η έδρα του κυβερνήτη της Arzawa/Mira.

Σύμφωνα με τα κεττιτικά κείμενα η Millawanda, υποτελής χώρα των Ahhijawa στη Δ. Μ. Ασία, δεν θα ήταν δυνατό να απέχει πολύ από την Arzawa/Mira. Από τις πέντε προτάσεις για την ταύτιση της Millawanda επικρατέστερη είναι για πολλούς λόγους η Μίλτος. Βόρεια της Arzawa/Mira βρισκόταν σύμφωνα με τις γραπτές μαρτυρίες η παρόχθια Seha. Επειδή η οροσειρά του Τμώλου ήταν το βόρειο όριο της Arzawa/Mira, η παρόχθια Seha δεν θα μπορούσε, όπως υποστηρίζουν μερικοί ερευνητές, να βρίσκεται στην κοιλάδα του Μαιάνδρου, που αποτελούσε το κύριο σώμα της Arzawa/Mira, αλλά πολύ βορειότερα, στην κοιλάδα του Ερμου και θα περιελάμβανε πιθανόν και την κοιλάδα του Κάικου. Κοντά στην παρόχθια Seha τοποθετείται και η ευρισκόμενη στη θάλασσα Lazra, δηλαδή η Λέσβος. Συνεπώς, η βόρεια της παρόχθιας Seha κείμενη χώρα Wilusa θα πρέπει να ταυτιστεί με την Τρωάδα. Η ταύτιση των τοπωνυμίων περιοχών και πόλεων της δυτικής Μ. Ασίας, όπως Lukka-Λυκία, Millawanda-Μίλτος, Apasa-Εφεσος, Lazra-Λέσβος, Wilusa-(W)ilios (=Τροία) δεν βασίζεται σε τυχαία, «κνητική ετυμολογία» αλλά σε ονοματικούς τύπους που ανάγονται στην εποχή του Χαλκού.

Η Ahhijawa είναι αναμφισβήτητα το πλέον αμφιλεγόμενο τοπωνύμιο. Η διαμάχη για την ταύτιση της Ahhijawa ξεκίνησε, όταν συνδέθηκε με τον μυκηναϊκό κόσμο. Η Ahhijawa ήταν μια διεθνής, μεγάλη δύναμη, που οι βασιλείς της αναγνωρίζονταν κατά καιρούς από τους Χετταίους ηγεμόνες ως ισότιμοι με τους βασιλείς της Αιγύπτου, των Βαβυλωνίων και των Ασσυρίων. Η παρουσία των Μυκηναίων στη Δ. Μ. Ασία, με βάση τα αρχαιολογικά τεκμήρια, δεν αμφισβητείται. Το ίδιο και η παρουσία των Χετταίων, που μαρτυρείται σε αρχειακά κείμενα και επιγραφές. Αν η Ahhijawa δεν σχετιζόταν με το μυκηναϊκό κόσμο, δεν θα υπήρχε στα κεττιτικά κείμενα καμιά αναφορά στους Μυκηναίους. Εκτός αυτού η Ahhijawa θα ήταν το μοναδικό ισχυρό βασίλειο των κεττιτικών κειμένων, από το οποίο δεν θα υπήρχε η παραμικρή αρχαιολογική ένδειξη, όπως επισήμανε εύστοχα ο T. Bryce. Η Ahhijawa διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στις αντιπαραθέσεις των διαφόρων χωρών της Δ. Μ. Ασίας. Σε αντίθεση μάλιστα με τις άλλες χώρες δεν πατιέται ποτέ από το στρατό των Χετταίων. Οι Χετταίοι δεν γνώριζαν τη γεωγραφία και την πολιτική οργάνωσή της. Η Ahhijawa ήταν γι' αυτούς μια μακρινή, εντελώς άγνωστη χώρα, προσιτή μόνο διά θαλάσσης, όπου υπήρχαν νησιά. Η θάλασσα αυτή μπο-

▲ Τέσσερα μυκηναϊκά ξίφη από τη νεκρόπολη της Μιλίτων, τα οποία καταδεικνύουν την εξάπλωση των Μυκηναίων στη Μικρά Ασία.

ρεί να είναι μόνο το Αιγαίο. Το κέντρο της Ahhijawa πρέπει να αναζητηθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα, πιθανόν στη Θήβα. Τα αρχεία των πλινθίων πινακίδων που βρέθηκαν εκεί, δείχνουν ότι η επικράτεια του βασιλείου της Θήβας έφτανε ως την Εύβοια. Στα κείμενα που βρέθηκαν πρόσφατα αναφέρεται κατ' επανάληψη κάποιος άνδρας από τη Μίλτο, με ιδιαίτερη θέση στην αυλή του παλατιού. Τέλος, το τοπωνύμιο Achaia-Axaiá τοποθετείται στη Δυτική Κεντρική Ελλάδα.

Αχαιοί και Ατρείας

Οι κεττιτικές πηγές που αναφέρονται στην ευρύτερη περιοχή της Δ. Μ. Ασίας είναι οι αρχαιότερες ιστορικές πηγές της Ελλάδας και της Δ. Μ. Ασίας. Επί πλέον εμπεριέχουν ενδιαφέροντα στοιχεία για το ιστορικό πλαίσιο του Τρωικού Πολέμου. Το όνομα Ahhijawa (ή Ahhija) εμφανίζεται για πρώτη φορά σε κείμενο σφηνοειδούς γραφής στη Χαττούσα, στη λεγόμενη «καταγγελία κατά της Madduwata», χώρας υποτελούς στους Χετταίους στα χρόνια διακυβέρνησης

του Tuthalija I (περ. 1420-1400 π.Χ.). Η Madduwata δέχθηκε την επίθεση «του άνδρα από την Ahhija» και διασώθηκε με την άμεση επέμβαση του κεττιτικού στρατού. Όμως η Madduwata στάθηκε αχάριστη απέναντι στους Χετταίους. Αργότερα, συνειργνε με τους εχθρούς των Χετταίων, και έκανε επιδρομές με τον πρώην εχθρό της, τον Attarasija, στην υπό κεττιτική κατοχή Κύπρο. Επί Tuthalija I έγινε επίσης πόλεμος μεταξύ των Χετταίων και της Assuwa, χώρας της Β.Δ. Μ. Ασίας, που ταυτίζεται με την Ασο της Τρωάδας. Ο Tuthalija I κατέστρεψε ολοσχερώς την Assuwa, συνέλαβε πολλούς αιχμαλώτους, μεταξύ αυτών και τη βασιλική οικογένεια, και τους μετέφερε, μαζί με πλούσια λάφυρα, στη Χαττούσα. Στο εξής η Assuwa δεν αναφέρεται στα κεττιτικά κείμενα και αντικαθίσταται με το όνομα Wilusa. Σύμφωνα με ένα πολύ αποσπασματικό σωζόμενο κείμενο, «ο άνδρας από την Ahhija», πιθανόν ο Attarasija, εμπλέχθηκε στη στρατιωτική επιχείρηση κατά της Assuwa. Attarasija είναι η κεττιτική εκδοχή του ελληνικού ονόματος Ατρείας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο ευρήματα από τη Χαττούσα, που χρονολογούνται στην περίοδο των πρώτων στρατιωτικών επιχειρήσεων των Ahhijawa στη Δ. Μ. Ασία. Σε τμήμα κεττιτικής φιάλης υπάρχει εγχάρακτη παράσταση πολεμιστή, που φέρει μυκηναϊκό και όχι κεττιτικό εξοπλισμό, εμφανές στο (πιθανόν οδοντοφρακτο) κράνος με λοφίο από αλογότριχες. Προφανώς πρόκειται για κεττιτική απόδοση μυκηναίου πολεμιστή της εποχής του Attarasija-Ατρεία. Επίσης, ένα ορειχάλκινο ξίφος, φέρει την εξής αφιερωματική επιγραφή: «Όταν ο Tuthalija, ο μέγας βασιλεύς, κατέστρεψε τη χώρα Assuwa, αφιέρωσε το ξίφος αυτό στο θεό του καιρού, τον Κύριο του». Οι Χετταίοι βασιλείς εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη τους προς τους θεούς αφιερώνοντας μέρος της λείας τους. Συνεπώς, το ξίφος αυτό αποτελεί ένα από τα λάφυρα του Tuthalija από τον πόλεμο κατά της Assuwa. Το ξίφος ανήκει στο λεγόμενο τύπο Β των μυκηναϊκών ξιφών. Οι όποιες ιδιαιτερότητές του οφείλονται στο ότι δεν κατασκευάστηκε σε πελοποννησιακό, αλλά σε μικρασιατικό εργαστήριο.

◀ Χάλκινο ξίφος από τη Χαττούσα με χαραγμένη επιγραφή σε ακκαδική σφηνοειδή γραφή. Ανατέθηκε από τον Tuthalija I (1420-1400 π.Χ.) στον Χετταίο θεό της καταιγίδας.

Επειδή, όπως προαναφέρθηκε Αhhiyawā πολεμιστές συνέπραξαν στον πόλεμο κατά της Assuwa, ενδεχομένως το ξίφος να ανήκε αρχικά σε έναν από αυτούς.

Πώς ήρθαν όμως ο Attarasija, που δεν ήταν βασιλιάς των Αhhiyawā, και άλλοι Αhhiyawā πολεμιστές στη Δ. Μ. Ασία; Το β' μισό του 15ου αι. π.Χ. ήταν ιδιαίτερα κρίσιμο για την Κεντρική και τη Νότια Ελλάδα. Συγκρούσεις ανάμεσα στα μικρά βασίλεια της πρώιμης Μυκηναϊκής περιόδου οδήγησαν στην καταστροφή τους και στη δημιουργία μεγάλων περιφερειών, διοικουμένων από ακροπόλεις και ανακτορικά κέντρα, όπως π.χ. οι Μυκῆνες, η

Πύλος, η Αθήνα και η Θήβα. Ο αρχαιολόγος Μ. Benzi και ο υπογράφων θεωρούν ότι την περίοδο αυτή, κάποιος εκτοπισμένος αριστοκράτης έφυγαν και αναζήτησαν με την ακολουθία τους μια καλύτερη τύχη

στη Ρόδο, την Κω και τη Δ. Μ. Ασία. Τότε χρονολογούνται και τα πρώιμότερα μυκηναϊκά ευρήματα. Στο πρώτο μισό του 14ου αι. σημειώθηκε δραματική αύξηση των μυκηναϊκών οικισμών και νεκροταφείων στο Ν.Α. Αιγαίο, γεγονός που δηλώνει το δεύτερο, ισχυρό κύμα μυκηναϊκής εξάπλωσης, οργανωμένο πλέον από ένα ή περισσότερα από τα νεοϊδρυθέντα μυκηναϊκά κέντρα. Η Millawanda/Μίλντος, πιθανό ορμητήριο του Attarasija-Ατρέα, έγινε το προπύργιο του βασιλείου των Αhhiyawā στη Μ. Ασία, από το οποίο οι Αhhiyawā εξορμούσαν κατά των Χετταίων με τους κατά καιρούς συμμάχους τους, όπως η Arzawa και η παρόχθια Seha.

Η καταστροφή της Μιλήτου

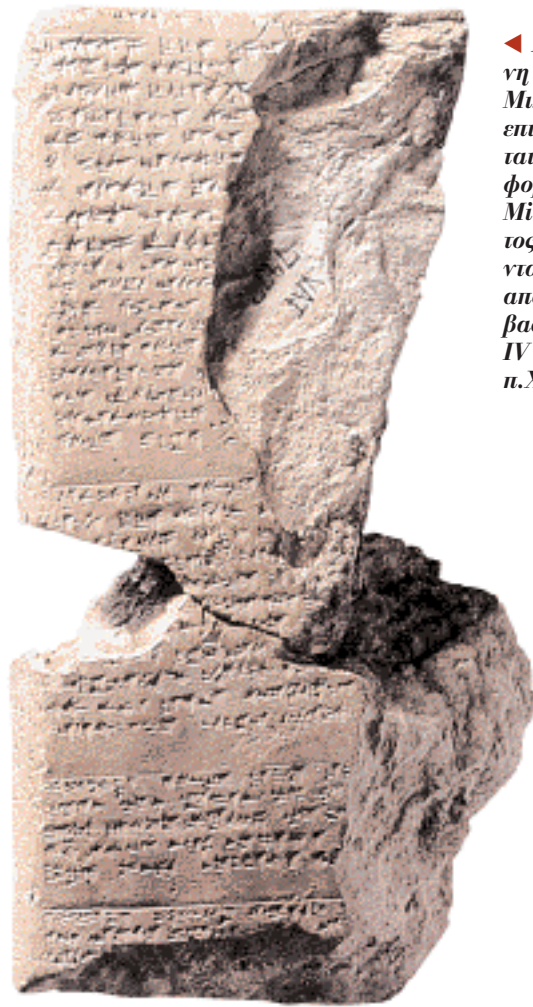
Αντίθετα, η Wilusa/Τροία παρέμεινε μετά τον πόλεμο της Assuwa πιστή υποτέλης στους Χετταίους, όπως αποδεικνύει η λεγόμενη συνθήκη Alaksandu, μεταξύ του Alaksandu/Αλεξάνδρου της Wilusa και του βασιλιά Muwatalli II (περ. 1290-1272 π.Χ.). Οι αντίπαλοι των Χετταίων υποστηρίζουν ότι εκμεταλλεύτηκαν την απειρία του νεαρού βασιλιά Mursili II (περ. 1318-1290 π.Χ.) και επι-

τέθηκαν στο βασίλειο των Χετταίων από όλα τα μέτωπα. Ο Mursili βάδισε αρχικά ανατολικά και κατατρόπωσε τους αντιπάλους του. Στη συνέχεια, κατά το τρίτο έτος διακυβέρνησής του, δραστηριοποιήθηκε στα δυτικά, όπου η Arzawa, η παρόχθια Seha και οι Αhhiyawā με την υποτέλη τους Millawanda είχαν δημιουργήσει κοινό μέτωπο εναντίον του. Ο Mursili απέστειλε στράτευμα κατά της Millawanda, που την κατέλαβε και την κατέστρεψε. Η ιστορική κατάληψη της Μιλήτου, γύρω στα 1315 π.Χ., αποτυπώθηκε σε στρώμα καταστροφής με εντονότατα ίχνη πυρκαγιάς, που αποκαλύφθηκε στις πρόσφατες

ανασκαφές, και χρονολογήθηκε επακριβώς, με βάση και την εισηγμένη μυκηναϊκή κεραμική που εμπεριείχε. Έναν χρόνο αργότερα ο Mursili επιτέθηκε στην Arzawa, διέλυσε το στρατό της και προχώρησε νικητής στην πρωτεύ-

ουσά της, την Apasa/Εφεσο. Ο Uhaziiti, βασιλιάς της Arzawa, κατέφυγε με την οικογένειά του στα νησιά του βασιλιά των Αhhiyawā.

Η Millawanda επανήλθε στον έλεγχο των Αhhiyawā στα χρόνια διακυβέρνησής του γιου και διαδόχου του Mursili II, Muwatalli II, πιθανόν στο πλαίσιο της συνθήκης που υπέγραψαν το 1275 π.Χ. ο Muwatalli II και ο Ραμσής II, μετά την περιφημη μάχη στο Qadesch της Συρίας. Η Millawanda/Μίλντος παρέμεινε όμως εστία ταραχών για τους Χετταίους. Από τα χρόνια βασιλείας του Muwatalli II ως την εποχή του Hattusili III (1256-1240 π.Χ.) εξορμούσε ο Pijamaradu, εγγονός ίσως του εκτοπισθέντος βασιλιά Uhaziiti της Arzawa, από τη Millawanda/Μίλντο εναντίον των Χετταίων και των υποτελών τους Wilusa, βόρεια, και Lukka, νότια. Στις αρχές ήδη της βασιλείας του Muwatalli ο Pijamaradu παρενόχλουσε τη Wilusa και πήρε από τη Lazra/Λέσβο τεχνίτες που βρίσκονταν στην υπηρεσία του Χετταίου βασιλιά. Για τα περαιτέρω εγκλήματα του Pijamaradu από τη χεττιτική οπτική γωνία πληροφορούμαστε από τη λεγόμενη επιστολή Tawagalawa, την οποία έστειλε ο Χετταίος βασιλιάς

◀ Η επινομαζόμενη «επιστολή της Μιλήτου». Στην επιστολή αναφέρεται για τελευταία φορά η Millawanda/Μίλντος και καθορίζονται τα σύνορά της από τον Χετταίο βασιλιά Tuthaliya IV (1240-1215 π.Χ.).

Hattusili III στον βασιλιά των Αhhiyawā, τον οποίο προσφωνεί ως εξής: Αδελφέ μου, μεγάλη βασιλιά, ίσο στην τάξη με εμένα. Στην επιστολή αυτή εμφανίζεται και ο Tawagalawa, αδελφός και εκπρόσωπος του βασιλιά των Αhhiyawā. Το όνομα Tawagalawa έχει ελληνική προέλευση και είναι η χεττιτική εκδοχή του μυκηναϊκού Etewoklewes, δηλ. Ετεοκλής.

Αποδυνάμωση των Μυκηναίων στη Μ. Ασία

Οι Αhhiyawā εμπλέχθηκαν σε αναταραχές στη Δυτική Μ. Ασία τουλάχιστον ακόμη μια φορά. Ο Tarhunaradu, σφετεριστής του θρόνου της παρόχθιας Seha υποκινούμενος από τους Αhhiyawā, στασίασε εναντίον του βασιλιά Tuthaliya IV (1240-1215 π.Χ.)

υπολογίζοντας στη βοήθεια του βασιλιά των Αhhiyawā. Η βοήθεια δεν δόθηκε και η επιχείρηση απέτυχε. Η Millawanda αναφέρεται για τελευταία φορά στη λεγόμενη επιστολή Millawata του Tuthaliya IV. Ο παραλήπτης της, υποτέλης των Χετταίων στη Δ. Μ. Ασία και αποκαλούμενος ως «Γιε μου», δεν αναφέρεται στο σωζόμενο τμήμα της επιστολής. Σε αυτόν βρήκε καταφύγιο ο έκπτωτος βασιλιάς της Wilusa, Walmu, τον οποίο ο Tuthaliya ήθελε να εγκαταστήσει ξανά στη Wilusa. Ο Tuthaliya γράφει στον παραλήπτη της επιστολής: και θα ορίσουμε τα σύνορα της Millawanda. Αν ο παραλήπτης της επιστολής κυβερνούσε τη Millawanda/Μίλντος, πράγμα πολύ πιθανό, τότε η επιστολή αναφέρεται σε αλλαγή δυνάμεων στη Millawanda. Την εξουσία δεν ασκούσαν πλέον οι Αhhiyawā, αλλά οι Χετταίοι. Την αλλαγή εξουσίας μαρτυρούν πέραν της επιστολής Millawata και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Τα τείχη της εποχής αυτής με τους τετράγωνους, προεξέχοντες σε ίσα διαστήματα πύργους, καθώς και ο κυβόσκημος τρόπος δόμησης είναι ανατολικού-χεττιτικού και όχι μυκηναϊκού τύπου. Τα κτερίσματα των μυκηναϊκών θαλαμωτών τάφων της νεκρόπολης της Μιλήτου-Degirmentere συμπεριλαμβάνουν και χεττιτικά ξίφη. Τμήμα μυκηναϊκού κρατήρα εγχώριας παραγωγής, χρονολογούμενου στο 1200 π.Χ., απεικονίζει επίστεψη κεράτων, όμοια με εκείνη που έφεραν οι θεοί, και, από τα μέσα του 13ου αι., και οι βασιλείς των Χετταίων. Η μοναδική παράσταση Χετταίου βασιλιά ή θεού σε μυκηναϊκό

► Θραύσμα μυκηναϊκού κρατήρα από τη Μίλητο με απεικόνιση Χετταίου βασιλιά ή θεού.

αγγείο κατασκευασμένο στη Μίλντο αποτελεί ισχυρή απόδειξη χεττιτικής επιρροής.

Με την αλλαγή εξουσίας στη Millawanda/Μίλντο χάθηκε το προπύργιο της Αηήjawa στη Δ. Μ. Ασία. Η αποσιώπηση της Αηήjawa από τον κατάλογο των ισχυρών βασιλείων στη συνθήκη μεταξύ του Tuthalija και του βασιλιά της Συρίας Amurru εξηγείται ως εξής: Μετά την απώλεια της Millawanda/Μιλήτου η Αηήjawa έχασε τη σημασία που είχε για τους Χετταίους, αλλά και την ισχύ ενός μεγάλου βασιλείου. Άμεσες γραπτές μαρτυρίες για τον τρόπο αλλαγής εξουσίας στη Millawanda δεν υπάρχουν. Όμως, οι αρχαιολογικές ενδείξεις δείχνουν σαφή εξασθένηση της Αηήjawa γύρω στα μέσα του 13ου αι. π.Χ. Πολλά μυκηναϊκά ηγεμονικά κέντρα, μεταξύ αυτών και η Θήβα, θεωρούμενο κέντρο της Αηήjawa, καθώς και οικισμοί δοκιμάστηκαν από καταστροφές. Ακολούθησε περίοδος αστάθειας και αβεβαιότητας, εμφανών στην ενίσχυση των ακροπόλεων, την εξασφάλιση υδροδότησης και τη μετατόπιση αποθηκών και εργαστηρίων στην άμεση προστασία των παλατιών. Τα προβλήματα στην πατρίδα εμπόδισαν προφανώς τους Αηήjawa να προασπίσουν το προπύργιό τους στη Μ. Ασία.

Τρωικός Πόλεμος και Ομηρος

Πώς μπορεί, μέσα στο πλαίσιο αυτό, να απαντηθεί η πολυσυζητημένη ερώτηση σχετικά με το ιστορικό υπόβαθρο του Τρωικού Πολέμου; Σύμφωνα με τις χεττιτικές πηγές η Wilusa/Τροία υπήρξε επανειλημμένως επίκεντρο φιλονεικιών στη Δυτική Μ. Ασία με κύριο αντίπαλο την Αηήjawa και τους συμμάχους της. Η επικράτεια της καταλήφθηκε και ο βασιλιάς της εκθρονίστηκε. Ο Korfmann έδειξε ότι η περιγραφή του Ομήρου για το μέγεθος και τη μορφή της Τροίας ταιριάζει στην Τροία VI-VIIA. Εξετάζοντας κάποιος, στη δεύτερη ραψωδία της Ιλιάδας, τον κατάλογο των πλοίων με τα ονόματα των βασιλείων, διαπιστώνει ότι η περιγραφή τους αντιστοιχεί στην πολιτική γεωγραφία της μυκηναϊκής Ελλάδας του 14ου και 13ου αι. π.Χ., όπως αυτή προκύπτει και από τα κείμενα της Γραμμικής Β και από τα αρχαιολογικά δεδομένα, και όχι σε εκείνη της εποχής του Ομήρου. Εφόσον οι Χετταίοι, που αυτοαποκαλούνταν «κάτοικοι της χώρας Hatti», ήταν κατ' όνομα άγνωστοι στον Ομηρο, είναι σαφές, κατά τον Ε. Visser, ότι πυρήνας του καταλόγου του Τρωικού Συνασπισμού ήταν οι ισχυρές δυνάμεις της Δυτικής Μ. Ασίας.

Η Ι. Μυλωνά-Shear παρουσιάζει στο βιβλίο της *Tales of the Heroes: The Origins of the Homeric Texts* (2000) με εντυπωσιακό τρόπο, πόσα από τα παρουσιαζόμενα από τον Ομηρο στοιχεία, όπως αρχιτεκτονική, όπλα, εργαλεία και ενδύματα είναι μυκηναϊκά. Κατόπιν αυτών, θα συμφωνήσω με την άποψη του φιλόλογου και σημαντικού ομηριστή J. Latacz, που διατυ-

πώνεται πειστικά στο βιβλίο του *Troia und Homer: Der Weg zur Loesung eines alten Raetsels* (2001). Ο Ομηρος λοιπόν εφνύρε την ιστορία του θυμού του Αχιλλέα, που αντικατοπτρίζει το πνεύμα της πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου με την ανερχόμενη και ανταγωνιστική αριστοκρατία, επέλεξε όμως ως πλαίσιο διαπραγμάτευσης του θέματος την πολύ παλαιότερη, χρονολογούμενη στην Υστερη Χαλκοκρατία, ιστορία της Τροίας. Την παράδοση συμμετοχή της Μιλήτου στον Τρωικό Συνασπισμό, όπως μνημονεύεται στην Ιλιάδα, ο Latacz αιτιολογεί με την αλλαγή εξουσίας στη Millawanda, που αναφέρθηκε παραπάνω.

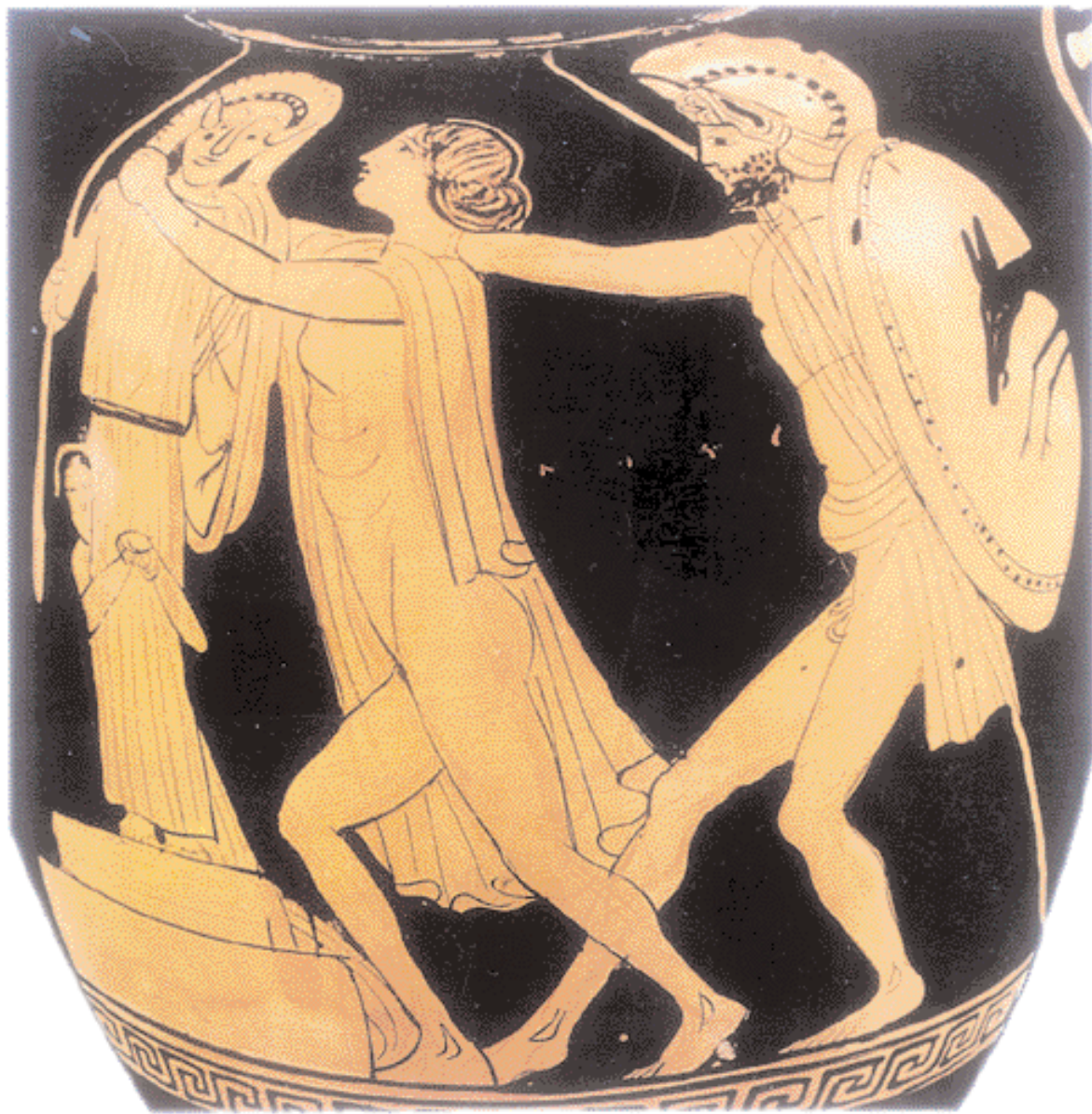
Λίγο μετά την προσάρτηση της Millawanda/Μιλήτου στο χεττιτικό βασίλειο η Τροία VII καταστράφηκε ολο-

σερώς, πιθανόν σε μια τελευταία απόπειρα των Μυκηναίων να ανακτήσουν την επιρροή τους στη Δ. Μ. Ασία. Λίγο μετά κατέρρευσε το μυκηναϊκό ανακτορικό σύστημα, σχεδόν ταυτόχρονα με την πτώση του βασιλείου των Χετταίων. Ομοιες καταστροφές σημειώθηκαν γύρω από την ανατολική Μεσόγειο και αποδίδονται σε σεισμούς, κλιματικές μεταβολές, εμφυλίους πολέμους και επιδρομές των Λαών της Θάλασσας. Ο «ηρωικός αιώνας» των μυκηναϊκών παλατιών με τη χαμένη τους αίγλη και τον Τρωικό Πόλεμο τραγουδήθηκαν κατά τους λεγόμενους «Σκοτεινούς αιώνες» στις αυλές των αριστοκρατών, μέχρι που ο Ομηρος τον συνέθεσε σε ένα αθάνατο λογοτεχνικό μνημείο της παλαιότερης μεγάλης ποίησης του Δυτικού κόσμου. ❄

▲ *Ανάγλυφη παράσταση Χετταίων πολεμιστή σε βράχο στη Λάιμο, ανατολικά της Μιλήτου. Σώζεται δυοδιάκριτη επιγραφή, η οποία χρονολογείται στην εποχή του Mursili II (περ. 1300 π.Χ.).*

► Η Κασσάνδρα καταφεύγει κέτιδα στο άγαλμα της Αθηνάς για να ξεφύγει από τον Αίαντα, ο οποίος την έχει αρπάξει από τα μαλλιά. Παράσταση σε ερυθρόμορφο αμφορέα των μέσων του 5ου αι. π.Χ. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο.

Εικονογραφία ομηρικών επών

Τον ΜΙΧΑΗΛ Α. ΤΙΒΕΡΙΟΥ

Καθηγήτρια
Κλασικής Αρχαιολογίας στο ΑΠΘ

ΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, με κάποια δόση υπερβολής, ως τα ιερά βιβλία των αρχαίων Ελλήνων και αυτά που κατεξοχήν στήριξαν την εκπαίδευσή τους. Επομένως, δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι αποτέλεσαν αστείρευτη πηγή έμπνευσης για τους Έλληνες πνευματικούς δημιουργούς και καλλιτέχνες σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις καλλιτεχνικές δημιουργίες, αναρίθμητες είναι οι επικές παραστάσεις από κάθε περίοδο της αρχαίας ελληνικής τέχνης και σε όλες τις μορφές της που μας έχουν διασωθεί.

Ανάμεσά τους οι παραστάσεις που συναντούμε πάνω σε αγγεία, και μάλιστα αττικά, είναι οι πολυπληθέστερες και αυτές που συχνά παρουσιάζουν το

μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ορισμένες από αυτές μας πληροφορούν για επεισόδια του τρωικού κύκλου άγνωστα από τη σωζόμενη γραπτή παράδοση, ενώ κάποιες άλλες μας παραδίδουν ακόμη και στίχους από χαμένα επικά ποιήματα.

Όπως είναι γνωστό, η αρχαία ελληνική τέχνη στα πρώτα βήματά της ήταν εξαιρετικά φειδωλή σε εικονιστικές παραστάσεις. Μόνον από τον 8ο αι. π.Χ. η παρουσία τους γίνεται αισθητή και είναι πιθανό τότε ανάμεσά τους να υπάρχουν και παραστάσεις εμπνευσμένες από το έπος. Η αβεβαιότητα για την ύπαρξη ή όχι την εποχή αυτή επικών παραστάσεων οφείλεται στο ότι από τις εικονιστικές παραστάσεις της εποχής λείπουν τα στοιχεία εκείνα, όπως π.χ. επιγραφές, που θα μας επέτρεπαν να αναγνωρίσουμε με βεβαιότητα το θέμα τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί π.χ. μια αττική οινόχνη του 720-710 π.Χ. που εικονίζει σκηνή ναυαγίου. Δέκα ναυαγοί προσπαθούν να σωθούν κολυμπώ-

ντας –δεν αποκλείεται ορισμένοι από αυτούς να νοούνται ότι είναι ήδη πνιγμένοι– και μόνο ένας ενδέκατος φαίνεται να έχει διασωθεί, καθώς έχει αναρριχηθεί στην τροπίδα του αναποδογυρισμένου πλοίου του. Η όλη σκηνή θυμίζει πολύ τη σχετική διήγηση από το 12ο βιβλίο της Οδύσσειας, όπου ο Δίας ρίχνει το πλοίο που μετέφερε τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του σε μεγάλη καταιγίδα, επειδή οι τελευταίοι τόλμησαν να φάνε τις ιερές αγελάδες του Ηλίου. Όλοι πνίγηκαν και μόνον ο Οδυσσέας σώθηκε χρησιμοποιώντας την καρίνα και το κατάρτι του αναποδογυρισμένου σκάφους του. Ωστόσο δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς και η πιθανότητα η παραπάνω παράσταση να αναφέρεται σε σύγχρονο ναυάγιο.

Πρώτες βέβαιες απεικονίσεις

Πρέπει να προχωρήσουμε στον 7ο αι. π.Χ. για να συναντήσουμε τις πρώτες βέβαιες απεικονίσεις ομηρικών επει-

σοδίων σε έργα της ελληνικής τέχνης, δημιουργίες μεγάλων καλλιτεχνικών κέντρων της εποχής. Έτσι π.χ. σε έναν κορινθιακό αρύβαλλο του 680 π.Χ. εικονίζεται ο Αίας ο Τελαμώνιος να βάζει τέρμα στη ζωή του πέφτοντας πάνω στο ξίφος του, μη μπορώντας να ανechθεί την άδικη κρίση των αρχηγών του ελληνικού στρατού που επεδίκασαν τα φραιστότευκτα όπλα του νεκρού Αχιλλέα στον Οδυσσέα και όχι στον ίδιο. Σε ένα άλλο κορινθιακό αγγείο, γύρω στα 640 π.Χ., συναντούμε το επεισόδιο της Κρίσης του Πάρη που αποτέλεσε την αρχή των κακών για το βασίλειο του Πριάμου. Η προτίμηση του Πάρη προς την Αφροδίτη, τη θεά του έρωτα, η οποία τον αντάμειψε προσφέροντάς του για σύντροφο την Ελένη, την πιο ποθητή γυναίκα της υφηνίου, στάθηκε αφορμή να ξεσπάσει ο δεκαετής Τρωικός Πόλεμος. Επίσης σ' έναν μεγάλο κυκλαδικό αμφορέα, περίπου το 670 π.Χ., έχουμε την ανάγλυφη απεικόνιση του Δούρειου Ιππου, μέσα από τον οποίο προ-

► *Σκηνή από την ετοιμασία του άρματος του Ηριάμου πριν από την επίσκεψη του στη σκηνή του Αχιλλέα. Μελανόμορφη υδρία του 510 π.Χ. Μαδρίτη, Αρχαιολογικό Μουσείο.*

βάλλουν τα κεφάλια των κρυμμένων Αχαιών, ενώ σ' έναν αττικό αμφορέα των μέσων του 7ου αι. π.Χ. βλέπουμε τον Πηλέα να παραδίδει τον μικρό Αχιλλέα για εκπαίδευση στον σοφό κένταυρο Χείρωνα.

Σ' ένα άλλο αττικό αγγείο της ίδιας εποχής εικονίζεται ο Οδυσσέας και κάποιοι σύντροφοί του, όλοι τους δεμένοι κάτω από τα σώματα των κριαριών του Πολύφημου, να διαφεύγουν από τη σπηλιά του Κύκλωπα και σ' ένα πινάκιο της Ανατολικής Ελλάδας, που χρονολογείται γύρω στα 630 π.Χ., επιγραφές μάς βεβαιώνουν ότι παριστάνεται η μονομαχία του Μενέλαου με τον Εκτορα πάνω από το πτώμα του Τρώα Εύφορβου. Τελειώνουμε με τις επικές παραστάσεις του 7ου αι. π.Χ. μνημονεύοντας και αυτές που εικονίζουν τον Οδυσσέα με τους συντρόφους του να τυφλώνουν τον Κύκλωπα Πολύφημο. Τις συναντούμε τόσο στην Αθήνα και στο Αργος όσο και στη μακρινή Δύση.

Στους δυο επόμενους αιώνες οι ομηρικές παραστάσεις γίνονται πολύ συχνές, εμφανίζονται σε κάθε μορφή τέχνης, ενώ εντυπωσιάζει και η μεγάλη ποικιλία των θεμάτων τους. Δεν είναι υπερβολικό να λεχθεί ότι έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. τα περισσότερα ομηρικά θέματα που απεικόνισε η αρχαία ελληνική τέχνη σε όλη τη διάρκεια της έχουν ήδη κάνει την εμφάνισή τους. Ετσι από τα Κύπρια Επη έχουμε π.χ. παραστάσεις σχετικές με τον γάμο του Πηλέα και της Θέτιδας ή με την ενέδρα που έστησε ο Αχιλλέας στον Τρωίλο, τον νεαρό γιο του Πριάμου, έξω από τα τείχη της Τροίας.

Από τη διήγηση της Αιθιοπίδας είναι παρμένες οι παραστάσεις που εικονίζουν τις μονομαχίες του Αχιλλέα με την αμαζόνα Πενθεσίλεια ή με τον Αιθιοπα Μέμνονα, που και οι δυο τους είχαν έλθει στα μέρη της Τροίας για να βοηθήσουν τους Τρώες, ή ακόμη τον γενναίο Αίαντα να μεταφέρει στους ώμους του το άψυχο σώμα του Αχιλλέα. Παραστάσεις που εικονίζουν το αμάρτημα του Αίαντα του Λοκρού, που περιφρονώντας τον θεϊκό νόμο δεν δίστασε να απομακρύνει βίαια από τον ναό της Αθηνάς την Κασσάνδρα, την προφήτισα κόρη του Πριάμου, και να τη βιάσει, τον θάνατο του ίδιου του Πριάμου και του άτυχου εγγονού του Αστυάνακτα, όπως και το ξανασιμίζιμο του Μενέλαου με την Ελένη, πρέπει να είναι παρμένες από τη Μικρή Ιλιάδα και την Ιλίου Πέρσιν.

Οι παραστάσεις των οποίων τα θέματα σχετίζονται με την Ιλιάδα είναι πολλές. Ενδεικτικά μνημονεύω αυτές που εικονίζουν τις μονομαχίες του Εκτορα με τον Αχιλλέα ή τον Αίαντα τον Τελαμώνιο, του Διομήδη με τον Αινεία, τη συνάντηση, σε μια ανάπαυλα των συγκρούσεων, του Εκτορα με την αγαπημένη του Ανδρομάχη, τη μάχη για το νεκρό σώμα του Αχιλλέα, τη μεταφορά

του νεκρού Σαρπηδόνα στην πατρίδα του τη Λυκία, την ταφή του Πατρόκλου και τους αγώνες που διοργάνωσε ο Αχιλλέας στη μνήμη του μονάκριβου φίλου του, την κακομεταχείριση του άψυχου σώματος του Εκτορα από τον Αχιλλέα και την άφιξη στη σκηνή του τελευταίου του γερο-Πριάμου για να πάρει το νεκρό παιδί του προσφέροντας ακριβά δώρα. Τέλος, παραστάσεις που εικονίζουν τον πολυμήχανο Οδυσσέα με την Κίρκη και τις Σειρήνες αναφέρονται προφανώς στην Οδύσσεια, ενώ σκηνές με τον φόνο του Αγαμέμνονα πρέπει να είναι παρμένες από τη διήγηση των Νόστων.

Αθηναϊκές παραστάσεις

Με βάση τα ως σήμερα δεδομένα φαίνεται ότι στην Αθήνα οι παραστάσεις οι σχετικές με την Ιλιάδα κάνουν αισθητή την παρουσία τους κάπως αργά, μετά το 550 π.Χ., ενώ στη ΒΑ Πελοπόννησο είναι αγαπητές ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 7ου αι.

π.Χ. Η έντονη παρουσία ομηρικών παραστάσεων στην Αθήνα μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. από παλιά έχει συσχετιστεί με τη μαρτυρημένη από τη γραπτή παράδοση συγκέντρωση και καταγραφή των ομηρικών επών με πρωτοβουλία των Πεισιστρατιδών. Στα χρόνια τους επίσης είναι γνωστό ότι σε μεγάλες αθηναϊκές γιορτές, όπως π.χ. στα Παναθήναια, προς τιμήν της πολιούχου Αθηνάς ή στα Βραυρώνια, προς τιμήν της Αρτεμης, της προστάτιδας θεάς της Βραυρώνας, της ιδιαίτερης πατρίδας του Πεισίστρατου, ραψωδοί απαγγέλλαν ομηρικά ποιήματα. Τα επικά θέματα ενέπνευσαν συχνά τους καλλιτέχνες σε όλη τη διάρκεια

της αρχαιότητας και σε όλα τα μέρη όπου είχε εισχωρήσει ο ελληνικός πολιτισμός. Μόνον από την Ιωνία, εκεί όπου έζησε ο Ομηρος, έχουμε απρόσμενα περιορισμένο αριθμό ομηρικών παραστάσεων. Αυτό το παράδοξο όμως οφείλεται εν μέρει σε μια ιδιαιτερότητα της ιωνικής αγγειογραφίας. Όπως ήδη είπαμε, τις περισσότερες επικές παραστάσεις τις γνωρίζουμε από τα αρχαία ελληνικά αγγεία, αλλά οι εικονιστικές παραστάσεις ουδέποτε γοήτευσαν τους Ιωνες κεραμείς, που προτιμούσαν, ως επί το πλείστον, να διακοσμούν τα έργα τους με μοτίβα παρμένα κυρίως από τον ζωικό και φυτικό κόσμο.

Οι αρχαίες παραστάσεις μας βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο έβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες τους μύθους τους, ενώ από την επιλογή των θεμάτων που έκαναν και από τον τρόπο που τα μορφοποιούσαν κάθε φορά, μπορούμε να προσεγγίσουμε ουσιαστικότερα την εποχή τους. Από την Αθήνα του 6ου και 5ου αι. π.Χ. έχουμε πληθώρα ομηρικών παραστάσεων. Αυτό, σε συνδυασμό με το πλήθος των ιστορικών πληροφοριών που διαθέτουμε για την Αθήνα των χρόνων αυτών, μας επιτρέπει να προχωρήσουμε και σε ερωτήματα σχετικά με το γιατί κάποια ομηρικά θέματα είναι αγαπητά σε μια ορισμένη εποχή και να προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις. Ετσι σήμερα μπορούμε να πούμε, άλλοτε με περισσότερη βεβαιότητα και άλλοτε με λιγότερη, ότι κάποιες ομηρικές παραστάσεις ήταν ιδιαίτερα αγαπητές σε μια ορισμένη εποχή επειδή είχαν συσχετιστεί με σύγχρονα ιστορικά γεγονότα, άλλες επειδή χρησιμοποιήθηκαν για την εξυπηρέτηση κρατικών ή προσωπικών πολιτικών σκοπιμοτήτων και κάποιες άλλες επειδή οι καλλιτεχνικοί δημιουργοί τους ήθελαν μέσω αυτών να περάσουν μηνύματα ποιητικού περιεχομένου.

Ο Ομηρος στο Βυζάντιο

Τον **ΒΑΣΙΛΗ ΚΑΤΣΑΡΟΥ**

Καθηγήτῃ Βυζαντινῆς Φιλολογίας
τῶν ΑΠΘ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧῆ που ο Μ. Βασίλειος (±330-379 μ.Χ.) προέτρεπε τους νέους να «κλείνουν τ' αφτιά τους», ὅπως ἔπραξε ο Οδυσσεύς στους συντρόφους του για να μὴν ακούσουν τα τραγούδια των Σειρήνων, «στα πολύμορφα λόγια των ποιητῶν», επειδὴ εξέφραζαν ἕναν διαφορετικό κόσμο και μιαν ἄλλη πθικὴ ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρία τῶν Χριστιανῶν, κι ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ που ο Ρωμανὸς ο Μελωδὸς (6ος αἰ. μ.Χ.) προχωροῦσε στὴν ἀρνηση τῆς ἀξίας τῶν κλασικῶν και αὐτοῦ τοῦ Ομήρου, ἕως τὴν ἐποχὴ που οἱ ἀναφορὲς ἀπὸ τους βυζαντινοὺς συγγραφείς στο ἔργο τοῦ Ομήρου συναγωνίζονται ἢ και υπερτεροῦν σε συχνότητα τὶς ἀναφορὲς στα βιβλικὰ κείμενα μεσολαβεῖ για το Βυζάντιο μιὰ μακρὰ χρονικὴ περίοδο, μέσα στὴν ὁποία ἡ «Περιπέτεια τοῦ Ομήρου» ἀπὸ τὶς ταλαντεύσεις τῆς πρωτοβυζαντινῆς κοινωνίας ὁδηγεῖ στὸν θρίαμβο τῆς καθολικῆς ἀποδοχῆς τοῦ στὴν μεσοβυζαντινὴ ἐποχὴ.

Τὶ ἦταν αὐτὸ που παραμέρισε τὴν χριστιανίζουσα ἀντίληψη τῶν «ζηλωτῶν» και ευνόησε τὴν ομαλὴ πορεία;

Ἡ ἀπάντηση στο ἐρώτημα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τρεῖς βασικὲς παραμέτρους: α) ἡ πρώτη και κύρια παράμετρος για τὴ σταθερὴ θέση τοῦ Ομήρου στὴ βυζαντινὴ κοινωνία ἐντοπίζεται στὴν παρατήρηση τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας Κ. Krumbacher ὅτι ο Ομηρος δὲν ἔπαψε ποτὲ να βρίσκεται μέσα στα σχολικὰ εγχειρίδια, που ἀποσκοποῦσαν να μορφώσουν ἀνθρώπους, και τα κείμενά του ἦταν ἡ βάση τῆς «ἐλληνικῆς παιδείας», τῆς παιδείας που και οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοὶ μορφωμένοι ἐπιθυμοῦσαν διακαῶς να γίνουν μέτοχοι. Ο Ομηρος δὲν ἔλειψε πράγματι ἀπὸ τα εκπαιδευτικὰ προγράμματα σε ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ ἕνα διάστημα τῆς λεγόμενης «περιόδου τῶν σκοτεινῶν αἰώνων», ὅταν κυριάρχησε πρόσκαιρα τὸ σύνθημα ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν χρειάζονταν «τῆς Ομήρου φλυαρίας». Ἀλλὰ τὸ γεγονός αὐτὸ θα μπορούσε να συνδεθεῖ με τὴ συνολικὴ πολιτικὴ τῶν Χριστιανῶν ἀπέναντι στα εἰδωλολατρικὰ ἔργα, με τὶς τάσεις για τὴν ἀπόρριψή τους ἀπὸ ὀρισμένους φανατικούς ἢ και με τα οὐτοπιστικὰ σχέδια μεταλλαγῆς τῆς παραδοσιακῆς κλασικῆς ἐκπαίδευσης σε ἕνα εκπαιδευτικὸ σύστημα «ἀμιγῶς χριστιανικό». Οἱ κλασικοὶ, παρὰ τα διάφορα μυθεύματα για δραστικὲς ἐπεμβάσεις κράτησαν γερὰ τὴν θέση τους στα σχολεῖα. Στο τρίνιμ, τὴ βασικὴ σειρά τῶν

μαθημάτων που ἀντιστοιχοῦσε στὴ διδαχὴ τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς και τῆς λογικῆς στὴ μετὰ τα «πρῶτα γράμματα» ἐγκύκλιον παιδείου, ἡ κλασικὴ λογοτεχνία ἦταν τὸ πεδίο ἀναφορᾶς, ἡ καλὴ γνώση τοῦ ὁποίου ὁδηγοῦσε με εὐχέρεια στο quadrivium τῶν ἐπιστημῶν (ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας και ἀστρονομίας), που ὀλοκλήρωνε τὴ σειρά μιᾶς τυπικῆς «ἀνώτατης μόρφωσης», ὅπου ἡ λογοτεχνία και ἡ ἀρχαία γραμματεία ἦταν τὸ κέντρο τοῦ ὅλου εκπαιδευτικοῦ συστήματος. Στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας ἀδιαμφισβήτητα κυρίαρχη θέση κατεῖχε ο Ομηρος. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ κλασικὴ εκπαιδευτικὴ παράδοση τὸν τοποθετοῦσε πρῶτο ἀνάμεσα στους βασικούς συγγραφείς τῆς ἀρχαιότητος δὴλωνε ὅτι ἡ πρωτοκαθεδρία αὐτὴ και στο Βυζάντιο ἦταν δύσκολο να ἀνατραπεῖ. Ἐξέχουσα θέση κατέχει ἡ διδασκαλία τῶν Ἐπῶν στα προγράμματα

Ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴ ἀντιμετώπιση στὴν καθολικὴ ἀποδοχὴ

◀ **Προτομὴ τοῦ Ομήρου. Ρωμαϊκὸ ἀντίγραφο ἔργου τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (Παρίσι, Λούβρο).**

και τῶν πανεπιστημιακῶν σχολῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως τα γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ που πρωτοοργανώνεται ἡ πανεπιστημιακὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου με διάταγμα Μ. Θεοδοσίου (Φεβρ. 425 μ.Χ.) ἕως τα τέλη τῆς πρώτης χιλιετίας, στο λεγόμενο «πανεπιστήμιο τοῦ Καίσαρος Βάρδα» (μεσοῦντος τοῦ 9ου αἰ.) ἢ στο ἀνώτατο σχολεῖο τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου (β' τέταρτο τοῦ 10ου αἰ.).

Ἡ κυριαρχικὴ θέση τῶν ομηρικῶν ἐπῶν στὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση τῆς Κωνσταντινουπόλεως σε ὅλο τὸν 11ο αἰ. και 12ο αἰ. δὲν ἀνακατιζέται οὔτε στο διάστημα τῆς Λατινοκρατίας (1204–1261), ἀφοῦ οἱ λόγιοι μεταλαμβάνουσαν στὴ Νίκαια και στὴν Ἡπειρὸ τὴν ἀγάπη τους για τα ομηρικὰ ἔργα, οὔτε και στὴ φθίνουσα παιδεία τῆς υστεροβυζαντινῆς περιόδου, ὅταν κατὰ ἕναν περιέργο τρόπο τὴν οικονομικὴ καχεξία και τὴν παντοειδῆ ἀδυναμία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους συνοδεύει ἡ ἐκρηξη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς «τελευταίας βυζαντινῆς ἀναγέννησης».

◀ ▶ *Μάχες Ελλήνων και Τρώων, από εικονογραφημένο χειρόγραφο του τέλους του 5ου - αρχών 6ου αι. Μιλάνο, Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη.*

Παράλληλα ο τρωικός κύκλος τροφοδοτεί έργα –κυρίως μυθιστορήματα με αρχαίες υποθέσεις– της δημώδους βυζαντινής λογοτεχνίας.

β) Η δεύτερη παράμετρος που επηρέασε αποφασιστικά τον αμετάτρεπτο σεβασμό στο πρόσωπο και τον θαυμασμό στο έργο του Ομήρου ήταν ασφαλώς το γεγονός ότι η ποίησή του αντιμετωπίστηκε ως πρότυπο από τους κλασικοαναθρεμμένους πρώτα πρώτα εκκλησιαστικούς συγγραφείς και στη συνέχεια από λογίους συγγραφείς, οι οποίοι προσπάθησαν να μιμηθούν την τέχνη του, παραμερίζοντας τις απαξιωτικές κρίσεις και αναδεικνύοντας σιγά σιγά το ουσιαστικό μήνυμα της ποίησής του, που θεωρήθηκε «έπαινος αρετής» και υπέστη την πρώτη θεωρητική μετάλλαξη: τη μετάβαση από τη φαινομενική λειτουργία του μύθου στον αλληγορικό χαρακτήρα της ερμηνείας του, βασική παράμετρο για την αποδοχή του στις δημιουργικές αναζητήσεις των λογίων και διανοουμένων που κινήθηκαν στον χώρο των πνευματικών δραστηριοτήτων της βυζαντινής κοινωνίας.

Η αλληγορική ερμηνεία ήταν το μέσο πρόσληψης του ομηρικού ποιητικού έργου (καλύτερα της δημιουργικής μυθοπλασίας του Ομήρου) για την

κατανόηση του εσώτατου κόσμου των ανθρώπων και των πραγμάτων τους. Με αυτόν τον τρόπο οι Βυζαντινοί-χριστιανοί λογοτέχνες απενοχοποιούσαν τη σχέση τους με την τέχνη του Ομήρου, αφού τη θεωρούσαν κορυφαία στιγμή της ανθρωπίνης λογοτεχνικής δημιουργίας. Θα ήταν κουραστικό να παραθέσουμε εδώ αποσπάσματα από άξιους Βυζαντινούς λογοτέχνες για να διαφανεί η άμετρη αγάπη τους για τον Όμηρο: θα θυμίσουμε μόνο ότι η Άννα Κομνηνή επέγραψε το ιστορικό της έργο για τα πεπραγμένα του πατέρα της «Αλεξιάς»· ο Μιχαήλ Ψελλός καυχόταν ότι γνώριζε, όπως και άλλοι Βυζαντινοί και απήγγειλε το ομηρικό κείμενο απέξω· ο ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης, με την πάλλουσα ομηρική γλώσσα του ανέδειξε τη συγγένεια ανάμεσα στην ιστορική αφήγηση και στην επική ποίηση.

Φιλολογικές αναζητήσεις λογίων

γ) Η τρίτη παράμετρος που συνέβαλε στην ανάδειξη του Ομήρου στο Βυζάντιο ήταν οι αδιάκοπες φιλολογικές αναζητήσεις των λογίων, που όπως

σωστά επισημάνθηκε από την έρευνα, ήταν πρώτα απ' όλα (και πάνω απ' όλα) «φιλόλογοι». Η κατάρτισή τους βέβαια ήταν υπόθεση διδακτικής πρακτικής. Ο μαθητής όφειλε να γνωρίζει τα ομηρικά κείμενα (ιδιαίτερα την Ιλιάδα) και ο δάσκαλος να τον βοηθάει με στοιχειώδεις γλωσσικές σημειώσεις, ποικίλες πληροφορίες, τα λεγόμενα σχόλια. Λεξικά, επομένως, και σχόλια αποτελούσαν πρωταρχικές φροντίδες των δασκάλων για τους μαθητές ή όσους ήθελαν να εμβαθύνουν τα ομηρικά έργα. Κάποτε τα βοηθήματα αυτά δεν ήταν παρά ανάπλαση αρχαίων πραγματιών ή σχολίων, όπως εκείνα που αποδιδόνταν στον αρχαίο γραμματικό δίδυμο. Φαίνεται, ωστόσο, ότι στις γνωστές ανώτερες σχολές της όψιμης αρχαιότητας οι καθηγητές εμβάθυναν στα ομηρικά κείμενα.

Όσο προχωρούν οι αιώνες η τεχνική προσέγγιση του Ομήρου γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη· γι' αυτό τα αρχαιότερα σχόλια είναι απαραίτητα και περνούν στα περιθώρια των χειρογράφων που παραδίδουν τα κείμενα. Ένα παλιό χειρόγραφο μας διέσωσε, μαζί με το κείμενο της Ιλιάδας, μια πλούσια συλλογή σχολίων στα περιθώρια που μας διαφωτίζουν καλύτερα για τους τρόπους παράδοσης αυτού του υλι-

κού, και το μαρκιανό χειρόγραφο δεν είναι το μόνο. Τη συνήθεια των αρχαίων σχολιαστών οι Βυζαντινοί φιλόλογοι συνεχίζουν, ιδιαίτερα μάλιστα μετά την εποχή που ολοκληρώνεται ο «μεταχαρακτηρισμός» των αρχαίων κειμένων από τη μεγαλογράμματη γραφή στη μικρογράμματη, και οι περιβόητες «παρεκβολές» των λογίων στα ομηρικά κείμενα από «άνωνυμες» γίνονται «επώνυμες» από τον 11ο αι. και εξής. Προτού, όμως, αναφερθούμε στις μεγάλες μορφές των φιλολόγων που ασχολήθηκαν με τον Όμηρο είναι ανάγκη να μην παραλείψουμε έναν άλλο τρόπο προσέγγισης των ομηρικών κειμένων, τις βυζαντινές «παραφράσεις» τους.

Από ένα απόσπασμα που μας διέσωσε ο πατριάρχης Φώτιος στη γνωστή «Μυριόβιβλο» μαθαίνουμε ότι ο Προκόπιος γνωστός καθηγητής στη Σχολή της Γάζας είχε παραφράσει την Ιλιάδα. Από ένα σπάραγμα χειρογράφου, από τα αρχαιότερα δείγματα που οι αει-

▼ *Κάλυμμα ελεφαντοειδών κιβωτίδιον του 11ου αι. με παράσταση μάχης Ελλήνων και Τρώων. Παρίσι, Μονοείο Cluny.*

μνηστοι Λίνος Πολίτης και Νίκος Παναγιωτάκης είχαν πρωτοπαρουσιάσει από τις στήλες της εφημερίδας «Καθημερινή» (21-22/5/1978), παρατηρούμε ότι ανάμεσα στο κείμενο της Ιλιάδος (Δ 367 κ.έ.) εμφανίζεται στο διάστιχο το είδος της παράφρασης που χρονολογείται στα τέλη του 8ου αι. Στο είδος αυτό επιδόθηκε ο γνωστός λόγιος του 11ου αι. Μιχαήλ Ψελλός και στο βατικανό χειρόγραφο αρ. 1315 (12ος αι.) περιέχεται, στο διάστιχο του ομηρικού κειμένου, τέτοιου είδους παράφραση, είδος που στους επόμενους αιώνες (13ο και 14ο) είναι ιδιαίτερα προσφιές και μαρτυρείται σε πολλά χειρόγραφα. Οι λόγοι των τελευταίων χρόνων του Βυζαντίου Μανουήλ Μοσχόπουλος και Θεόδωρος Γαζής επιδίδονται επίσης στις παραφράσεις των ομηρικών έργων.

Υπάρχουν σποραδικές μαρτυρίες στη «Βιβλιοθήκη» του Φωτίου ότι ο λόγιος πατριάρχης, παρά το γεγονός ότι δεν παρουσιάζει τα ομηρικά κείμενα στο διαβόητο φιλολογικό του έργο, διάβαζε ή και δίδασκε στον φιλολογικό του κύκλο τα κείμενα του Ομήρου. Ωστόσο, εκτός από τον αιγιματικό από κάθε άποψη προγενέστερο διδάσκαλο των αρχαίων Γεώργιο Χοιροβοσκό (πιθ. τέλη 8ου αι.), ο οποίος επιδόθηκε στην ερμηνεία των μετρικών φαινομένων στον Ομηρο, τον τίτλο του αυθεντικού ομηριστή φιλόλογου κατέχει αναμφίβολα ο καθηγητής της

αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο «Πανεπιστήμιο του Βάρδα» Κομπτάς. Από μια σειρά επιγραμμάτων της Παλατινής Ανθολογίας (XV 36, 37, 38) μαθαίνουμε ότι ο Κομπτάς όχι μόνο νοιαζόταν για την τύχη της παράδοσης των ομηρικών επών, αλλά και προσπαθούσε να αποκαταστήσει τα κείμενα.

Σουΐδας

Τον 10ο αι. ο συντάκτης του περιφραστικού και εγκυκλοπαιδικού λεξικού «Σουΐδας» (ή «Λεξικόν της Σουΐδας») γέμισε τα λήμματά του με αμέτρητα σχόλια από τις συλλογές των ως τότε ομηρικών σχολίων. Στον επόμενο αιώνα εισάγεται συστηματικά στην εκπαίδευση από τους φιλόλογους ή αλληγορική ερμηνεία. Ο Νικήτας, δάσκαλος του Ψελλού, που μας μεταφέρει τις σχετικές πληροφορίες, φαίνεται ότι χρησιμοποίησε αυτήν τη μέθοδο, την οποία και ο Μιχαήλ Ψελλός μιμήθηκε, όπως φαίνεται από μια σειρά μικρών πραγματειών του που μας σώθηκαν. Αναμφίβολα όμως ο πιο γνωστός ομηριστής φιλόλογος που ερωτεύθηκε την αλληγορική ερμηνεία ήταν ο Ιωάννης Τζέτζης, που κινήθηκε στο περιβάλλον της αυλής των Κομνηνών και εργαζόταν ίσως ως επαγγελματίας. Ο πολυγράφος φιλόλογος Τζέτζης (έγραψε περίπου 60 βιβλία), εκτός από τα έργα «Αλληγορία εις

Ομηρον» και «Εξήγησις Ιλιάδος», έγραψε «Τα προ Ομήρου και τα Ομήρου και τα μεθ' Ομηρον». Ωστόσο, παρά την ευρυμάθειά του, δεν διαθέτει τη στόφα του φιλόλογου που χαρακτηρίζει τον Ευστάθιο, γνωστό μητροπολίτη Θεσσαλονίκης που έδρασε στο β' μισό του 12ου αι.

Ο Ευστάθιος είναι ένας από τους σπουδαιότερους φιλόλογους του Βυζαντίου. Ήταν καθηγητής στο πανεπιστημιακό σύστημα εκπαίδευσης του 12ου αι. στην Κωνσταντινούπολη και από τη δραστηριότητά του εκείνη προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος του φιλολογικού του έργου. Τα «υπομνήματά» του στην Ιλιάδα και την Οδύσεια γράφθηκαν για να ωφελήσουν –το λέει ο ίδιος– τους μαθητές του και όχι να ικανοποιήσουν φιλοδοξίες παραγγελιοδοτών. Ο Ευστάθιος, όπως ο αρχαίος ομηριστής Αρίσταρχος, ακολουθεί την κριτική μέθοδο που αναζητεί την αλήθεια στους μύθους και την ιστορία: την αλήθεια της κατανόησης των ομηρικών κειμένων στο «σήμερα». Χάρη στον Ευστάθιο διαθέτουμε σήμερα δύο ισόποσα σε όγκο και ποιότητα έργα που μας παραδόθηκαν από αυτόγραφα χειρόγραφα του.

Η φιλολογία μετά τον Ευστάθιο του χρωστά τις βασικές προϋποθέσεις που την οδήγησαν αργότερα στη μεγάλη ακμή. Οι προσπάθειες που καταβάλλονται στη Νίκαια, όπου οι δάσκαλοι Σεναχερείμ και Ανδρόνικος Φραγκόπου-

λος αγωνίζονται να διαφυλάξουν όσο μπορούν τα ομηρικά κείμενα είναι παρόμοιες με εκείνες της Κάτω Ιταλίας, όπου εξακολουθούν να γράφονται χειρόγραφα με τα έργα του Ομήρου και οηγούμενος της μονής των Κασούλων Νικόλαος-Νεκτάριος εμφανίζεται ως προστάτης τους. Ο Ομηρος θα γνωρίσει και πάλι τη φιλολογική θαλπωρή στο περιβάλλον της Μονής της Χώρας, όπου η ηγετική μορφή του Μαξιμου Πλανούδη καταρτίζει τους μεγάλους φιλόλογους του 14ου αι., Μανουήλ Μοσχόπουλο και Δημήτριο Τρικλίνο. Από αυτούς τους κύκλους προέρχονται και τα τελευταία ονόματα των φιλόλογων που ασχολήθηκαν με τον Ομηρο: Ιωάννης Πεδιάσιμος, Μανουήλ-Ματθαίος Γαβαλάς, Γεώργιος Χρυσοκόκκης και Γεώργιος Παχυμέρης. Όταν, τέλος, ο Βυζαντινός λόγιος Μανουήλ Χρυσολωράς έρχεται να διδάξει στη Φλωρεντία (1397) ο Ομηρος ήταν ο πυρήνας των αρχαιοελληνικών μαθημάτων του. Ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης θα διαδόσει τον Ομηρο στην Περούτζια, την Πάδουα, τη Φλωρεντία και το Μιλάνο: Εδώ ένας άλλος Βυζαντινός, ο Αντώνιος Δαμιλάς, θα τυπώσει για πρώτη φορά (1488) την Ιλιάδα και την Οδύσεια. Οι Βυζαντινοί ολοκλήρωσαν το έργο τους. Μετέφεραν το πνεύμα του Ομήρου από την Ανατολή στη Δύση.

Το Βυζάντιο δεν «σκότωσε» τον Ομηρο! ❧

Η ηττημένη Τροία του Καβάφη

Του ΔΑΝΙΗΛ Ι. ΙΑΚΩΒ

Καθηγητή στο Τμήμα Φιλολογίας
του ΑΠΘ

Ο ΤΡΩΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ καθαυτός δεν είναι τόσο προσφιλές θέμα στη νεοελληνική γραμματεία όσο η προετοιμασία του (βλ. λ. χ. την Ιφιγένεια του Κατσαίτη ή το «Μικρό σχόλιο στην Ιφιγένεια εν Αυλίδι» του Δημήτρη Χατζή) και οι νόστοι των ηρώων, με προεξέχουσες μορφές τον Οδυσσέα και τους Ατρείδες. Παρόλα αυτά δεν απουσιάζουν τα λογοτεχνικά κείμενα—θεατρικά, πεζογραφικά και ποιητικά—του 19ου και του 20ού αι. που ανατρέχουν στη δεκαετή πολιορκία του Ιλίου, για να σχολιάσουν όψεις του εκάστοτε νεοελληνικού παρόντος: από τον προεπαναστατικό Αθανάσιο Χριστόπουλο (Αχιλλεύς και Πολυξένη) και τον Διονύσιο Σολωμό του «Εἰς Μάρκον Μπότσαρη» έως τον Αγγελο Σικελιανό της «Κρυφῆς Ἰλιάδας», λίγο προτού η Ελλάδα εισέλθει στην Πρώτη Παγκόσμια σύρραξη. Ο Τρωικός Πόλεμος συνιστά στη νεότερη και νεωτερική μας λογοτεχνία έναν μεταφορικό τόπο που απαντά σε αρκετούς μείζονες συγγραφείς μας. Στοικειώνει τον κόσμο του Γιώργου Σεφέρη, που αναζητά «πάνω σ' έναν ξένο στίχο» το ξύλινο άλογο για να κερδίσει τη δική του Τροία, καθώς και την παιδική φαντασία των ηρώων της προπολεμικής Εποικίας του Κοσμά Πολίτη. Προϋποτίθεται στους μυθολογικούς μονολόγους των ξεχασμένων ηρώων και ηρωίδων της Τέταρτης διάστασης του Γιάννη Ρίτσου και οδηγεί τον ώριμο Οδυσσέα Ελύτη της Μαρίας Νεφέλης στη διαχρονική απόφαση:

*Όσο υπάρχουμε Αχαιοί θα
υπάρχει μια ωραία Ελένη
και ας είναι αλλού το χέρι
αλλού ο λαιμός.*

*Κάθε καιρός κι ο Τρωικός του
πόλεμος.*

Οι ομηρικοί αντίπαλοι των Ελλήνων, πάντως, ως συλλογικό υποκείμενο ή ως επώνυμοι ήρωες, αποβαίνουν κατεξοχήν σύμβολο ήττας, όταν στο περιοδικό Παναθήναια του 1905 ο Καβάφης δημοσιεύει τους γνωστούς «Τρώες» του. Στον ίδιο κύκλο του μυθολογικού Καβάφη ανήκουν επίσης η

«Πριάμου νυκτοπορία», «Η κηδεία του Σαρπηδόνας» και «Τα άλογα του Αχιλλέως», που όλα τους αξιοποιούν ένα συγκεκριμένο επεισόδιο από το πλούσιο συμπόσιο του Ομήρου. Ας παραθέσουμε το σχετικό κείμενο:

*Εἴν' η προσπάθειές μας,
των συφοριασμένων
εἴν' η προσπάθειές μας
σαν των Τρώων.
Κομμάτι κατορθώνουμε
κομμάτι παίρνουμε ἑπάνω μας
κι αρχίζουμε
νάχουμε θάρρος
και καλές ελπίδες.
Μα πάντα κάτι βγαίνει
και μας σταματά.
Ο Αχιλλεύς στην τάφρον
εμπροστά μας
βγαίνει και με φωνές μεγάλες
μας τρομάζει.
Εἴν' η προσπαθειές μας
σαν των Τρώων.
Θαρρούμε πως με απόφασι
και τόλμη
θ' αλλάξουμε της τύχης
την καταφορά,
κ' ἔξω στεκόμεθα
ν' αγωνισθούμε.*

*Αλλ' όταν η μεγάλη κρίσις ἔλθει,
η τόλμη κ' η απόφασίς μας
κάνονται
ταράττειται η ψυχή μας,
παράλθει
κι ολόγυρα απ' τα τείχη
τρέχουμε
ζητώντας να γλυτώσουμε
με την φυγή.
Ομως η πτώσις μας είναι
βεβαία. Ἐπάνω,
στα τείχη, ἄρχισεν ἤδη
ο θρήνος.*

*Τῶν ημερῶν μας αναμνήσεις
κλαίν κ' αισθήματα.
Πικρά για μας ο Πρίαμος κ' η
Ἐκάβη κλαίνε.*

Οι άνθρωπινες προσπάθειες μοιάζουν με των Τρώων. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ποιητής αρχίζει με μια καθολική ελεεινολογία του ανθρωπίνου γένους, προτού προβεί στην παρομοίωση με κάποια συγκεκριμένη εθνολογική ομάδα της αρχαιότητας. Ήδη στον Όμηρο οι άνθρωποι αποκαλούνται αἰζυροί και στον Πίνδαρο πολύπονοι. Η δυστυχία είναι σύμφυτη με την ανθρωπίνη ιδιότητα. Στην περίφημη ει-

▲ Ο Πρίαμος προσέφτει στον Αχιλλέα για το κορμί του νεκρού Έκτορα. Από παράσταση ερυθρόμορφου αγγείου του 485-480 π.Χ. Βιέννη, Kunsthistorisches Museum.

κόνα του Ω της Ιλιάδας ο Δίας αναμειγνύει το περιεχόμενο των πύθων που κλείνουν μέσα τους αγαθά αλλά και συμφορές, για να το ρίξει στην ανθρωπότητα, ενώ στον Πίνδαρο (3ος Πυθιόνικος) η αναλογία των δυστυχιών είναι διπλάσια σε σύγκριση με τις καλοτυχίες.

Δείγμα ανατροπών της ανθρωπίνης τύχης

Οι «Τρώες» είναι ένα ευγλωττο δείγμα των παλινδρομήσεων και ανατροπών της ανθρωπίνης τύχης. Ευνοημένοι από την αποχή του Αχιλλέα, οι Τρώες φτάνουν έως τα αργεϊτικά καράβια. Έχουν αναθαρρήσει από τις επιτυχίες τους, και φαίνεται να πιστεύουν ότι η καλή τους τύχη θα τους συνοδεύει διαρκώς. Ωστόσο το πλήγμα δεν αργεί να έρθει, και ο Αχιλλέας θα τους υποχρεώσει σε άτακτη οπισθοχώρηση. Η παρουσία της τάφρου και κυρίως το όνομα του Αχιλλέα προδίδουν ότι ο ποιητής αξιοποιεί εδώ συγκεκριμένο χωρίο από την Ιλιάδα. Πράγματι, μετά

τον φόνο του Πατρόκλου ο Αχιλλέας, ακολουθώντας τη συμβουλή της μητέρας του, βγαίνει από τη σκηνή του και υψώνει μια κραυγή που προκαλεί τρομακτική σύγχυση στους Τρώες (Σ 228-29). Είναι όμως φανερό ότι ο ιλιαδικός ήρωας αποτελεί παράδειγμα που συγκεκριμενοποιεί αυτό που αναφέρθηκε αμέσως πιο πάνω, ότι δηλαδή στη ζωή παρεμβαίνει πάντοτε κάτι που ματαιώνει τις πετυχημένες προσπάθειες των ανθρώπων.

Στη συνέχεια ο ποιητής εγκαταλείπει την ανώνυμη μάζα των Τρώων και κάνει λόγο για την αποφασιστικότητα που επιδεικνύει κανείς προκειμένου να αντιμετωπίσει τη μοίρα του, μεταβαίνοντας σε ένα εξατομικευμένο πεπρωμένο, γιατί ο ήρωας που τρέχει γύρω από τα τείχη και αναχρονιστικά ταυτίζεται μαζί μας, ασφαλώς δεν εί-

◀ Ο Θάνατος μεταφέρει το νεκρό κορμί του Σαρπηδόνα. Λεπτομέρεια παράστασης ερυθρόμορφου κρατήρα του τέλους του 6ου αι. π.Χ. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο.

«Είν' οι προσπάθειές μας, των συφοριασμένων· είν' οι προσπάθειές μας σαν των Τρώων...».

ναί άλλος παρά ο Εκτορας, όπως γνωρίζουμε από τη ραψωδία Χ της Ιλιάδας. Αλλά, μπροστά στη μεγάλη και αναπόδραστη κρίση, τόλμη και αποφασιστικότητα τσακίζονται, και έχει αρχίσει ήδη ο θρήνος. Από τις μέρες μας όμως μεταφερόμαστε πάλι πίσω στην Ιλιάδα: Ο Πρίαμος και η Εκάβη πάνω στα τείχη κλαίν—αυτή τη φορά όχι για τον γιο τους όπως στη ραψωδία Χ, όπου μάταια τον ικετεύουν να επιστρέψει στην πόλη για να προστατευθεί από τον Αχιλλέα. Κλαίν για μας, γιατί η πτώση μας είναι βεβαία.

Εκείνο που χαρακτηρίζει το ποίημα

είναι η ελεύθερη διακίνηση ανάμεσα στο μυθικό παρελθόν και το εκάστοτε παρόν, καθώς και η σύμφυση των υποκειμένων, επώνυμου ατομικού (μυθικού: Πρίαμος, Εκάβη, υπονοούμενος Εκτορας) και ανώνυμου συλλογικού (πραγματικού: ο αόριστος πληθυντικός εμείς). Το ποίημα ανήκει στη συμβολική περίοδο του Καβάφη, όπως «Τα κεριά» και «Η πόλις». Ο ίδιος ο Καβάφης, βέβαια, με τα σχόλιά του μας προειδοποιεί ότι γράφει τα ποιήματά του για κάποια ειδική περίπτωση και όχι γενικά. Από τη σκοπιά όμως του δέκτη είναι φανερό ότι το ποίημα έχει πανανθρώπινη εμβέλεια. Ο άνθρωπος μοχθεί και κατορθώνει πολλά, τελικά όμως προσκρούει στο όριο του φυσι-

κού του αφανισμού, που είναι το μόνο βέβαιο γεγονός στη ζωή του.

Το ποίημα με την επανάληψη των λέξεων «Είν' η προσπάθειές μας» σχεδόν οπτικοποιεί τα επίμονα και αλλεπάλληλα εγχειρήματα του ανθρώπου, ενώ οι κρημνώδεις διασκελισμοί και τα χάσματα στην τυπογραφική μορφή του δημιουργούν την έντονη αίσθηση ενός ακροβατικού μετεωρισμού, καθώς ο άνθρωπος μοιάζει να ισορροπεί επικίνδυνα πάνω σε τεντωμένο σκοινί από το οποίο είναι βέβαιο ότι θα πέσει. Το μεγαλείο του όμως έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι είναι το μόνο επί γης έμβιον που έχει πλήρη συνείδηση της βέβαιης τελικής πτώσης του. ❧

Η Ιλιάδα στη Νεο

Τον ΓΙΑΝΝΗ ΓΑΛΕΡΙΔΗ

Δρ Ιστορίας της τέχνης, επιστημονικού
συνεργάτη της Ακαδημίας Αθηνών

Η ΙΛΙΑΔΑ ως πηγή καλλιτεχνικής έμπνευσης συγκίνησε σχετικά λιγοστούς Έλληνες καλλιτέχνες του 19ου και 20ού αιώνα. Στην επισκόπηση που ακολουθεί θα γίνουν αναφορές σε χαρακτηριστικές προσπάθειες δημιουργών από τον χώρο της ζωγραφικής και της γλυπτικής, οι οποίοι ήρθαν στον κόσμο μέχρι το 1922. Ας σημειωθεί ότι παρ' όλο το περιορισμένο εύρος της θεματογραφίας η πρόσληψη του ομηρικού μύθου από τους Νεοέλληνες καλλιτέχνες αντικατοπτρίζει τόσο την πολλαπλότητα των αναζητήσεων όσο και τον πλούτο των κατακτήσεών τους.

Ο Ιωάννης Δούκας (1838 [ή 1841] - 1916) είναι από τους πρώτους ζωγράφους που ενδιαφέρονται για τη συγκεκριμένη θεματική. Κατά την παραμονή του στη Βιέννη ο Δούκας φιλοτέχνησε και τους πίνακες Ο θάνατος του Αχιλλέως και Αχιλλεύς και Χείρων (1873), όπου εικονίζεται ο σοφός κένταυρος τη στιγμή που διδάσκει στον νεαρό ήρωα τη χρήση του τόξου (Ιλ., Δ 830-832). Πρόκειται για μια σύνθεση μνημειακού χαρακτήρα με διάχυτη θεατρική ατμόσφαιρα, όπου ανιχνεύονται τύποι της Σχολής του Μονάχου, καθώς και επιδράσεις του ευρωπαϊκού μπαρόκ. Αν υπήρξε διδακτική πρόθεση κατά τη δημιουργία του έργου, η εξιδανικευμένη αυτή εικόνα της εκπαίδευσης μπορεί να ερμηνευτεί ως αλληγορία του ύψιστου κοινωνικού αγαθού της παιδείας, όπως τόνισε χαρακτηριστικά ο Αντώνης Κωτίδης. Στον Δούκα αποδίδεται επίσης ένα έργο με τίτλο Η εκλογή του Πάριδος.

Το μυθολογικό επεισόδιο της κρίσης του Πάριδος απασχόλησε και τον Γεώργιο Ιακωβίδη (1853 - 1932), υπάρχουν μάλιστα τέσσερις παραλλαγές που χρονολογούνται στις αρχές της δεκαετίας του 1880. Στην παραλλαγή που ανήκει στην οικογένεια του καλλιτέχνη παριστάνονται, σε πρώτο επίπεδο η Αφροδίτη, σχεδόν ολόγυμνη, καθώς ετοιμάζεται να λάβει το χρυσό μήλο, και στο βάθος η Αθηνά και η Ηρα φανερά πειραγμένες (Ιλ., Ω 25-30). Η σύνθεση φαίνεται να είναι ατελείωτη, κάτι που μάλλον έχει γίνει σκόπιμα καθώς με το «non finito» ο Ιακωβίδης θα πίστεψε πως εκφράζει καλύτερα τις προθέσεις του.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί η συμβολή του Σωτήριου Χρηστίδη (1858 - 1940) στη διάδοση θεμάτων από τον Τρωικό Πόλεμο. Οι χρωμολιθογραφίες μεγάλου σχήματος που φιλοτέχνησε με παραστάσεις όπως Η αρπαγή της ωραίας Ελένης υπό

◀ «Εκτώρ και Ανδρομάχη». Η υπερρεαλιστική ματιά του Νίκου Εγγονόπουλου στη σκηνή του αποχαιρετισμού (1969, Ιδιωτική Συλλογή).

του Πάριδος, Ο θάνατος του Πατρόκλου ή Η εκδίκηση του Αχιλλέως εντάσσονται στο πλαίσιο της λαϊκής εικονογραφίας και διακρίνονται για το απλόϊκό ύφος τους και τον εκφραστικό τους πλούτο.

Θεόφιλος

Ο Θεόφιλος Χατζημιχαήλ (1871 - 1934) καταπάστηκε επίσης με σκηνές από το ομηρικό έπος, τις οποίες ιστόρησε με τα γνώριμα στοιχεία της λαϊκής ζωγραφικής του. Φιλοτέχνησε, μεταξύ των άλλων, τρεις παραλλαγές του θέματος Μονομαχία Αχιλλέως και Εκτορος έξωθεν του Φρουρίου της Τρωάδας, δύο εκδοχές της Θυσίας της Ιφιγένειας και το Δούρειο Ίππο. Οι συνθέσεις αυτές χαρακτηρίζονται από αμεσότητα και αφηγηματική διάθεση, από την έξαρση του ηρωικού στοιχείου και την έμφαση στο δραματικό περιεχόμενο.

Στο έργο Κασσάνδρα (πριν το 1907)

η Θάλεια Φλωρά-Καραβία (1871 - 1960) εικονίζει την τραγική κόρη του Πριάμου σε υπαίθριο χώρο να σηκώνει τα χέρια και το κεφάλι προς τον ουρανό. Το θέμα μπορεί να αναχθεί στους ομηρικούς στίχους, όπου η Κασσάνδρα αναγγέλλει την άφιξη του πατέρα της με το νεκρό Εκτορα (Ιλ., Ω 698-707). Τον τόνο εδώ δίνει ο συνδυασμός διατυπώσεων του γερμανικού ακαδημαϊσμού με μια συγκρατημένη εμπρεσιονιστική διάθεση. Υπάρχει επίσης μια σπουδή της με τίτλο Θρήνος για το νεκρό Εκτορα.

Η διαπραγμάτευση των μυθολογικών θεμάτων του Φώτη Κόντογλου (1895 - 1965) γίνεται και αυτή, όπως λέει ο ίδιος, «πάντοτε εις το ύφος της βυζαντινής παράδοσης». Ετσι στο Αίας και Οδυσσεύς (1935) ο καλλιτέχνης εμπνέεται από τον αγώνα πάλης των δύο ηρώων, τον οποίο όμως αποδίδει χωρίς την ένταση των ομηρικών στίχων (Ιλ., Ψ 708-39). Ο Στέρνς - Γε-

ράσιμος Σταματελάτος (1898 - 1987) προσεγγίζει την Ιλιάδα μέσα από τη δική του οπτική, η οποία, όπως ομολογεί ο ίδιος, αποκρυσταλλώνεται ιδεολογικά στη σύλληψη «του αρχαίου ελληνικού οράματος» και μορφολογικά στην «αποπνευματώση όλων των υλικών στοιχείων». Στην Ανδρομάχη (περ. 1931), όπου η ηρωίδα εικονίζεται να κρατά τρυφερά στην αγκαλιά της το κεφάλι του Εκτορα σαν μια άλλη Pietà, αποτυπώνεται με λιτά μέσα τόσο η ουσία της αγάπης όσο και το δράμα της ανθρώπινης ύπαρξης. Ορισμένα εξάλλου από τα έργα του Στέρν με τίτλο Ερωτικό ζευγάρι ίσως αναφέρονται στις δύο αυτές αρχετυπικές μορφές του μύθου. Υπάρχουν ακόμη αρκετές παραλλαγές του θέματος Ομηρικά ακρογιάλια που διακρίνονται για την καθαρά ποιητική και λυρική φωνή τους, καθώς και για την προσπάθεια του δημιουργού τους να αποδώσει κάτι από το εσωτερικό περιεχόμενο των

Ελληνική Τέχνη

▲ Ο θάνατος του Πατρόκλου, σύμφωνα με τον λαϊκό εικονογράφο Σωτήριο Χρησιδίδη.

ομηρικών στίχων τονίζοντας το διαχρονικό στοιχείο.

Ο Αλέκος Κοντόπουλος (1904 - 1975) στη Θέτιδα (1974) ασχολείται με τη Νηρηίδα, η οποία παντρεύτηκε τον Πηλέα και απέκτησε μαζί του τον Αχιλλέα. Η στάση της Θέτιδος αποτελεί δάνειο από τον Ingres (*Η Θέτις παρακαλεί το Δία*, 1811), ενώ η γραμμικά δοσμένη μορφή της δηλώνει την προσάρτηση τύπων της αρχαίας αγγειογραφίας. Έτσι, ο συγκερασμός διαφορετικών καλλιτεχνικών παραδόσεων με την προσωπική γραφή του Κοντόπουλου οδηγεί σε νέα εκφραστικά αποτελέσματα, όπου τον τόνο δίνει ο συνδυασμός εξπρεσιονιστικής διάθεσης με αφηρημένες διατυπώσεις, του ελλειπτικού χώρου με την εσωτερικότητα του χρώματος.

Μαθητής του Κόντογλου ο Γιάννης Τσαρούχης (1910 - 1989) περιορίστηκε σε ελάχιστες αναφορές στον τρωικό κύκλο. Πρόκειται για την *Κρίση του*

Πάρη (1950) και για αρκετές παραλλαγές του θέματος *Η θυσία της Ιφιγένειας*, όπου μεθοδεύεται η συγχώνευση του μυθικού με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Ο Κάλχας, για παράδειγμα, παρουσιάζεται ως ορθόδοξος ιερέας, ενώ ο Αχιλλέας και οι άλλοι πολεμιστές είναι ντυμένοι με σύγχρονες στρατιωτικές στολές. Οι αναχρονιστικές ενδυματολογικές αναφορές συνδέονται τόσο με την επιθυμία του Τσαρούχη να πειραματιστεί πάνω στο ανέβασμα αρχαίας τραγωδίας με σύγχρονα κοστούμια όσο και με την πίστη του στο διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης υπόστασης.

Ο τρωικός μύθος εμφανίζεται συχνότερα σε έργα του Νίκου Εγγονόπουλου (1910 - 1985) όπως *Ο Νέστωρ* του 1958 και *Το μύλον της Εριδος* του 1967. Η εκδοχή αυτή του δημοφιλούς θέματος της κρίσης του Πάριδος διακρίνεται για τον επιθετικό ερωτισμό που αποπνέει η πρώτη από τα αριστε-

ρά μορφή, χάρη στον οποίο γίνεται εφικτή η ταύτισή της με την Αφροδίτη. Στη σύνθεση *Εκτωρ και Ανδρομάχη* του 1969 το μυθικό ζευγάρι είναι εμφαντικά ντυμένο με ενδύματα διαφορετικής εποχής από εκείνη στην οποία κανονικά ανήκει, ενώ και εδώ η γυναίκα μορφή λειτουργεί ως καταλυτικό ερωτικό σύμβολο. Τα θέματα αυτά μεταπλάστηκαν σύμφωνα με το ύφος του σουρεαλισμού, αλλά και με τις προσωπικές καταβολές και τα βιώματα του καλλιτέχνη τονίζοντας μέσα από ένα άκρως ευρηματικό εκφραστικό ιδίωμα το διαχρονικό στοιχείο και την ιδιόρρυθμη πρόσληψη του ιστορικού γίνεσθαι.

Τέλος, θα αναφερθούμε στο έργο *Κασσάνδρα* (1948-49) του Θεόδωρου Στάμου (1922 - 1997), το οποίο κινείται

Πώς προσλαμβάνει ο καλλιτέχνης τον ομηρικό μύθο

▲ «Μονομαχία Αχιλλεύου και Έκτορος έξωθεν του Φρουρίου της Τροίας». Ένα από τα κορυφαία γεγονότα του Τρωικού Πολέμου όπως το αποτύπωσε ο λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος (φωτ.: «Θεόφιλος», εκδ. Δήμον Μυτιλήνης, 1986).

στο κλίμα του αφηρημένου εξπρεσιονισμού. Η μορφή δεν έχει αποδομηθεί εντελώς, καθώς ο καλλιτέχνης τη μετασχηματίζει και την αποπνευματώνει προσδίδοντας παράλληλα σε όλη τη ζωγραφική επιφάνεια συμβολικές προεκτάσεις. Το σύνολο διακρίνεται για τα υπαινικτικά του χρώματα, την απαισιόδοξη διάθεση και τον συνδυασμό βιόμορφων τύπων και γεωμετρικού λεξιλογίου.

Στη γλυπτική

Στον τομέα της γλυπτικής τώρα, οι αναζητήσεις του Γεώργιου Βιτάλη (1838 - 1901) εντάσσονται στο πλαίσιο της ευρύτερης διάδοσης που είχε η θεματογραφία των ομηρικών επών στον ευρωπαϊκό εικαστικό χώρο ιδιαίτερα κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Το άγαλμα που παριστάνει τον Πάρι (1866) και η ανάγλυφη αφηγηματική σύνθεση *Ο Έκτωρ αποχαιρετών την οικογένειάν του* (1870) - και τα δύο σε γύψο - βασίζονται σε καθιερωμένα ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά και διέπονται από το ύφος του κλασικισμού, όπως διαφαίνεται μέσα από την ιδεαλιστική διαπραγμάτευση του θέματος, τους ψυχρούς κλασικιστικούς τύπους, την ηρωική γυμνότητα των μορφών και άλλες συμβατικές διατυπώσεις.

Στο ίδιο κλίμα των μορφοπλαστικών κατακτήσεων της γλυπτικής της κλασικιστικής περιόδου και πάντα μέσα στα όρια του ακαδημαϊσμού μας μεταφέρουν οι προσπάθειες των Ιωάννη Βιτσάρη (1843 - 1892) και Γεώργιου Βρούτου (1843 - 1909). Από τον πρώτο έχουμε τον *Πληγωμένο Αχιλλέα* ενώ από το δεύτερο τον *Πάρι και τον Αχιλλέα*, έργα που εξέθεσε στην Ολυμπιάδα του 1875.

Για τον Πάρι ενδιαφέρθηκε ακόμη ο Γεώργιος Μπονάνος (1863 - 1940). Πρόκειται για ένα περίοπτο καθιστό άγαλμα από πεντελικό μάρμαρο στον κήπο της Σχολής Αναβρύτων, το οποίο δυστυχώς έχει υποστεί πολλαπλούς ακρωτηριασμούς. Το διακοσμητικό αυτό γλυπτό ελεύθερου χώρου, στο οποίο ο Πάρις εικονίζεται ως γυμνός έφηβος με φρυγικό πύλο να βρίσκεται σε περίσκεψη κρατώντας το χρυσό μήλο στο δεξιό του χέρι, προδίδει την εξάρτηση του δημιουργού του από συγκεκριμένα πρότυπα του κλασικισμού.

Την αποστασιοποίηση από τις διατυπώσεις του κλασικισμού και του ακαδημαϊσμού διαπιστώνουμε στη γλυπτική του Αντώνιου Σώχου (1888 - 1975). Στο έργο *Αγαμέμνων* η ιερατικά δοσμένη κεφαλή του ομηρικού βασιλιά, σκαλισμένη στο ξύλο, εντυπωσιάζει με την

εκφραστική της δύναμη, καθώς φέρει τη σφραγίδα της χαρακτηριστικής λαϊκότροπης γραφής του Σώχου, διανθισμένης με αρχαϊκά στοιχεία.

Ο Χρήστος Καπράλος (1909 - 1993) πλουτίζει με τη δική του εικαστική κατάθεση τη θεματογραφία αυτή διαπραγματευόμενος στο έργο *Αχιλλέας-Έκτορας* (1972) τη δραματική κορύφωση της φονικής σύγκρουσης των δύο ομηρικών ηρώων. Μέσα από το σύμπλεγμα του Αχιλλέα που σέρνει με το άρμα του τον νεκρό Έκτορα, ο δημιουργός, χρησιμοποιώντας ξύλο και μέταλλο, ολοκληρώνει με συγκλονιστικό τρόπο τις προθέσεις του. Μνημειακός χαρακτήρας και σχηματοποίηση των μορφών, λιτότητα των εκφραστικών μέσων, έμφαση στο πρωταρχικό δίδυμο νίκης - ήττας, ζωής - θανάτου δίνουν νέες διαστάσεις στο θέμα αυτό.

Θα τελειώσουμε την ενδεικτική αυτή επισκόπηση με τον Ιωάννη Αβραμίδα (1922), ο οποίος έχει πειραματιστεί πάνω στο θέμα του Δούρειου Ιππου. Το *Κεφάλι - Δούρειος Ιππος* του 1970 (τεχνητή ρητίνη σε κατασκευή από αλουμίνιο) διακρίνεται για το συνδυασμό γεωμετρικών - καμπυλόμορφων και βιόμορφων τύπων, την έμφαση στη σχηματοποίηση καθώς και για τη σύνδεση του περιεχομένου με την ελληνική παράδοση.